Ρέπ 4/4
101-104

ԱՍՏՂ
ԲԵԹԼԵՀԵՄԻ

Ա.

ՄԿՉՐՈՒՆԻ ՀՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵԱԼ
Ի ՍԱՀԱԿԱՑ Ց. ԳՕՉՈՒՆԵՑԱՑԻՑ

معارف نظارت جلیله‌سنك ٤٠٤ نومرولی رخصتیله طبع اولندی

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ԳԱՎԱՖԵԱՆ

1889

ԱՍՏՂ
ԲԵԹԼԵՀԵՄԻ

Ա.

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ՀՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

ԳՐԵԱԼ

ԻՄԷՆՈՒԿ Ց. ԳՕՉՈՒՆԵՑԵՆԷ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ց. ԳԱՎԱՌԵԱՆ
—
1889

23083

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ

ԱՄԵՆԱՍԻՐԵԼԻ ՄՕՐՆ ԻՄՈՑ

ՏԻԿԻՆ ՎԱՐԴԵՆԻ Յ. Յ. ԳՕԶՈՒՆԵԱՆԻ

ՀԱՆԳՈՒՅՑԵԼՈՅ Ի ՏԷՐ

Ի 20 Յունիսի 1863

Ի ԿԻԻՐԻՆ

Ի ՀԱՍԱԿԻ ԵՐ ՍՈՒՆ ԵԻ ԵՐԵՔ ԱՄԱՑ

102 - 2015
№102
(5705-57)

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Կեանքը հաղորդութեան զօրութիւն մ՚է, եւ որ տնտեսագիտութեամբ կը վերստացուի: Տնտեսութիւնը կենաց դասակարգից համաձայն երեք է. դրական, զգայական եւ բանական: Առաջին երկուքը կը վարին քէ՛ կրաւորաբար եւ քէ բնազդաբար, իսկ բանական տնտեսութիւնը կը վարի տրամաբանութեամբ: Մարդկային կեանքը բանական տընտեսութեան ենթակայ մի է, եւ տիեզերաց մեզի ծանօթ մեծ գործը զմարդ համարելով հանդերձ, բազմաւ վկայելի է քէ, այս հիասքանչ արարած, դեռ եւս շատ հեռի է արարչական տնտեսութեանց գլուխ գործոցն՝ կատարելութիւնը լինելէ: Երկինք եւ երկիր կը վկայեն քէ՝ բազմադիմօք անճառն, եւ անսկզբնաբար մշտակենդան այս տիեզերքն ամենազօր եւ ամենահնար տնտեսութեան մ՚արդիւնք է: Մարդկային կեանքը այս ամենակարող նախախնամութեան ծոցը, այնպիսի որդեգիր մ՚է, որ ի ձեռն բանական տնտեսութեան նախասահմանեալ է հանդերձիլ անմահ կեցութեան ժառանգ հանդիսանալ: Տիեզերաց տնտեսութիւնը խարսխուած է հաւատեանց եւ իրողութեանց վրայ, եւ որոց յայտարարն է ճշմարտութիւնը: Տնտեսութիւնն ծնունդ մ՚է ճշմարտութեան, կեանքը բղխում մ՚է ճշմարիտ եւ անպատիր տնտեսութենէ, եւ այս իսկ է մշտակենդան տիեզերաց յաւիտենական ճակատագիրն: Շամանդաղ մը իսկ, ակնթարթի մը մէջ անգամ, չունի զօրել, առանց այս բացարձակ տիրապետութեան հպատակելու՝ ի գոյ լինել: Մարդկային կեանքը արդիւնք մ՚է իմացական հոգւոյ մը, յորմէ ծնանի զբանն, եւ որով բանիւ

կը վկայէ գՀշմարտութիւնն : Վկայելն չէ այլ ինչ բայց եթէ հաղորդիլ , եւ հաղորդութիւնն իսկ է ճշմարիտ կեանքը : Հաղորդութիւնք ըստ դասակարգի կենաց երեք են · դրական , զգայական եւ իմացական : Դրականն տեղի կունենայ ձգողութեամբ , զգայականն տպաւորութեամբ , իսկ բանականն կամ իմացականն հաղորդութիւնն տեղի կունենայ հաւատքով : Մարդ սոյն եռակի կենաց միանգամայն ենթական գոյով , ձգողութեամբ հաղորդակից է մայր երկրի մարմնոյն , եւ զգացողութեամբ նորա հասանելի տպաւորութեանց , իսկ հաւատով ճախապահմանեալ է հաղորդակից լինել բացարձակ ճշմարտին , եւ որով ամենայն տիեզերաց : Մարդկային կեանքը իւր ճախապահմանեալ մեծութեան հասցնելու համար , ճշմարտութեան տնտեսութեան եւ կենդանութեան տիեզերական խորհրդոյն հասու եւ հաղորդ լինելով առ այս նպատակին , որ է մարդկային ծնունդի մը կենսական խընդրոց գլխաւորն ընկատած ենք : Այս կարող հոգիներու վերծանութեանն ընծայելու փորձ մ'է զոր ներկայ գործով համարձակած ենք ի հրապարակ դնել : Այսու խոստովանութեամբ կը սիրենք գոյացնել այն երկայնամտութիւնքն , որուն կը կարօտիմք : Ճշմարտութիւնը կը յայտնուի ի ճեռն բանական գործողութեան : Բանական գործողութիւնն է տրամաբանելու եղանակը , որ մեթոտ կամ ճանապարհ ասի : կենաց ենթական որչափ ալ գեր ի վեր ժառանգ մը լինի , երբ չի պատեհիր ուղղափառ մեթոտին հետեւիլ , երբ մոլար կամ պատիր մեթոտի մը կը մատնուի , ինար չունի վկայել զբացարձակ ճշմարտութիւնն , եւ որով մարդկային գերագոյն նախապահմանութիւնը ի հանդես բերելու զօրել · Որպէս զի ճշմարտութեան մը բացարձակ եւ անպատիր լինելն վկայուի , հարկ է զայն տնտեսագիտութեամբ բացատրել : Տնտեսագի-

տութիւնն եւս անմարմին մտացածին խորհուրդներէ կը բաղկանայ , որչափ ալ ուղղափառ լինի , եւ յաւէտ անհաղորդելի է , երբ կեանքը եւ կենդանութիւնը չգար վկայել զայն : կենաց խնդիրն ըստ արժանւոյն ի յայտ բերելու համար , հարկ էր տնտեսագիտութեան եւ կենսագիտութեան սկզբունքներն եւս ներկայիս հետ միացնել , այլ թէ համարձակութեանց թերութիւնը եւ դժուարութիւնը առիթ եղան՝ ի դէպ համարել առ այժմ ներկայիս բանականանալու : Երբ պատեհիք գիտնալ թէ դոյզն օգտակարութիւն մը կրնայ համարուիլ , տրամադիր ենք ուրոյն աշխատութեամբ զայն եւս այսու տեսութեամբ ներկայել : Մի է եւ բացարձակ մի՝ մեթոտն կամ ճանապարհն ճշմարտին գիտութեան : Այն որ երկուք կամ աւելի կը դնէ , կը մատնուի այն պատրանաց , ում վիճակեցաւ նախահայրն Ադամ : « Աստ Բեթլէհէմ » անունն , հանգոյն մի համառօտ դաւանութեան , համարձակած ենք դնել մեր խորհից , ոյր առետաց գերագոյն յայտնութիւնն առնելով մեր տեսութեանց առաջնորդ , զոր բացարձակ ճանապարհն գիտենք ամենայն ուղղափառ խորհից եւ գիտութեանց եւ բացարձակ առաջնորդն կենաց :

18 Յունիս , 1889
Ի Գրնալը

ՄԱՆՈՒԿ Յ· ԳՕԶՈՒՆԵԱՆ

« Ամենայն որ խոստովանեսցի յիս առաջի մարդկան , խոստովանեցայց եւ ես զնմանէ առաջի հօր իմոյ որ յերկինս է : Եւ որ ուրասցի զիս առաջի մարդկան , ուրացայց եւ ես զնա առաջի հօր իմոյ որ յերկինս է » :

ՄԱՐՄՆԱՑԵԱԼ ՈՐԴՒՆ ՀՇՄԱՐՏԻՆ

« Մի գանձէք ձեզ գանձս յերկրի , ուր ցեց եւ ուտիճ ապականեն , եւ ուր գողք ական հատանեն եւ գողանան : Այլ գանձեցէք ձեզ գանձս յերկինս , ուր ոչ ցեց եւ ուտիճ ապականեն , եւ ոչ գողք ական հատանեն եւ գողանան »

ՄԱՐՄՆԱՑԵԱԼ ԲԱՆՆ ՀՇՄԱՐՏՒՆ

« Զի՞նչ օգտեսցի մարդ եթէ աշխարհ ամենայն շահեսցի եւ զանձն իւր տուժեսցէ » :

ԳԵՐԱԳՈՑՆ ՏՆՏԵՈՒԹԻՒՆՆ ԲԱՆՒՆ

« Որպէս կամիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ , նոյնպէս եւ դուք արասջիք նոցա :

ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆՆ ԲԱՆՒՆ

ԱՍՏՂԲԵԹԼԷՀԷՄԻ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ՀՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

Տիեզերք կը բաղկանայ եղանելիութիւններէ և էութիւններէ : Առաջինն է նախասահմանութիւն , իսկ վերջինն է արարչութիւն : Մարդ կը սահմանէ զսոսա կամ ստուգիւ և կամ անստոյգ : Ստոյգ սահմանն այն է՝ որ նախասահմանութիւն մը կրնայ իրօք տեղի ունենալ , կամ էութիւն մը իրօք գոյութիւն ունի , իսկ անստոյգն այն է որ անհնար է գոյութիւն ունենալ և բնաւ տեղի չունի : Ստոյգը մի է և այն իսկ է բացարձակ ճշմարիտը , և անստոյգն երկուք է , այն է մոլարն և պատիրը : Մոլարն է եղանելիութեան մը և էութեան մը տարբեր սահմանը , իսկ պատիրն է այնպիսի սահման մը որ բնաւ հնար և տեղի չունի : Մոլար կամ պատիր սահմանաց ենթարկեալ մարդը՝ զանձն փոխանակ ճշմարիտ տիեզերաց համակերպելու , զնա կը համակերպէ իրեն : Արհեստական այս քմածին տիեզերք , ճշմարիտ տիեզերաց տնտեսութենէն մերկանալով , կը գտենու այն տնտեսութիւնը , որ զինքն երկնողին սահմանն կը զօրէ բղխել : Այս տիեզերքին որդեգիրն գատապարտուած է այլ եւս սորին կըրճատեալ աղաւաղեալ տնտեսութեամբն բաւականանալու , և որով կապտուելու ամենահնար տիեզերաց ժառանգութենէն : Ուղղափառ մեթոտին չնորհիւն միայն ունի մարդ փըրկիլ այս մահաբոյր փորձութենէն , և ազատ ձեալ նախահօր մոլորութենէն :

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՆԱԽԱՊԱՇԱՐՈՒՄ

Իրողութեամբ կը վկայուի որ մարդ մը կրնայ զինքը մագնիսացնող անձին հրամանին կրաւորաբար ենթարկիլ, տեսանել զայն ինչ կամ ոչ, զգալ այս ինչ կամ ոչ, խոռվիլ կամ խաղաղիլ, տրտմիլ կամ ուրախանալ։ Ուրիշ բազում վկայութիւնք կը հաստատեն թէ մարդ ենթակայ է կրել այնպիսի ներգործութիւններ, որք կը խափանեն հաղորդել զչրջապատեալս։ Հաղորդութեան երկու նախասահմանութիւն կայ վասն մարդկան, մին արարչագործական միւսն կատարելական։ Ներկայ ժամանակը՝ արարչագործականը լինելով, անհատը կը պատեհի այնչափ միայն զօրել հաղորդիլ, որչափ մայր մարդկութեան արդի կատարելութիւնը կը պատեհէ։ Չնար չէ զարդիս հասնիլ այն կատարելութեան, որուն մարդկութիւն ներկայիս գեր ի վեր առաւելութեամբ հանդերձեալ է հաղորդիլ։ Ընդմիշտ մարդկային անհատը հարազատ ժառանգ մ'է մարդկութեան, և հաղորդ նորա լրիւ կատարելութեան։ Ժառանգութեան այս գերագոյն քանքար յայնժամ միայն հնար է վերստանալ, երբ կեանքն ուղղափառ տնտեսութեամբ կը շահագործուի։ Մարդկային ժառանգութիւնը չէ այլ ինչ, բայց եթէ ճշմարտին գիտութիւնը, որ միջնորդն է ամենայն հաղորդութեանց, և տարրը ճշմարիտ կենաց։ Այն ներգործութիւնք որ կը խափանեն զմարդ ուղղափառօրէն տնտեսագործուելէ, են այն չարիքն որ նախապաշարման բազմադիմի կերպարանին տակ կը գան կապտել մարդոյն եղեմական չնորհն գիտութեան։ Նախապաշարման ենթակայ մարդը՝ հանգոյն մաքնիսացելոյն, հնար չունի այլ եւս հաղորդիլ այն ամենուն զորս խափանած է չարն։ Մագնիսացելոյն և նախապաշարելոյն տարբերութիւնն այն է, որ նա ենթակայ է կամաւոր բանացի և դարմանելի ներգործութեան մը, իսկ սա դիպուածոյ և անբան խափանման մը։

Սոսկալի է վերջինն այնու որ մարդկային ազգի պէս գերագոյն կենաց մը ժառանգը լինելով հանդերձ, նորա երանագոյն պատեհութենէն զրկուելու փորձութիւնը կը հանդերձէ։ Նախահայրը նախապաշարման փորձութեան մատնուելով էր որ աշխարհի դժնդակ կենաց դատապարտեցաւ։ Մարդկային կեանքը այնպիսի խորախորհուրդ տնտեսութեամբ մը արարչագործուած է, որ չարին ներգործութիւնը չզօրեր բացարձակապէս ներգործելու։ Մարմինն ամուր պարիսպ մ'է հոգւոյն համար, և որ և է չարիք չեն զօրեր ուղղակի մահացնել զմարդ, եթէ մարմինն դրական ընդերկար չաւելօք չը գոյափոխի ի չարն։ Ադամ եթէ հանգոյն նախաչարին, մերկ իմացական կենաց մը ենթական լինէր, յաւէտ դատապարտուած էր ի կորուստ, և հնար չունէր փրկութեան, այլ սակայն մարմին դրախտի մը պարսպոտիլ ամրացեալ գոլով, եօթանասունն և եօթն անգամն աւելի փորձանաց դիմագրաւելու, և վերստին իր բարձրաբերձ դիրքն գրաւելու զօրութիւնն զգեցած ունէր։ Այսու սկզբամբ, նախապաշարման ամէն չեզմունք և աւերմունք, հնար ունին անդէն իսկ վերուղղիլ և չինիլ, երբ պատեհալը խափանարար չարէն հրաժարելով արարչական բանին կը հետեւի։ Աւազակը վկայ մը եղաւ այս ճշմարտութեան, որ իքթթելական դրախտի ժառանգ ընծայիլ հանդիսացաւ։ Նախապաշարման չարն մէկ բունի վրայ երեքգլխեայ ճիւաղ մ'է, որ մարդոյն եռակեաց կէտէն իսկ կը յարձակի։ Սոքա կրնան անուանիլ դրական, զգայական և իմացական նախապաշարմունք։ Մարդկային դրական կամ մեքենական կենաց թերութիւնք կրնան զանազան նախապաշարմանց ծնունդ տալ առաւել քան զայն, որ նախասահմանեալ կատարելութիւն մը կը կրէ։ Նոյնպէս զգայական կենաց անդէպ կրթութիւնք գոսացութիւնք կրնան բազմաւ կերպիւ առիթ լինիլ թիւրելոյ զմարդ ուղիղ բանէն և նախապաշարման չարին ժառնելու։ Այս որ չարագոյնն է, իմացական կենաց մոլար ուղղութիւնք, կը խափանեն զմարդ ուղղափառ գիտութենէ, նորա հոգւին նախապաշարման անճուկ սահմաններով չրջա-

փակելով։ Մարդ սահմանեալ էր ի դրախտի, զերծ լինիլ որ և է նախապաշարումէ, և ամենայն իրաց ուղղափառութեամբ հաղորդիլ։ Մինչեւնոյն չարեօք աշխարհի միջավայրին ենթարկեալ մարդն, այս մահաբոյր չարիք ընդունելու երկու ճանապարհ ունի, այն է ժառանգական և ստացական։ Զմարդ այս չարէն ազատող փրկիչն իւր աստուածային յայտնութեամբն ծանոյց մեզ այն ամէն տնտեսութիւններ, որ ամենակալ Հայրը արդէն նախասահմանած ունէր մարդկային ազատութեանը համար։ Փրկագործական այս տնտեսութիւն այնպիսի կատարեալ պատեհութեամբ մը սահմանադրուած է, որով մարդ դրապէս թէ ժառանգական և թէ ստացական մեղաց նախապաշարումներէն կրնայ ազատիլ և վերստին դրախտի անաղարտ կեանքը ժառանգել։ Այս գոյափոխութիւն, աստուածորդւոյն մարմնացեալ կենաց դրապէս հաղորդակից լինելով, տեղի կ'ունենայ, որ դրախտի մարդոյն ճշմարիտ տիպարն հանդիսացաւ։ Մարդկութեան ամենէն գեբագոյն յայտնութիւնները, ամենէն կենսական ճշմարտութիւնները գանձուած են կրօնքի տաճարին և կտակարանին մէջ թէ գրաւոր կերպիւ և թէ աւանդութեամբ։ Երբ ոք կրօնքին իմաստէն վրիպի, երբ հեռանայ զայն ըմբռնելէ, յայնժամ տեղի կը տայ խժդուժ նախապաշարման մը մտիցն։

Այնպիսին այլ եւս ամէն անգամ որ կրօնքի մի ճառագայթին կը դիպի, կ'արգիլուի իւր իմացական խորհը յառաջ վարելէ · զի արդէն միանգամ ընդ միշտ ուրանալով զկրօնից ճշմարտութիւնները, ուրացած կը լինի նորա լրիւ ճառագայթներն։ Եթէ կրօնքը իրօք տեղի չունենար, կամ ուղղափառ կրօնքը դեռ եւս մարդկութեան յայտնուած չը լիներ, չատերն ինքնուին պիտի կրնային յայտնել զայն որպէս զԱբրահամ և այլն, այլ սակայն կրօնքի ճշմարտութիւններ զհամատարածն ճառագայթած զհամապարփակն չօշափած լինելով, գայթակղութիւն մը և խափանարկութիւն մ'է այնոցիկ, որք ճախողած են զայն ուրանալու փորձութեան ենթարկիլ։ Նա այլ եւս գայթակղութիւն մ'է Հրէից և յիմարութիւն մը հեթանոսաց, այլ հոգւով զօրութիւն մը

ի նախապաշարման չարին ճիրանէն փրկելոց։ Սաղմոսերգուն քայլ կը սահմանէ այն մարդն, որ այս խժդուժ չարին տեղի կու տայ, նմանեցնելով զնոսա խժերու, որք թովչին ձայնը չառնելու համար ականջնին կը խցեն։ Նախապաշարեալը ունի աչքեր որ չի տեսներ, ականջներ՝ որ չի լսեր, ունչեր՝ որ չի հոտոտեր, չօշափելիք՝ որ չի զգար, և խափանած է այն ամէն հրեշտակութիւնք որ արարիչն գեր ի վեր նպատակաւ չնորհած է ազգի մարդկան։ Նախապաշարումը տգիտութենէն այնու տարբերի, որ վերջինն է մայր և առաջինն ծնունդ, նա չուզեր հաղորդիլ, սա չի զօրեր, նա կը խափանի և սա անհաս կը լինի, մին կամաւոր և միւսն ակամայ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՆԵԶՐՈՒԹԻՒՆ

Ամէն ինչ որ ի տիեզերս է, նուազապէս և առաւելապէս երկարեալ անեզր չղթաներու մէն մի օղակներ են։ Այս չղթաներ արարածոց տեսակէտով չափ անեզր են, և արարչին զօրութեամբն միայն սահմանելի։

Ջրոյ չամանդաղային ծագ մը անհպելի է մեզ, նոյնպէս սորա տիեզերական լրութիւնը։ Ջրոյ վրայ մեր արդի գիտակցութիւնք, այս երկու ծայրից միջեւ տարածեալ սահմանափակ օղակներ միայն են։ Մեր ովկիաններ կրնան այլոց կաթիլներ թուիլ, մեր կաթիլներ եւս ովկիաններ։ Մարդկային հասողութեան մեդրին աստիճանն իսկ՝ նկատմամբ անեզրին, անչափ է։ Անեզրութեանց չղթայք, անհուն ազգի դասակարգով տեսակէտով լցեալ են ի տիեզերս, և կախեալ մի միայն ամենակալին զօրութենէն, այսինքն թէ չամանդաղ թէ բովանդակ, թէ մասունք թէ ամբողջ ուրոյն ուրոյն արարչին տնտեսութեանը, նորա խնամոց մատակարարութեանն ենթակայ են և այս իսկ է բացարձակ պայ-

մանն կեցուԹեան։ Մարդ տիեզերական բանաւոր կենաց ընդհանուր չղԹային մի օղակն է։ Սորա ծայրերն իսկ անեղր և անմատչելի են մեզ։ Պատրանք մ'է անհատը բանական կենաց նուազական ծագը համարել։ ՄարդկուԹիւնը իւր մէջ չունի այնչափ այլազան բազմուԹիւն, որքան անհատը յանձին կը կրէ։ Ջ'անցնիր վայրկեան մը որ յանձին անհատին իւր ուրոյն մարդը, կամ մարդկային մանրիկն չը ծնի։ Չանգոյն տիեզերական անհատ մը՝ հնար է մայր մարդկուԹեան ներկայել զանձն աւելի ներդաշն, աւելի միօրինակ, աւելի հաղորդակից քան զարդի անհատն։ Մեր երկրին մարդկուԹիւնն եւս բանական կենաց դասակարգին մէջ՝ կենաց ի՞նչ աստիճանի համեմատուԹիւն կամ ժառանգուԹիւն ունի, անհասանելի է մեզ։ Զի կայ որ եւ է ազգի չամանդաղ մը, որ եւ է ազգի մեծուԹիւն մը, որ անեզրուԹեան դասակարգից ամէն տեսակէտով չղԹայեալ հպատակեալ օղակ մը չը լինի։ Այսպիսի անհպատակ կեցուԹիւն մը, ի տիեզերս, ակնԹարԹի մը համար իսկ յաւիտենապէս անխոստովանելի է։ ԱնեզրուԹեան չղԹայեալ լրիւ արարած, առ ի կեցուԹիւն, յաւիտենապէս անողոքելի անփոփոխելի համեմատուԹեան մը ենԹարկուած են։ Ափ մը հողը ալպեաններու հիմալայաններու, բաժակ մը ջուրը ովկիանոսներու եփրատներու, աւազի հատ մը երկրագնտերու, հրոյ կայծ մը արեգակներու հետ, կրնան կատարելապէս ի համեմատուԹիւն գալ և իւրաքանչիւրին գաղտնիքն պարզելով, զիւրաքանչիւրն մատչելի առնել։ Ճչմարտին գիտուԹիւնը ծագեալ է այս անողոք և յաւիտենական համեմատուԹենէն, և կենաց հաղորդուԹիւնն ալ ճչմարտին գիտուԹենէն։ ԱնեզրուԹիւնը տիեզերական բովանդակ մարմնոյն մէջ, համատարած և համասիրուն չաւիղ մ'է հաղորդականուԹեան, և այս անհուն մարմնոյն մի չամանդաղն իսկ, սոյն ճանապարհաւ, մայր տիեզերաց լրուԹեանն հաղորդակից է։ Ամենայն արարածք իւրեանց կենաց սեփական հաղորդուԹեամբն անդամակից են տիեզերաց։ Մարդ այնպիսի արարածի մը ժառանգորդն է, որ նախասահմանեալ հաղորդուԹեանց լրուԹեանը ենԹակայ գոլով, երբ ճչմարտին գիտուԹեան ուղղափառ մեԹոդին կ'որդեգրուի, կը զօրէ լրիւ անեզրուԹիւնք ի պատուանդանի առեալ, հատանել զանհունն և հասնիլ բացարձակ պարագրողին համապատճառին, որով եւս հաղորդիլ ամենայնի։ Մոլորեալ որդեգրի մը չուրջը կը պատէ բազմուԹիւն մը Թեկնածուաց, յարարածոց, որք կը գան յանուն բացարձակին, մարդոյն պաշտամունքն խլեղրել, և որ չեն ներկայեր այլ ինչ բայց եԹէ որ եւ է աստիճանի օղակ մը անեզրուԹեան։ Ոչ արեգակ, ոչ լուսին, ոչ Նեղոս և ոչ Գանգէս, ոչ փիղ և ոչ կով մնացին, որք մարդկանց տնտեսուԹեանը կրաւոր ծառայուԹիւն մը մատուցանելու պատեհուԹենէն չ'գրգռուէին իւրեանց քմահաճոյքը ի փորձ դնել առ ի պաշտիլ մարդկանց։ Այսօր՝ արեգակը կայծի մը հետ դասակից, հրոյ անեզրուԹեան մը չղԹայուելու կը խոնարհի. անմատչելին Նեղոս իւր լրիւ նկարիւքն, կը զիջանի մարդկային քարտէսին մէջ սողալ. և այլք մի առ մի կը հալածին բացարձակ արարչին հաղորդ մարդոյն ճանապարհէն, որք ընդ երկար խափան կը կանգնէին ուղղեւորուԹեան։ Կայծի մը և արեգական, կաթիլի մը և ովկիանին, ակնԹարԹի մը և յաւիտենականուԹեան տարբերուԹիւնք յաչս մեր ինչ ալ լինին յաչս բացարձակին պարզ համեմատուԹեան մը տարերքն միայն են։ Մեզի նուազական ծագ Թուածը կրնայ այլևս արեգակներ ովկիանոս լինիլ, մեզի արեգակ և ովկիան Թուածը, կայծեր և կաթիլներ լինել։ Մարդ նախասահմանուած է՝ պաշտել միայն զայն որ արարիչն, ամենակալն և բացարձակն է։ Յաւիտենական այս նախասահմանուԹենէն չեղիլ, փորձուԹիւն մ'է որ ուղղափառ մեԹոդէն խոտորելէ ի դէպ կը գայ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՆԱԽԱՍԱՀՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Անհնար է չխոստովանիլ բացարձակ ծագող մը, որ անակիզբն չը լինի: Արարածք միայն ենթակայ են ժամանակին, և արարիչն գեր ի վեր է քան զայն: Ցառաջ քան զարարչութիւն, արարիչն իւրով նախասահմանութեամբն է այնչափ ամենակարող, որչափ զարդիս իւր գործերէն վկայելով կը սահմանենք: Արարիչն այնու ամենակարող է՝, որ արարածները ստեղծելէ առաջ զայնս յանձին իւրում զօրութեան լիակատար նախասահմանած ունի: Ամենայն արարածք կեանքէ կը բաղկանան: Կեանքը որ կարարչագործուի, արդէն անակիզբն նախասահմանութեան մը մարմնացումն է: Չնար չունի լինել չամանդաղ մը, որ կեցութիւն արարչին մտածութեան մէջ արդէն նախասահմանեալ չըլլայ: Ինչ որ յանհուն անհունից եղած են և կրնան լինել, իւրեանց լրիւ տնտեսութեամբն աստուածային նախասահմանութեանը մէջ անակզբնաբար ծրագրուած են արդէն: Որչափ ալ անհուն արարչութիւնք տեղի ունենան՝ անհնար է, նախասահմանութեան սպառիլ· որպէս խորհուրդը՝ ծրագրելով, իմացական զօրութիւնը՝ ճառագայթելով, քանդակը՝ արտատպելով չի սպառիր, նոյն է և նախասահմանութիւնը: Նախասահմանութիւնն է բացարձակ և արարչական: Բացարձակն այն է՝ որուն կեանքը կամ ծրագիրն, մարմնանայ կամ ոչ, յանձին արարչին է և է: Արարչական այն է՝ որ արարիչը իւր բացարձակ նախասահմանութենէն հատուածներ կը մարմնացնէ, ծրագրեր կը կենագործէ: Արարչական նախասահմանութիւնը չորսի կը բաժնուի, հարազատ՝ վրիպեալ՝ վրկագործական և կորստական: Հարազատն այն է որ կեանքը արարչին սահմանադրութեան համաձայն կը վարի· Դրախտի անմեղ Ադամին և Աստուածորդւոյն ներկայած

կեանքերն մարդկութեան հարազատ նախասահմանութեան տիպարներ էին: Վրիպեալը այն է որ կեանքը Արարչին սահմանադրութենէն խոտորելով կը հետեւի այլեւայլ նախասահմանութեան և կայլասեռի, որպէս մեղուցեալ և անկեալ Ադամ: Փրկագործականն այն է, որ վրիպեալ կեանքը կը պատեհի միջնորդ նախասահմանութեամբ մը ի հարազատն վերադառնալ, որպէս վերականգնեալն Ադամ: Կորստեան նախասահմանութիւնը այն է, որ վրիպեալ կեանքը չի պատեհիր անկումէ զկայ առնուլ, այլ կը յարատեւէ ի նոյն, այր ելքն անհետում և կորուստ է: Նախասահմանութիւնը յաւիտեանս անողոքաբար հաւատարիմ է այն տնտեսութեան, որով որ անակզբնաբար յԱստուծոյ կարգեալ կայ: Կեանքը երբ իւր սեփական նախասահմանութեան կը համակերպի, կատարելապէս կը զօրէ մարմնացնել զնա յանձին իւր· իսկ երբ չը համակերպիր, նախասահմանութիւնը կը մնայ ամուլ: Նախասահմանութիւնն է կենաց մը տնտեսութեան խորհուրդը: Կեանք մը երբ իւր նախասահմանութիւնը ի կատար չը բերեր, պատճառն կեցութեան թերութենէն կը ծագի և ոչ նախասահմանութենէն: Նախասահմանութիւնը ուղղափառութեան տեսակէտով երկուք է, աստուածային և արարածային: Աստուածայինն յաւիտեանս անողոքաբար ուղղափառ է միշտ, իսկ արարածայինն երկուք է, ուղղափառ և մոլար, կամ իրական և վիպական: Մարդկային լրիւ խորհուրդք նախասահմանութիւններ են, կամ ուղղափառ կամ մոլար: Վիպասանութիւնք, որք հընար ունին մարմնանալ և իրագործիլ, ուղղափառ նախասահմանութիւններ են, իսկ որոց անհնար է տեղի ունենալ, մոլար կամ վիպային են: Որչափ անհուն անհունից ուղղափառ, նոյնչափ մոլար նախասահմանութիւնք կան: Չնար չէ չամանդաղի մը՝ որ մոլար նախասահմանութենէ մը կեանք զգենու: Ուղղափառութեան և ճշմարտութեան այս ստուերն՝ մոլար նախասահմանութիւնը, որ հնար չունի երբէք իր և էութիւն երկնելու զօրել, այլ եւ դատապարտուած է ի խորհուրդս խաւարին փակեալ մնալ, և Արարչին տիեզերքն

ՀԱՍԱՐ

զերծ է նոցա հրէշից՝ ճիւաղաց՝ տեղի տալու հարկէն, և այս է յաւիտենականութեան դատաստանը: Կեանքը առանց Ամենակալ Հօր ուղղափառ նախասահմանութեան, յաւէտ անխոստովանելի է և հնար չէ ի գոյ լինել:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԾԱԳՈՂՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՀՈՒՅՐ ԵՒ ՈՐԴԻ, ՊԱՏՃԱՌՆ ԵՒ ԱՐԴԻՒՆՔ

Ամէն ինչ ծագեալ մը արդիւնք մը և որդի մ'է և իւր ծագողը պատճառը և հայրը ունի: Ծագողը դուռ մ'է և ընդ որ մտանեն ամենայն արարածք, որ կենաց անհուն ասպարէզին մէջ ի յայտ գան: Որքան անհուն է նախասահմանեալ կեցուցիչն, այնքան անհուն են կենաց դռները: Այն որ է և պիտ լինի, ծագողութեան դռնէն միայն մտած է և ունի մտանել: Բացարձակ պայման մ'է սա կեցուցիչն, և ինքնածագութեան օրինակ մը բնաւին եղած չէ և յաւիտեանս չունի լինել բաց ի միոյն բացարձակէն, որ անեղն, անսկիզբն և համածագողն է: Իւրաքանչիւր կեանք իրեն սեփական դուռն միայն ունի: Անոնք որ այս սահմանէն կը շեղին, ըստ խոտորմանն դատապարտուած են անհետիլ: Ոչ ճիւաղը և ոչ հրէշը սահմանեալ չեն սերունդ կազմել: Իւրաքանչիւր դուռ իւր երկին կը հաղորդէ այն տնտեսութիւնը, որ իրեն նախասահմանեալ է: Կենաց ծագողութիւնը մի այլ անողոքութեամբ, տեղի կ'ունենայ մօր մը՝ ընկալչի մը խարսխին կամ հաստատութեանը վրայ: Արդիւնքն կամ ծնունդն ուղիղ կը համեմատի, խարսխին և ծագողին, մօր և հօր բաղադրեալ արտադրութեանց հետ: Կեանք մը երբ նախասահմանեալ ծագողաց պայմանէն կը շեղի, կենթարկի ճիւաղի մը կամ հրէշի մը, որ ելքն է ի կորուստ: Սոյն որդիք կորստեան, են որք չը զօրեն իսկ երկնուիլ, են որք չը հնարին սերունդ կազմել, և են որք նուաղող սերնդեան մը ծնունդ տալով հանդերձ, սահման-

եալ չեն մշտնջենաւորել: Սահմանեալ չէ ջրոյ և իւղոյ երորդ մը կազմել, իշոյ և ձիոյ սերունդ մը հիմնել: Մշտնջենակեցութեան միջավայրը, դրախտը գոլով, և դրախտի կենաց հաղորդութիւնը, հաւատքը գոլով, հնար չէ իդրախտ, զգայական հաղորդութեամբ, մշտնջենակեաց Ադամը երկնել: Ադամի սոյն փորձ, առ այն յանգեցաւ, որ փոխանակ դրախտի անմահ մարդկութեան՝ աշխարհի կորստեան որդւոց հայր հանդիսացաւ և միջնորդի մը փրկութեան կարօտացաւ: Մարդ անհուն տեսակէտով երկունք մ'է ծագողի պատճառողի և հօր: Զանցնիր վայրկեան մը՝ որ ինչպէս յաւիտենական նոյնպէս ի մարդ նոր ծնունդ մը, երկեանց նոր տարր մը չը յաւելու: Մարդ որ կը բաղկանայ նիւթէ դրական և իմացական զօրութիւններէ, իւր այս եռակի տարերք իսկ իւրեանց լրիւ չամանդաղներովն կը ծագին ուրոյն ուրոյն ի հօրէ և ի մօրէ, ի ծագողէ և ի խարսխէ: Մինողք որ զմարդ միահաղոյն կը մուծանեն յաշխարհ, են անհուն հայրութեանց և մայրութեանց հաւաքածոյ մը, զորս թէ մայր մարդկութենէն ժառանգած են, և թէ իւրեանց կեցուցիչեան ժամանակամիջոցէն ստացած են: Թէեւ մարդ, մեղաք, իւր նախասահմանութենէն վրիպեցաւ, այլ սակայն մարդկային կեանքը, դրական մարմնոյ մը բանին վրայ զարթած գոլով, հնար չունի միահաղոյն լքանել զնա՝ բայց եթէ մասնկամբ: Մարդկային դրական զանգուածն, հանգոյն հոգւոյն, հնար չ'ունի անընդմիջապէս այլասեռիլ: Սկզբան մը՝ դաւանութեան մը՝ անընդմիջական փոփոխութիւնը հոգւով միայն է, և մարմինն երկար սերունդներու պէտք ունի, նորոգ դաւանութեան դրապէս համակերպելու համար: Հոգին իւր անընդմիջական համակերպութեամբն մարմնոյն չի զօրեր այլ ինչ առնել, բայց եթէ նորընկալ սկզբունքն թխսել սերմանել ի նա, և ըստ նախասահմանեալ տնտեսութեան գոյափոխել յինքն: Գոյափոխութեան ժամանակամիջոց՝ սաղմսերգուն եօթն սերունդ կը դնէ, լրիւ ժառանգութիւն մը այլասեռելու՝ ջնջելու, կամ սրբագրելու համար: Այսպէս աշխարհի մարդը՝ այնպիսի սերնդեան մը երկունքն է՝ զորն ծագող

մարդկութեան մէջ արարչական չորս նախասահմանութիւնք իսկ տարրացած կան, և որ ժառանգ մ'է խառնածին։ Մարդ մը իւր մէջն ժառանգած ունի թէ՛ հարազատ և թէ մոլար նախասահմանութիւն, և կրնայ ունենալ իսկ թէ՛ գիրկականն և գկորստականն։ Մարդ մը յանձին մարդկութեան հոյակապ անցեալի մը անհուն հայրութեանց արդիւնքն է, կամ ամփոփումն մարդկութեան։ Անհունին այս ժառանգորդ ի կեցութեան իսկ չանցներ վայրկեան մը որ կրած տպաւորութեանցը ծնունդ չ'տայ։ Արդիւնքի և պատճառի այս ամփոփութիւնք, այս ենթակրութիւնք, այնպէս անողոք են ի գործս, որ հնար է հայրութիւնք սահմանելով աներեւոյթ ծնունդը ի յայտ բերել, կամ ծնունդը սահմանելով զհայրութիւնս նմին ճառել։ Թէ դրական թէ զգայական և թէ իմացական կենաց չամանդաղներ իսկ հնար չունին վրիպիլ այս պայմանէն։ Որ և է ծնունդ իւր հօր և մօր կամ ծնողաց նախասահմանութիւնը միայն կը ժառանգէ, կամ թէ նոցա բաղադրեալ երկունքը կը ներկայէ։ Կայտառ ցորեն մը՝ անբեր հողի խարսխով մը՝ վատացեալ արտադրութիւն մը միայն կ'ունենայ։ Կամ թէ նուաղեալ ցորեն մը ի հող բերրի կրնայ բարւոքիլ։ Չի մը հնար չ'ունի իշոյ խարսխով մը՝ իւր նմանը երկնել։ Դրախտի մարդը չը զօրեց, երկրի արարածոց խարսխին վրայ սերմանել զմարդկութիւն։ « Եւ կոչեաց Ադամ անուանս ամենայն անասնոց վայրի և, բայց Ադամայ ոչ գտաւ օգնական նման նմա »։ Աչխարհի մարդն թէ՛ ուղղափառ և թէ մոլար նախասահմանութեան իսկ ծնունդ մ'է։ Մոլարը էութիւն մը չէ՝ որ ի մարդ կը յարատեւէ՝ այլ զեղծում մը, աւերում մը։ Նա կեանք մը չէ այլասեռ, այլ խափանում մը՝ ուղղափառին։ Մոլորութեան աւերումն յանձին ժառանգութեան կատարեալպէս կը փոխադրի սերունդէ ի սերունդ, առանց էութիւն մը լինելու։ Ի պակասիլ ուղղափառ էութեան, անդէն իսկ է ջնջիլ կեանքն։ Մոլորութեան երկին, ի մարդ, գոյութիւնը իւր աւերումէն կը վկայուի, և ոչ էութենէն, ինչպէս խաւարն և մահն։ Կորստեան նախասահմանութիւնը այնու վկայելի է՝ որ կենաց սերնդեան

մէջ աւերիչ տարրը կը զօրէ հետզհետէ ուղղափառ կեանքը նուաղել, և փրկագործականը այնու վկայելի է որ, աւերիչ տարրը՝ հետզհետէ չէզոքանալով կը թողու կենաց առաւելուլ ի հարազատ նախասահմանութիւն իւր։ Մշտակենդան տիեզերքն երկունք մ'է ուղղափառ նախասահմանութեան, եթէ ոչ, արդէն բազմից անհետացած, և ընդհանուր մեռելութեան մատնուած էր։ Բացարձակ ուղղափառ և անեղ արարիչը, հայր մ'է աւետնածագ, անհուն միջավայրը տաճար մ'է ուղղափառ ամենածին, և մշտակենդան տիեզերքն որդի մը հարազատ։ Այս բացարձակ ծագողութիւն անհունապէս կ'ստորաբաժնին, ընդ միշտ ի դիմաց իւրեանց։ Արեգակն հայր մ'է, միջավայրը մայր մը, և արբանեակք որդիք նմին։ Կենսական տնտեսութիւնք հայր մ'են՝ երկիր մայր մը, և արարածք երկունք մը։ Դրախտը մայր մ'է՝ աստուածածութեան հոգին հայր մը՝ և մարդկութիւնը երկունք մը։ Դաւանութիւնը հայր մ'է, աւազանը մայր մը՝ որդեգիրն երկ մը։ Նոյնպէս են, աստուածորդին եկեղեցին և հաւատացեալք, հոգի մարմին և բարոյական մարդ։ Որ եւ է դասակարգի կենաց չամանդաղ մը՝ եռթակայ է՝ այս օրինաց համադիմի տեսակէտով։ Մեծն Աղէքսանդր հայր մ'է, Գաղղիան մայր մը, և Մեծն Նաբոլէոն որդի մը։ Անցեալը հայր մ'է, ներկան մայր մը և ապագան որդի մը։ Գարկեչտ երէկէ մը առաքինի այսօր մը կը ծնի, ողջախոհ ծերութիւն մը բարեխառն երիտասարդութեան մը որդին է, զգաստ պատանեկութիւն մը՝ անաղարտ մանկութեան երկունք մ'է։ Լուսամիտ հոգի մը, որդին է ուղղափառ մայր եկեղեցւոյ մը, որ փեսան է՝ ճշմարտին բանն։ Զկայ կենաց կայծ մը, ժամանակի ակնթարթ մը, էութեան չամանդաղ մը, որ մի արտադրիչ հօր, մի ընկալուչ մօր երկունքը չը լինի։

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Գիտութիւնն եթէ տարրալուծուի, յրիւ կը փոխարկի ի հաղորդութիւն, կամ գիտութիւնը հաղորդութեան դասաւորումն է: Անձն ինչ որ է կեանք է, և կեանքը չէ այլ ինչ, բայց եթէ զօրութիւն մը կամ անդամակցութիւն մը հաղորդութեան: Կամ թէ կեանքը ճշմարիտ գոյութիւն մ'է, և գոյութիւնն է հաղորդակցութիւն մը: Ըստ աստիճանի կենաց, ամենայն էութիւն ունի իրեն յատուկ և անփոխական հաղորդութիւնը և կենաց բարձրութիւնը հաղորդութեան աստիճանէն կախեալ է: Անչափ առաւել և բարձր է կեանքը որքան առաւել և բարձր է հաղորդութիւնը: Հաղորդութեանց բովանդակն՝ ի մի տեսակէտ ամենապարզէն ցամենաբազադրեալն աստիճանեալ անհուն չղթայ մ'է, որ բարձունքն է ամենահաղորդ ամենուրեք արարիչը, և որ ստորոտն է՝ ոչինչէն ի կեանս կոչուող նախակենցաղային տարրը: Տիեզերաց լրիւ արարածք, հաղորդութեան այս անհուն չղթային միջև աստիճանաւորած են կենաց երեք դասակարգով, այն է տրականաւ զգայականաւ և իմացականաւ: Կեանքը դրական հաղորդութեամբ կ'անդամակցի տիեզերաց նիւթական մարմնոյն, զգայականաւ կը տպաւորի նոցա այլազանութիւններէն, և իմացականաւ հասու կը լինի նոցա համադիմի սահմաններուն: Այս տեսակէտով հաղորդութիւնը կենաց երեք դէմքով կը կոչուի յարակցութիւն կամ ձգողութիւն, տպաւորութիւն կամ զգայութիւն, իմացողութիւն կամ հաւատք:

ԳԼՈՒԽ Է.

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Նիւթոյ ծայր տարրն անհասանելի է մեզ, այլ թէ կը վկայութիւք, որ անեզր մասնիկներէ կը բազկանայ: Այս անմատչելի մասնիկներ յարակցութեամբ մը միայն ի ծանօթ

կ'գան: Մեզի ծանօթ իրը անեզր ստորաբաժանելի մասունքներէ բազկացեալ հաւաքածոյ մ'է: Յարակցութիւնն է որ զոսոա կը միացնէ, և որ նախասահմանեալ հաղորդութիւն մ'է արարչէն անսկզբնաբար կարգեալ, և այդ անտեսանելի հիմանց վրայ կառուցեալ է տիեզերական անհուն տաճարն, կենդանութեան մայր եկեղեցին: Դրական հաղորդութիւնը կամ յարակցութիւնը չամանդաղային սահմանաց մէջ զկայ չառնուր, այլ յանհուս կ'աճի և կը փոխի ի ձգողութիւն: Ջրոյ մը մասունքը յարակցութեամբ կը միանան կաթիլին, կաթիլն ձգողութեամբ կը միանայ երկրին, երկիրն ձգողութեամբ կը միանայ արեգակնային դրութեանց, այլ թէ սոքա միասն յարակցական հաղորդութիւն մ'են սկզբամբ, և մեր մեծի և փոքու նախապաշարումն է որ տարանուամբ որոշել կը տայ: Մարդ յարակցութեամբ հաղորդ մասունք մ'է մայր երկրին զանգուածոյն, և ձգողութեամբ հաստատեալ ի նա: Դրական հաղորդութեան կամ յարակցութեան և ձգողութեան երեւութից օրէնքներէն ինչ որ յայտնուին մարդկանց, կ'արձանագրուին բնական գիտութեան մէջ: Դրական հաղորդութիւնն ընդհանուր հաղորդութեան տեսակէտով մի միայն ի նիւթս չի սահմանափակեր, այլ իւր շառաւիղ միչև յզգայական և իմացական էութիւնս տարածելով նիւթը կը հաղորդակցէ ընդ նոսա: Ընդհանուր հաղորդութիւնը ընդմիջական բաժանում մը չունի, այլ իւր լրութեամբն համակցորդ բովանդակութիւն մը կը ներկայէ, որով դրական, զգայական և իմացական էութիւնք իրերահաղորդ կը լինին: Մարդկային աննիւթ հոգին, որ զուտ իմացական էութիւն մ'է, և նիւթ մարմինն, որ դրական տարր մ'է, միմեանց հետ այս սկզբամբ հաղորդակից են, և միութիւն կազմած: Առանց այս սկզբան, բազում կենսական երեւոյթք անհնար կը լինի ուղղապէս մեկնիլ, և որով մոլորութեանց առիթ կը լինի: Դրական հաղորդութիւնը կենաց աստիճանի դասակարգով միայն կը սահմանափակի, և բարձրագոյն հաղորդութենէն կը տարանջատի, եթէ ոչ տիեզերական բացարձակ հաղորդութեան հարազատ կցորդ մ'է: Փարի մը կամ

այլ նիւթի մը նկատմամբ սահմանեալ դրական հաղորդութիւնը մարդու մը համար կարի անբաւական է։ Կենաց դասակարգի տեսակէտով դրական հաղորդութիւնն ի դէպ է երբեք աստիճանի վերածել և անուանել նիւթադրական, ղգայադրական և իմացադրական։ Պէտք է միանգամ ընդմիշտ ըմբռնել թէ՝ դրական հաղորդութիւնը այն կը համարուի որ ոեւէ հաղորդութեամբ ստոյգ ներգործութիւն մը տեղի կ'ունենայ։ Երբ մկկը ծովը կ'իյնայ, ջուրը նիւթադրապէս մարդոյն զանգուածին հետ կը հաղորդի, և ջրոյ պաղն ղգայադրապէս կը հաղորդի մարդոյն ղգայարանաց, և ծովուն արհաւիրն հոգւոյն կը հաղորդի իմացադրապէս։

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՋԳԱՅԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Այն որ ներգործութիւն մ'ունի, էութիւն համարելով երեք տեսակ էութեանց կը վկայուինք, որ է նիւթ, դրական զօրութիւն և իմացական զօրութիւն։ Կենսական այս երեք տարերք, նիւթ, զօրութիւն և իմացականութիւն, շամանդաղի կենաց մը ի հանդէս բերած երեւոյթովն իսկ քաջ կը վկայուին, և կենաց լրիւ տիեզերքն սոյն երեք տարերց վրայ հաստատուած է։ Ձգայական հաղորդութիւնը դրական զօրութեան՝ նիւթին և իմացականութեան հետ ունեցած յարաբերութիւնն է։ Երբ կեանք մը այս զօրութեամբ կը մթերուի, սկիզբ կ'առնու նիւթոց այլազանութենէն տպաւորիլ, համակրելով կամ հակակրելով նոցա, ձգելով զայնս կամ վանելով, և իւր այս զգացողութեամբ նիւթական տիեզերքն երկուքի կը բաժնէ, այն է կենսականաց և մահացուականաց։ Կենսականք անոնք են, որոց հաղորդութիւնք՝ զգացող կեանքը չը խանգարեր. իսկ մահացուականք անոնք են, որոց հաղորդութիւնք ի մահ մատնեն զնա։ Ձգայական հաղորդութիւն անոր համար կ'ըսուի, որ այս կրկին տպաւո-

րութիւնք կենաց մէջ հաճոյից և ցաւոց երեւոյթ մը յառաջ կը բերեն։ Իովանդակ կեանքեր, իւրեանց կեցութիւնը՝ թէ կրաւորութեանց, թէ հաճոյից և ցաւոց և թէ յօժարութեանց տպաւորութիւններովն կը մատակարարեն։ Մատակարարութիւնը զգայութիւնս ըստ պիտոյիցն թէ կ'առաւելու, թէ կը նուազէ, թէ կը կատարելագործէ և թէ կը խափանէ, այնպէս որ զգայութեան կարողութիւնն ուղիղ կը համեմատի կեցութեան պայմանաց հետ։ Ձգայութիւնն դրական նիւթոց ճգողութեան և վանողութեան զօրութեանց բունէն կը ղարթնու, և այդ խարսխին վրայ հաստատեալ է, և բարձրացեալ առաւելեալ կը հաղորդի ընդ իմացականին, փոխադարձաբար ինքը նորա բուն և պատուանդան լինելով։ Մեր ըմբռնումը չը շփոթելու համար է, որ համատարած հաղորդութիւնը իւր զարթէն մինչ ցծագն այս զանազան դասակարգութեանց կը բաժնենք որ երբէք ընդմիջաբար տեղի չունին։ Օրինակի համար բուսական կեանքը հաղորդութեանց անջրպետու մը միացնող միջնորդ օղակ մ'է ի մէջ դրականին և զգայականին։ Ձգայութիւնը կենաց աստիճանովն սահմանելով կը բաժնուի մեքենականի, բնազդականի և բանականի։ Մեքենական կենաց մէջ նիւթոց տպաւորութիւնք կրաւորաբար տեղի կ'ունենան, և յառաջ կը բերեն փոփոխութիւն մը միայն։ Բնազդական կենաց մէջ տպաւորութիւնը թէ կրաւորաբար և թէ ներգործաբար տեղի կ'ունենան, և հանդերձ փոփոխութեամբ՝ հաճոյից և ցաւոց երեւոյթ մ'եւս յառաջ կը բերեն։ Իսկ բանական կենաց մէջ զգայութեանց տպաւորութիւնը թէ կրաւորաբար, թէ ներգործաբար և թէ իմացողաբար տեղի կ'ունենան, և հանդերձ փոփոխութեանց հաճոյից և ցաւոց երեւոյթներով, աւելի բարձրաբերձ տրամադրութիւն մը, յօժարութիւնը կամ կամքը եւս ի յայտ կը բերեն։

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Արարչին տնտեսութեամբ, զգայական զօրութիւնն երբ իմացական հոգւով պատուաստուի, իւր բունին վրայ ի զարթ կը բերէ այնպիսի գերագոյն հաղորդութիւն մը, որ չառաւելիւ լրիւ տիեզերքն կը պարփակէ։ Զգայականութիւնը լուսոյ և խաւարի, ցրտոյ և ջերմի, մեծի և փոքրու, հեռաւորութեան և մերձաւորութեան, պատուարներով և արգելքներով խափանեալ գոլով, դրական և զգայական կեցութեանց միայն յատկացեալ է, և իւր այս սահմանափակութեամբ իմացական կենաց մատակարարութեանը բոլորովին անբաւական է։ Իմացական հաղորդութիւնը զգայականը պատուաստան առնելով, նուաճ անհասանելի ճշմարտութիւններն ի յայտ կը բերէ։ Լրիւ հաղորդութեանց կէտ նպատակին է, չրջապատեալ իրերն կենաց հետ ի յարաբերութեան դնել։ Ճշմարիտ յարաբերութիւնը յայնժամ միայն տեղի կ'ունենայ, երբ կեանքը իրացմէ էապէս կամ ներգործապէս կը տպաւորի։ Աչքը երբ անուշադիր կը նայի, երրէք չտպաւորուիր, և հետեւապէս չի զօրեր տեսնել։ Առանց ենթակրութեան որ և է հաղորդութիւն, առանց հաղորդութեան որ և է տպաւորութիւն, և առանց տպաւորութեան որ և է յարաբերութիւն տեղի չունենալով, կեանքը բնաւին չի գօրեր առանց սոյն պայմանայ, ներգործիլ նոքօք, որոցմով որ չրջապատեալ է։ Չնար չէ իր մը կամ էութիւն մը վկայել, երբ կենաց մէջ նորա ներգործութիւնը տեղի չունենար։ Էութեան մը հետ յարաբերիլ՝ էութենէ մը ներգործիլ հաղորդութեան եղանակէն կախեալ չէ, այլ այն էութեան տպաւորութենէն։ Իմացական հաղորդութիւնն այնչափ դրական, այնչափ ճշմարիտ յարաբերութիւն կրնայ հաստատել, որչափ զգայականութիւնը։

Իմացական հաղորդութիւնը այնու գեր ի վեր է, որ զմարդ դրսէից անհասանելեաց հետ ի յարաբերութիւն կը

դնէ։ Չի կայ հեռաւորութիւն մը, մեծութիւն մը, փոքրկութիւն մը, չի կայ անդունդ մը, խաւար մը, ջերմութիւն մը, սառնամանիք մը, պատուար մը, որ զօրէ խափան կանգնիլ այն կենաց դէմ, երբ իմացական հաղորդութեան ժառանգ մ'է նա։ Չի կայ եղեալ և լինելի նախատահմանութիւն մը, ժամանակի և միջոցի անչրպետ մը, որոց մարդ՝ սոյն համասփիւռ հաղորդութեամբ, հասու չը լինի։ Մարդկային ազգը այնու մեծ և անմահութեան ժառանգորդ մ'է, որ իմացական հաղորդութեան հոգին կը ներկայէ։ Կենաց արարիչը, տիեզերաց բացարձակ հեղինակը, այլով հաղորդութեամբ բնաւին անմատչելի և անսահմանելի է, և իմացականութեան ընկալուչ հոգւովն միայն վկայելի։ Մարդկային կենաց տնտեսութեան տեսակէտով, իմացական հաղորդութեան հոգին ի զարթ կու գայ զգայական զօրութենէն, և զգայական հաղորդութիւնն ի զարթ կու գայ դրական նիւթէն։ « Եւ ստեղծ տէր Աստուած զմարդ ի հողոյ » ահա դրական կամ մեքենական մարդը։ « Եւ փչեաց ի նա չունչ կենդանի » ահա զգայական մարդը։ « Եւ եղեւ մարդն հոգի կենդանի » ահա իմացական մարդը։ Այս պարագան ի Կորնթացիս եւս քաջ կը հաստատուի ասելովն « Սերմանի մարմին չնչաւոր և յառնէ մարմին հոգեւոր, ... եղեւ մարդն առաջին Ադամ ի չունչ կենդանի, երկրորդ Ադամ ի հոգի կենդանարար, բայց ոչ նախ հոգեւորն, այլ չնչաւորն և ապա հոգեւորն »։ Զգայականութիւնն իրեն հասու իրերն հոգւոյն կը հաղորդէ, և հոգին ի նոցանէ սանդուխ կազմելով, իմացականութեամբ կը բարձրանայ անհասանելեացն, որոց զգայական մարդը յաւէտ անզօր է հասնիլ։ Կամ թէ հոգին՝ զգայութեամբ հասանելիներն միութեան մեզր առնելով, կը զօրէ անհասանելիներն սահմանել։ Այլով բանիւ ասելով, հոգին՝ զգայապէս ծանուցեալ իրաց վկայութեամբ անծանօթներն եւս ի յայտ կը բերէ։ Զգայական հաղորդութեան գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ ինքնաբերաբար բնազդով մը, իսկ իմացական հաղորդութեան գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ կամաւոր ուսմանութեամբ մը։

իմացականութեան հաղորդած իրաց սահմանն, որոնց համար նուիրեալ է: Զգայական հաղորդութեան նկատմամբ, ուշադրութիւնն ինչ դեր որ ունի, հաւատքը միեւնոյն դերն ունի իմացականին մասին: Առանց ուշի՝ անտեղի է զգացումը, նոյնպէս առանց հաւատոյ՝ անտեղի է իմացականութիւնն: Առանց ուշի և հաւատոյ՝ կեանքը փակեալ ընկալուչ մ'է, հանդէպ հեռագրական պարանին, որ թէ զգայարանք և թէ իմացական հոգին բնաւ չեն զօրեր կենաց իմն ինչ հաղորդել:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՀԱՒԱՏՔ

Հաւատքը ըստ ինքեան հաղորդութիւն մը չէ, այլ զայն նուիրագործող զօրութիւն մը: Հաղորդութիւնը տեղի կ'ունենայ կամ գիտութեամբ և կամ վկայութեամբ, և կեանքը հաւատով միայն կը հաղորդի նոցա: Գիտութիւնը և վկայութիւնը ըստ ինքեան ստուեր մը, խորհուրդ մը, կամ ծրագիր մ'են, և հաւատքն է որ զնոսա կը մարմնացնէ: Գիտական վկայութիւնը չափիլ մ'է, հաւատքը ուղեւոր մը, նա է բանն սա է ունկն, նա է ճշմարտութիւնն սա է հաղորդութիւնն: Հաւատքն է, որ կեանքը դրապէս հաղորդակից կընէ այն տիեզերքին, զոր տրամաբանութիւնը կը յայտնէ: Առանց հաւատոյ որ եւ է ճշմարտութիւն ըստ ինքեան ամուլ է, և հաւատքն է որ զնոսա կենաց ի մատակարարութիւն կը հաղորդէ: Հաւատքը տնտեսութեան տեսակէտով երկուք է՝ ուղղափառ և մոլար: Ուղղափառ հաւատքը նման է եկեղեցական զօրութեան մը, որ հանգոյն հեռագրութեան, կենաց ընկալուչը՝ լրիւ տիեզերաց հետ կը հաղորդակցէ, և մոլար հաւատքը նման է անխիստ չանթին, որ զհաղորդընկալն կը խորտակէ, կը գոսացնէ: Կամ թէ հաւատքը յանձին իմացական հոգւոյ, կենաց մէջ մշտերեալ համր զօրութիւն մ'է, որ ի ձեռն ուղղափառ մեքենայից օրն ի բուն կ'արդիւնագործէ, և ի ձեռն մոլար մեքենայից օրն ի բուն կաւերէ: Հետեւաբար հաւատքն թէ՛ փրկութիւն մ'է, և թէ փորձութիւն մը, չինութիւն մը և աւերումմը, թէ՛ լոյս և թէ խաւար, թէ՛ կեանք և թէ մահ, թէ՛ երկինք և թէ անդունդ: Հաւատքը ամենուրեքեայ և անժամանակեայ է: Չի կայ ժամանակի և միջոցի հեռաւորութիւն մը, որ հաւատքը ի քթթելական հատանելով, կեանքը ի նոսա ճշմարտեալ չնութեանց հաղորդել չը զօրէ: Հաւատքը յետ բաղում դարուց կը զօրէ զմարդ դրապէս հաղորդակից առնել հաւատոյ գերագոյն վարդապետին և կենաց տնտեսութեան բացարձակ Ուսուցչին հետ: Հաւատքը կը զօրէ թէ՛ ողջոյն տիեզերքն իւր համապարփակ եթերին մէջ ի լոզ բերել, և թէ չամանդաղին անմատչելի դռներն խորտակելով մուտ գտանել: Դրական հեծելագնդեր, հեռադիտակներ, մանրադիտակներ, հաւատոյ հաղորդութեան բիւրորդամէդրին հետ իսկ ի համեմատութիւն գալ չեն զօրեր: Հաւատքը միայն է, որ արարածային լրիւ անեզրութիւնք ծիր հաղորդութեան առնելով, ի մէջ արարչին և արարածոց, ի մէջ բացարձակին և վերաբերականաց պատգամաբեր հրեշտակ կը հանդիսանայ: Հաւատքը ընկալման տեսակէտով երկուք է, գիտական և և վկայական: Գիտականն այն է, որ մարդ տրամաբանութեան միջոցաւ էութիւն մը կը յայտնէ, և խելամտաբար կը հաղորդի նմա: Վկայականն այն է, որ մարդ առանց գիտապէս խելամտելու, այլոց վկայութեամբ յայտնեալ՝ ճշմարտութեան կը հաղորդի: Հաւատոյ այս կրկին որդեգիրք, իրարմէ արդեամբ չեն զանազանիր, այլ միեւնոյն աստիճանով, թէ՛ ուղղափառ հաւատոյ բարեաց և խաղաղութեան, թէ՛ մոլար հաւատոյ չարեաց և փորձութեան ենթակիր կ'ըլլան: Ակեաց սպառնալիքներուն մատնեալ նաւու մը ապաւինած մարտիկներ, ոմանք գիտական և ոմանք վկայական հաւատքով, ապահովութեան խաղաղութիւնն հաւասարապէս կը վայելեն, նաւապետան խելամտութեամբ, իսկ համայն ժողովուրդն նաւապետին վկայութեամբն նաւին տակուբանութեան հաւասարի լինելով: Հաւատքը վկայութեան տեսա-

կէտով եւս երկուքի կը բաժնուի, դրական և իմացական։ Դրականն այն է, որ իմացականին հետ զգայական հաղորդութիւնն եւս կը զօրէ հաւատոյ ենթարկեալ ճշմարտութիւնն վկայել։ Երկու անգամ երկուք չորսը և հակիրճին կլորութիւնը այնպիսի ճշմարտութիւններ են, որ թէ իմացական և թէ զգայական հաղորդութեամբ կը վկայուին, և դրական հաւատոյ ենթակայներ են։ Իմացականն այն է որ զգայական հաղորդութիւնը գոյացնեալ ճշմարտութիւնն չը զօրեր վկայել, այլ միայն իմացականութեամբ կը վկայուի։ Բիւր անգամ հարիւրը՝ միլիոն և երկրագնտին ճուաձեւ լինելուս ճշմարտութիւնը՝ այնպիսի յայտնութիւններ են, որ հնար չէ նոցա զգալապէս հաղորդիլ, բայց եթէ իմացականութեամբ։ Սոքա ըստ ինքեան մի եւ նոյն դրական ճշմարտութիւններն կը ներկայեն, այլ ըմբռնմամբ միայն ի միմեանց կը դատորոշին։ Հաւատքը մարդոյն նախասահմանեալ հաղորդութիւնն է և այս պարագան յանձին մանկութեան քաջ կը վկայուի։ Մանկութիւնը դրախտի կենաց մի անաւաղ հատուածն է, զոր արարիչը Սերովբէից սրովն պահպանած է ի մարդ։ Մանկութիւնը չ'ներկայեր այլ ինչ, բայց եթէ իւր լրութեամբն հաւատոյ զանգուած մը։ Մարդկային հասակի այս նախաստահմանական հատուածը խափանելն, չարչն ի դէպ եկած խժդժութիւն մ'է, զի նախաստահմանութեան այս հասակը, մանկութիւնը, եթէ նախահօր դժբաղդութեամբն, իւր դրախտէն չը ձգուի, մարդկային հոգին հաւատոյ գերագոյն հաղորդութեամբ այնպիսի մարդ մը ի զարթ և ի զարդ կը բերէ ի նա, որ ճշդիւ դրախտի զԱդամը ներկայէ, և զոր Աստուածորդին, աշխարհի կենաց տիպար, իւրով մարդեղութեամբ ի հանդէս ածեց։ « Եթէ ոչ դարձջիք և եղիջիք իբրեւ զմանկտիս, ոչ մուտանիցէք յարքայութիւն երկնից »։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՁՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Հաւատոյ նպատակակէտն զմարդ իրաց հետ հաղորդ առնելն է։ Իրաց յայտարարն է իւր էական սահմանը, և սահմանի յայտարարն է ճշմարտութիւնն։ Եթէ ի ձեռն ճշմարտութեան, իրաց հասու կը լինինք, նորա սահմանն ըմբռնելով միայն է։ Շատերս դեռ ժլջերնիս գտնուած իրաց սահմանին անգէտ գոլով հասու չենք նոցա։ Ուստի իրերն՝ դրապէս կամ զգալապէս կրելով չէ որ հաղորդ կը լինինք նոցա, այլ իմացականապէս նոցա սահմաններու հասու լինելով միայն։ Քար մը կամ կենդանի մը՝ մարդոց չափ, իւրեանց անձին հասու և հաղորդ չեն։ Զքարն որչափ ալ մի եւ նոյն անունովն կը յայտնենք, մի եւ նոյն աստիճանով հասու և հաղորդ չենք նմա։ Մարդ իրաց այնչափ հաղորդակից և հասու կ'ըլլայ, որչափ որ նորա սահմանին հասու եղած է։ Իրաց սահմանն անհուն է՝ և արարիչը միայն կը զօրէ զնոսա բացարձակապէս սահմանել։ Արարածք ամենայն, իւրեանց ըմբռնման վերաբերումովն միայն կը զօրեն սահմանել զնոսա։ Այսու տեսակէտով ճշմարտութիւնն երկուք է, բացարձակ և վերաբերական կամ ընդհանուր և մասնաւոր։ Ամէն իր, տեսակէտով մը կը սահմանուի, զի իր մը սահմանել զայն նկարել է, և ամէն նկար թէ իւր ուրոյն տեսակէտն ունի, և թէ կամ մասամբ կամ ամբողջական կը ներկայէ իրը։ Իր մը երբ իւր լրիւ տեսակէտովն կը սահմանուի, նոյն սահմանը կ'ըլլայ բացարձակ կամ ընդհանուր։ Իսկ երբ մասնաւոր կամ վերաբերական տեսակէտով կը սահմանուի, նոյնը կ'ըլլայ մասնաւոր կամ վերաբերական ճշմարտութիւն։ Բացարձակ ճշմարտութիւնն այն է, որ իւր սահմանն տիեզերաց ամէն երեւոյթներուն մէջ իսկ և չամանդաղի մը տնտեսութեան մէջ իսկ անայլայլաբար կը մեկնուի, և բնաւին պատրանք

չի կրեր։ Վերաբերական ճշմարտութիւնն այն է, որ իւր առման տեսակէտի սահմանափակին մէջ միայն ճշմարիտ է, և անդր քան զայն յաւէտ պատրանաց ենթակայ։ Միջոցն՝ անհուն, արարիչն՝ անեղ և անսկիզբն, ժամանակն՝ անվախճան, արարչութիւնը՝ սկզբնական նկատելու սահմաններն, բացարձակ ճշմարտութիւններ են։ Մեզի հասանելի ծայր տարերց՝ պարզ մարմին լինելու սահմանն վերաբերական ճշմարտութիւններ են։ Երկաթ, ոսկի և արծաթ ծագ ծագ տարրներ լինիլ որ կը սահմանուի. այս սահմանները մարդկային արդի կարողութեան տեսակէտին սահմանափակովն միայն ճշմարիտ են, և անդր քան զայն յաւէտ պատրանք։ Մեզի ծագ տարր թուած մարմինն կրնայ յայլումի անտեսութեան յայլումի բարեխառնութեան բաղադրեալ լինել։ Բացարձակ ճշմարտութիւնն իրաց բացարձակ սահմանովն միայն հասանելի գոլով, յաւէտ կը պատրի մարդ երբ կենաց կամ տիեզերաց անտեսութիւնը վերաբերական ճշմարտութեանց հետեւութեամբն մեկնել կը փորձէ, վասն զի չամանդաղի էութիւն մը իսկ, տիեզերական բացարձակ անտեսութեան հաղորդակիցն գոլով, իրերն մեզի հասանելի տեսակէտով սահմանելն կը հեռացնէ զմարդ բացարձակ ճշմարտութենէն, որ տիեզերաց ուղղափառ անտեսութեան հասու լինելու միակ չաւիղն, միակ միջնորդն, միակ ճանապարհն է։ Ճշմարտութիւնն սահմանաւորման տեսակէտով երեք է. ուղղափառ, մոլար և պատիր։ Ուղղափառն այն է, որ սահմանեալ էութիւնն թէ՛ ի բացարձակս և թէ ի վերաբերականս ճշմարիտ տեղի ունի. մոլարն այն է, որ սահմանեալ էութիւնն, ոչ նոյնութեամբ, այլ հեռաւոր կամ մերձաւոր կերպիւ տեղի ունի, իսկ պատիրն այն է, որ սահմանեալ էութիւնն բնաւին տեղի չունի։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Գիտութիւնն հաղորդեալ ճշմարտութեանց դասակարգութիւնն է, կամ իրաց սահմանի համաբարբառն։ Իրերն երկու ճանապարհաւ կը հաղորդին մարդոյն, կամ իրողութեամբ և կամ նախասահմանութեամբ։ Համադիմի վկայութեամբ կը հաստատուի թէ լրիւ տիեզերքն թէ՛ իւր բովանդակութեամբն, և թէ իւր ծագ չամանդաղներովն, կատարելապէս միօրեակ հեղինակութեան մը գործ է. և այս կացութիւն թէ՛ ամենուրեքեայ է և թէ յաւիտեանս անփոփոխելի։ Իրաց այս վկայութիւններուն հանդէպ մարդկային իմացական հոգին նախասահմանեալ ունի երկնել զբանն, յորմէ որ գիտութիւնն ծագումն առնու։ Մարդկային բանն կը սահմանէ կաթիլ մը կամ բաժակ մը և կամ լիճ մը ջուրը, որ եթէ ուղղափառ լինի, այլ ևս տիեզերաց ջրոյ լրիւ նախասահմանութիւնը թէ՛ եղելոք և թէ լինելիք յաւիտենապէս և կատարելապէս այս ծանուցեալ սահմանին կը հպատակին։ Ի ձեռն գիտութեան ձեռնհաս է մարդ գնահատով մը երկրագնտերու օրէնքներ ճառել, աւազանով մը ովկիանները հետազօտել, բաժակ մը ջրով Նիագարաներ ճեւացնել, ափ մը հողով Հիմալայաներ սահմանել, ի մի բան որ և է հասու օղակով մը անեզր չղթայներու նախասահմանութիւնները ի յայտ բերել։ Որ և է չամանթաղ մը լրիւ տիեզերաց մանրակերտն է, և նորա հաւատարիմ ներկայացուցիչն։ Այս պատգամաբեր հրեշտակաց և մայր տիեզերքին տարբերութիւնը, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ համեմատութիւն մը։ Գիտութեան նպատակակէտն է՝ այս համեմատութիւն ուղղափառօրէն սահմանելով, հաղորդ կեանքը, իրաց ճշմարիտ վիճակներուն, համայն էութեանց, հասու առնել։ Գիտութիւնն այս ձեռնհասութեամբն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ տիեզերական բովանդակ մարմնոյն հաղորդարար ջիղն, որ լրիւ անդամներն ընդ միմեանս հաղորդելով, նորա յաւիտե-

նական կենդանութեան ժառանգորդ կ'ընէ։ Մարդ այնու մեծ է որ իւր եռակի հաղորդութեամբ կցորդ մ'է գիտութեան ջիղին, և որով անդամակից ժառանգ մը տիեզերքին յաւիտենական կենաց։ Գիտութիւնն ճշմարտութեան բունին վրայ երկու տեսակ ճառագայթ կ'արձակէ, պարզ և բաղադրեալ, կամ բաղդատական և համեմատական։ Բաղդատական գիտութիւնն այն է, որ կաթիլ մը ջուրն սահմանելով, համանման լրիւ կաթիլներուն սահմաններն ի յայտ կը բերէ, կամ մանկան մը երեւոյթներուն ծանօթանալով համանման հասակներու լրիւ վիճակը ի ծանօթ կը բերէ։ Բաղադրեալ կամ համեմատական գիտութիւնն այն է, որ կաթիլ մը ջրոյ հանգամանքներն քննելով Ովկիանոսներու սահմաններն կը ճառէ, և մանկիկ մը ուսումնասիրելով, լրիւ հանրային մարդկային երկրային կենաց մանկութիւններուն հասու կը լինի։ Պարզ կամ բաղդատական գիտութիւնն, միով ծանուցեալ օրէնքով տիեզերաց համանման լրիւ օրէնից նախասահմանութիւններն կը յայտնէ։ Բաղադրեալ և համեմատական գիտութիւնն, անեզրութեան չղթայի մը հասանելի մի օղակին հասու լինելով նոյն ազգի լրիւ չղթային նախասահմանութիւնը կը ծանուցանէ։ Ի մի բան գիտութիւնն նախասահմանութեան ճառն է, որ արարիչն տիեզերական համալսարանին մէջ՝ յանձին արարածոց յաւիտեանս և անընդմիջաբար կը բարբառի, այն ուսանողաց, որք իւր հոգիովն զբանն երկնած, և համայնաբարբառ այս լեզուին դպիր գրուած են։ Գիտութիւնը նախասահմանութեան տեսակէտով ի դէպ է երեքի բաժնել, դրագիտութիւն, զգայագիտութիւն և իմացագիտութիւն։ Դրագիտութիւնն այն է որ նիւթական տիեզերքին երեւոյթներն կը սահմանէ, ինչպէս մաթիմաթիքական և բնական գիտութիւն, և որով զբաղեալ է արդի մարդը։ Զգայագիտութիւնը այն է, որ զգացմանց տիեզերքին ազդեցութիւններն կը ճառէ։ Կենդանաբանական, անատոմական և մաքնիսական զանազան երեւոյթներու դիտողութեամբ՝ թուի թէ, մարդ սոյն գիտութեան աղօտ արշալուսին դիմաւորելու վրայ է։ Իմացագի-

տութիւնն այն է որ տիեզերական տնտեսութեան մէջ անհուն դեր ունեցող բացարձակ զօրութեան մը հանգամանքներն կը ճառէ։ Այս գիտութեան առարկան հոգեւոր զօրութիւնն է, որ ամենայն իրաց կազմութեան և միջնջենաւորութեան բացարձակ տէրն է։ Զի ամէն իր՝ խորհրդաւոր անհուն ճարտարութեան մը տիպը կրելով, հնար չէ այն խորհուրդը, բղխող հոգւոյ մը մէն ծագեալ չը համարել։ Այլ է վկայել, այլ է գիտել։ Մարդ հանգոյն դրական և զգայական գիտութեան, այս ամենակալ ամենածագ զօրութեան գիտութիւնն ալ, իւր իսկ տարրական անճնաւորութեանը մէջ մթերած ունի, և բանաւոր տնտեսութեամբ հանդերձեալ է ի լոյս բերել զայն, և որ գերագոյն ճառագայթներն արդէն բազմիցս՝ հանգոյն ովասիսներու, մարդկութեան անցեալ անապատին մէջ ի ցոյլ եկած և ապագային կտակուած են ի կատարելագործութիւն։ Ելեքտրիկի զօրութիւնը կը վկայենք առանց էնթալական գիտելոյ, նիւթը կը վկայենք առանց հիւլէին ծանօթ լինելու, իմացական զօրութիւնը կը վկայենք առանց էութեանն հասու լինելու, որ ճշմարիտ կեանքն է տիեզերաց։

ԳԼՈՒԽ Ա.Գ.

ՁԱՆԱՊԱՐՀ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ՄԵԹՈՏ

Գիտութիւնը ըմբռնման տեսակէտով երկուք է բացարձակ և սահմանաւոր, կամ արարչային և արարածային։ Բացարձակը այն է որ իրը իւր անհուն տեսակէտովն կը զօրէ սահմանել, վերաբերականն այն է որ իրը սահմանափակ տեսակէտով կը սահմանէ։ Առաջինն է ամենագիտութիւնը և որ էնթական մի միայն արարիչն է, վերջինն է՝ վերաբերական գիտութիւնն, և որ էնթակայք արարածներն են, որ իւրեանց նախասահմանութեան համաձայն կը ժառանգեն զնա։ Գիտութիւնը իւր էական տեսակէտովն համասփիւռ ճառագայթից

ցանց մ՚է, կամ յանձին արարչին, իրողութեանց եթերային ծիրերու անհուն ծածանումի մը, այր մէջ ողջոյն տիեզերք, ի տես գայ: Գիտութիւնն ուսանելով չէ որ տեղի ունի, այլ տեղի ունենալովն է որ կ՚ուսանիմք: Ճշմարիտ գիտութիւնն է ճշմարիտ իրողութեանց ճանաչումն, պատիր գիտութիւնն է անտեղի նախասահմանութեանց ենթադրութիւնը: Որովհետեւ արարածոց համար ամենագիտութիւն չէ սահմանեալ, և որովհետեւ իրաց չամանդաղին ինքնուրոյն ճառագայթներն իսկ, բացարձակ գիտութենէն կը ճառագայթեն, արարածք ամենայն, իւրեանց նախասահմանեալ գիտութիւնը ժառանգելու համար, մի միայն նախասահմանեալ չափ մը ունին: Այլապէս ասելով, գիտութիւնն իրողութեանց պատմութիւնն է և ամէն իրողութիւն իւր ենթակայ իրը ունի: Ամէն իր միևնոյն բացարձակ արարչէն ծագելով, և որ գիտութիւնն, նորա ծագման իրողութեան պատմութիւնն է, նոյն ինքն բացարձակէն կը բղխի և ի վերաբերականս յանհունս կ՚ստորաբաժնի: Իրը արարչէն կը ծագի, իրողութիւնն իրէն կը ծագի, և գիտութիւնն իրողութենէն, որ միևնոյն է ըսել թէ երեքն ալ արարչէն կը ծագին: Այլով տեսակէտով ասելով, ամէն իր, բացարձակ գիտութեան ճառագայթին ցանցովն, իւր ամէն կողմէն ուրոյն ուրոյն չրջապատեալ լինելով, անհնար է իրաց չառաւելութեամբ բացարձակին ծագող ուղղութիւնը ի յայտ բերել, առանց իրը իւր էական սահմանէն դուրս ինկատի առնելու, որ անդր քան զիւր չառաւելութեամբ, յայլմէ ճառագայթէ ծագեալ է: Կամ թէ որ և է իր ինքնօրէն և ինքնագոյ չէ, այլ անդր քան զիւր էութեան չառաւելիք, տեղի ունեցող մի այլ ճառագայթի կատարեալ հպատակն է, և նա այլում, և այսպէս մինչ ցբացարձակն, հետեւապէս անհնար է իրը իւր էական տեսակէտովն սահմանել: Իրերն կը վկայեն զբացարձակն, այլ թէ հնար չունին սահմանել զայն, սակայն բացարձակը զիրս թէ կը վկայէ և թէ կատարելապէս կը սահմանէ, վասն զի իրը յանձին բացարձակին՝ թէ էապէս և թէ նախասահմանապէս իւր լրութեամբն է. իսկ բացարձակն յանձին իրին

այնչափ միայն է որչափ որ նախասահմանուած է տանիլ: Արդ արարածոց համար գիտութեան ի յաւիտենից սահմանեալ ուղղափառ ճանապարհն է՝ իրը յանձին բացարձակին սահմանել, և ի յաւիտենից արգելեալ մոլար ճանապարհն է՝ բացարձակը յանձին իրին սահմանել: «Ցամենայն ծառոց որք են ի դրախտիդ ուտելով կերիցես, բայց ի ծառոյն գիտութեան բարւոյն և չարին մի ուտիցէք, զի յորում աւուր ուտիցէք, մահու մեռանիցիք»: Խնդիր է թէ՝ ի՞նչն է որ ի դիմաց բացարձակին մատչելի է մեզ, և մեք հնարիմք նովաւ զիրն սահմանել: Դա է իրողութիւնը՝ արդիւնքը կեանքը և զօրութիւնը: Իրն է պատճառը, իրողութիւնն է արդիւնքը, իրն է տարրը, իրողութիւնն է կեանքը, իրն է էութիւնը, իրողութիւնն է զօրութիւնը: Իրողութիւնն իրէն, արդիւնքը պատճառէն, կեանքը տարրէն, զօրութիւնն էութենէն սահմանել, գիտութեան այն ճանապարհն է, որ արգելեալ է արարածոց և Արարչին ամենագիտութեան միայն յատկացեալ: Արարածոց գիտութեան չափն այն միայն է, որ իրը իրողութենէն, պատճառն արդիւնքէն, տարրը կեանքէն, էութիւնը զօրութենէն, ծառը պտուղէն կը սահմանէ: Հետեւաբար գիտութիւնը իրապէս երկու չափ ունի. մին արարածոց մատչելի, իսկ միւսն արարչին միայն, որ ի դիմաց իրին և իրողութեան կամ տարրին և կենաց, և կամ պատճառին և արդիւնքին ի դէպ է միոյն ասել պատճառաբանութիւն և միւսին արդիւնաբանութիւն, կամ դրութիւն և յայտնութիւն: Մին տարրին ծանօթանալով կեանքը կը սահմանէ, միւսն կենաց ծանօթանալով տարրն կը սահմանէ:

ԳԼՈՒԽ Ա.Դ.

ԴՐԱԿԱՆ ՄԵԹՈՏ ԿԱՄ ՊԱՏՃԱՌԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դրական մեթոտ կ'ըսուի պատճառաբանութեան, որ պատճառն քննելով արդիւնքն կ'եզրակացնէ, տարերքն քննելով կեանքը կը սահմանէ։ Գիտութեան այս ճանապարհ, անոր համար արգիլուեցաւ մարդոյն, որ ոչ-ամենագիտաց հնար չէ կանխաւ պատճառներու հասու լինել, առանց զնոսա կեանքէն սահմանելու։ Զի տիեզերքը կազմակերպող էութիւնք իւրեանց տարրական դէմքովն լրապէս անմատչելի են մեզ։ Եւ երբ Թերածանօթ իր մէ տրամաբանութեան հիմ առնուի, նորա եզրակացութիւնը կը լինի յաւէտ մոլորութիւն, կամ չատ իսկ վերաբերական ճշմարտութիւն, որ անդր քան զսահմանափակն իւր լրապէս պատրանք է։ Եթէ հնար լինէր կամ տուեալ լինէր արարածոց՝ դասակարգօրէն, տարերց ծանօթանալ, արդարեւ պատճառաբանութիւնը գերազանց մեթոտ մ'էր և գիտութեան աւելի համաձայն ճամբայ մը քան զարդիւնաբանութիւն, որ կեանքը հիմ առնելով, տարերքն կը սահմանէ։ Արքէվիտես ալ քալ հասու եղաւ, որ եթէ անդր քան զերկիր, յեներան մը ունենար, պիտի զօրէր զերկիրն չարժել, սակայն այն որ չէ նախասահմանեալ, բաղձանօք չիրականանար։ Տարերք ըսելով պէտք է իմանամ էութեան մը բաղկացուցիչ մասունքը, և կեանք ըսելով, էութեան մը դրական, զգայական և իմացական ճառագայթը։ Քաղաքը կեանք մի է, տունը տարերք մը, տունը կեանք մի է, քար և երկաթ տարերք մը, սոքա կեանք մի են, և իրենց բաղկացուցիչ հիւլէներն տարերք մը, սոյն հիւլէներ կեանք մի են և մեզի անմատչելի մասունքներ տարերք մ'որ անեզրապէս հեռացեալ արարչութեան ծագն կը հասնին, զորս Արարիչը յոչնչէ ի գոյ ածեր է։ Մարդկութիւն կեանք մի է, ազգութիւնք տարերք մը, և այսպէս հեռացեալ մինչ ցծագ չմանդաղն մարդկային, որ օրն ի բուն վայրկեանն ի բուն

յանճին անհատին ի զարթ և ի ծագ գան։ Արդ, ի՞նչպէս հնար է սահմանել տարերքն, և որպէս զծանուցեալ իր, անծանօթը ի յայտ բերել։ Այլապէս ըսելով, մեզի ինչ բան որ կը վկայուի էութեամբ գոյութեամբ, հնար չունիմք զնա տարերք համարել. նա կատարեալ անտեսութեան մ'ենթակայ կեանք մը է։ Տարերքն այն է, որ անդր քան զինքն տնտեսութիւն չունի, և ամենապարզ վիճակ մը կը ներկայէ և տնտեսութիւնը յինքենէ կը բղխէ։ Տրամաբանութեան կէտ նպատակին կենաց տնտեսութիւնը ուղղափառօրէն սահմանել, և կեանքը իւրով նախասահմանութեամբ վարելն է։ Ի՛նչ մեծ խթդժութիւն է մարդկային հոյակապ կեանքը մէկ կողմ թողլով, նորա անհուն և անսահման երեւոյթներ զորութիւններ անտես առնելով, զայն մի միայն իւր դրական տարերքէն դատել։ Ո՞վ հաւաստի եղաւ թէ տարերց ծայր սահմանն մեզի ծանուցեալ նիւթն միայն է։ Մինթէ ելեքտրիք զօրութիւն, տարրական էութիւն մը չունի՞։ Է՞ր նորա կեանքը իմաստասիրելով հրաչալիքներ գործուի, քանի որ նորա տարերքն անծանօթ է դեռ. կամ թէ է՞ր մարդը այս բաղդէն զրկուի, կոյր աչառութեամբ մը, առարկելով որ մարդոյն ծանուցեալ տարերքը՝ նիւթը, չի թոյլ տար մարդկային կենաց արդի կաշկանդեալ սահմանն ընդարձակել։ Ի՞նչպէս յաւիտենական նախասահմանութիւնը ի դիմաց Արարչին, մատնանիշ չըսպառնայ մեզ ասելով «Զի յորում աւուր ուտիցէք ի նմանէ, մահու մեռանիցիք։» Դրական մեթոտին թոյնովն գօսացեալ միտք մը՝ մահն եւս այլապէս չի զօրեր սահմանել, բայց եթէ նիւթական տարրալուծութեամբ մը, զի խափանեալ է մարդկային գերագոյն կենաց իմացական զօրութեան ծանօթանալէ, և հետեւապէս նորա բարձումն եւս մահ համարելէ։ Ուղղափառ մեթոտին որդեգրաց համար սակայն, մահն առաւելապէս այն է որով մարդոյն ճշմարիտ դէմքն՝ դրախտի հոգւոյն ծնունդ ուղղափառ բանն կը բարձուի, որով ճշմարիտ մարդն ոչ եւս կը լինի, և գիտութեան հոգւոյն անոտի պատեանն միայն կը մնայ ծածանասուն դարձն աւելի է, որ մարդկութիւն, այս մա-

հարոյր մեթոտին խժդուժ լուծն բիւր կերպարանի տակ կը կրէ, որ աստուածային հոգւոյն երկեանցն՝ բանին, ամեհի խափանարար մ'է։ Այլ թէ արդէն մարդկութեան չնորհուած է, այն գերագոյն աւետիքն, որ անդունդին այս դժոխքը աստուածային բանիւն աւերեալ, և նորա ծնունդ չարն յաւէտ դատապարտեալ է ի կորուստն յաւիտենական։ Ժամանակի խնդիր մը միայն է անդունդի այս մեթոտին իշխանութեան բարձումը, և երկնային գերագոյն մեթոտին, յայտնութեան տիրապետելն։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԱՐԴԻՒՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Երկու մեթոտներու ալ նպատակն է բանավարութեան միեւնոյն չաւղօք իրաց ճշմարիտ սահմանը յայտնել։ Ճշմարտութիւնը՝ խորհող անձին, խորհեալ խնդրոյն և խորհելու ճանապարհին միաւորութեամբն կը յայտնուի, որք են հոգի, իր և տրամաբանութիւն։ Սոքա խորհրդոյ մը երեք անհրաժեշտ անդամներն գոլով, որոց միոյն կամ ոմանց թերութեամբն անհնար է զբացարձակ ճշմարտութիւնը յայտնել։ Յայտնութիւնը՝ սոքա առանց բացառութեան, նախասահմանեալ կանոններու ուղղափառ օրէնքներու ենթակայ կը համարէ, սակայն դրական մեթոտը, հոգին և իրը, որ եւ է կարգ կանոնէ ազատ նկատելով, տրամաբանութիւնը միայն ուղղափառութեան ենթակայ կը համարի։ Այսու՝ միեւնոյն մարդկութեան ծնունդներ, միեւնոյն նախասահմանութեան որդեգիրք, միմեանց հակառակը կը վկայեն, մին՝ զտիեզերս, երկինք մը, միւսը անդունդ մը սահմանելով, մին ի ձեռն գերագոյն հաղորդութեան, զմարդ անմահութեան ժառանգ մը, և ի ձեռն ամենահնար տնտեսութեան զտիեզերքն յաւիտենական կենդանութեան վառարան մը կը համարի, մինչ

միւսն՝ ամեն կեանք բնութեան համր և անբան տնտեսութեան մատնեալ, վաղանցիկ կայծ մը և տիեզերքը մեռելութեան անհուն գերեզման մը կը նկատէ։ Այս հակաստութիւնք՝ մեթոտի զանազանութեամբ միայն, մի և նոյն տրամաբանութենէ կը բղխեն։ Եթէ դրական մեթոտի վկայութիւնք ճըշմարիտ լինէին, եթէ բնական ապականացու տնտեսութիւնը բանական անապական տնտեսութեան տեղի տալու սահմանեալ չը լինէր, հնա՞ր էր արդի մեծ մարդկութեան, իւր անտառի խանձարուրէն, իւր քարայրի պատեանէն դուրս գալ, և հոյակապ երկրի տիրելով իրենց ձեռաց մէջ իբր գնատակ մը դարձնել զայն։ Բացարձակը վկայելու համար խորհրդոյ երեք անդամք իսկ անհրաժեշտ կերպիւ ուղղափառ կացութեան մը կը կարօտին։ Վասն զի երբ հոգւոյն ներկայացուցիչ մարդը ուղղափառութեամբ իւր նախասահմանութիւնը չի ներկայեր, կը խափանէ այն ամէն կարողութիւններն, որ մայր մարդկութենէն ժառանգած է։ Մարդ այնպիսի ժառանգ մ'է որ մարդկութեան հոյակապ անցելոյն մէջ տեղի ունեցած լրիւ յայտնութիւններն դրապէս յանձին կը կրէ։ Մարդկութիւնը իւր ծագումէն ի վեր իւր անհուն ջանից և քրտանց զոհից և արեանց արդիւնք եղող կենսական ճշմարտութիւններն, նախասահմանական տնտեսութիւններն, իւր անհատ ժառանգորդացը մէջ ուրոյն ուրոյն գանձած ունի, այնպէս որ անհատը մայր մարդկութեան բովանդակ անցելոյն մի ամփոփումն է։ Սակայն մարդոյն այս անհուն մթերքը՝ հանգոյն ի մոխիր հրոյ, յաւէտ խափանեալ կը մնայ երբ ինքզինք՝ իւր նախասահմանութենէն քաղեալ տնտեսութեամբ, օրէնքներով և պայմաններով չը վարեր։ Անհատը մարդկային նախասահմանեալ գիտութեան մի սերմանիքն է, և ի զարթ գալով իւր կարողութիւններն ի յայտ բերելու համար բանացի կանոնաւոր տնտեսութեան մը կամ դաստիարակութեան ուղղափառ պաշտամանն մը կը կարօտի։ Դաստիարակութիւնը գիտութեան չամանդաւ մ'իսկ չի յաւելուր ի մարդ, այլ անդ մթերեալն կը յայտնէ, կենաց պաշտամունքը սահմանելով։ Դաստիարակութիւնը յայնժամ միայն

կը պատասխանէ իւր մեծ կոչման, երբ մարդոյն պաշտամունքը ուղղափառ սահմանէ։ Հակառակ պարագայի մէջ, մարդ փոխանակ զարթելու, փոխանակ իւր նախասահմանութիւնն ի հանդէս ածելու, այլասեռելով կը փոխարկի մի այնպիսի էութեան, ինչն որ մոլար պաշտամունքը կը ձեւակերպէ։ Նախասահմանեալ ձեւ մը՝ աւերիչ տնտեսութեամբ մը, մինչեւ որ անհետի, անհուն ազգի կերպարանքներ կը զգենու, ըստ աւերմանն, և խափանեալն ըստ դիպուածին սոցա միոյն կը համակերպի։ Ջերմի զառանցանաց մէջ մարդ խօսած է այնպիսի լեզուներ, երգած է այնպիսի եղանակներ և յայտնած է այնպիսի գաղափարներ, որոց յարթնութեան բնաւին գիտակ չէր, և անյիշատակ ժամանակներ հռետանցի հաղորդութեամբ մը միայն մթերած։ Ուրիշ բազում օրինակօք ճշմարտելի է թէ զգացման և խմացման որ եւ է անշեան հաղորդութիւնք դրապէս կը մթերուին ի մարդ, և ի նոցանէ չամանդաղ մ՚իսկ չ՚անհետիր, և յոռի տնտեսութեան՝ հակասահմանական կեցութեան մեռայլն է՝ որ զայնս ի հանդէս ածելէ կը խափանէ։ Գիտութեան մթերումնքն, ի մարդ, թէ ժառանգապէս և թէ ստացապէս կ՚ըլլայ, և սոցա և ոչ մի չամանդաղն կորսուելու ենթակայ է՝ երբ կեանքը իւր նախասահմանութեան հաւատարիմ կը մնայ։ Մոռացումը անհետիլ չէ, կորսուիլ չէ, այլ խափանում, և ետթանասուն և ետթն անգամ փարատելի, երբ տնտեսութիւնը վերուղուի։ Սակայն պէտք չէ մահը մոռացութեան հետ չփոթել։ Արդ ի՞նչպէս զմարդ, որ խորհրդոյ մը հոգին կը ներկայէ, օրէնքէ, կանոնէ և արարչական հպատակութենէ ազատ համարել, քանի որ ի սմա գանձեալ անհուն գիտակցութիւնը՝ թէ արարչաւանդ տնտեսական օրինաց չնորհիւ լրիւ ի հանդէս ածման, և թէ չարին քահանայ տընտեսութեան բանսարկութեամբն լրիւ խափանման ենթակայ է։ Ի՞նչ չահ և ինչ հետեւութիւն, բանաձարութեան գործողութեան մ՚ուղղափառութենէն, երբ հոգին ուղղափառութեամբ չի ձեռնարկեր զայն, երբ հոգին՝ խափանմամբ, ճշմարտին հաղորդութեան մասչիլ չը զօրեր։ Որչա՞փ հեռի

են թէ խափանեալ՝ և թէ իւր նախասահմանութեամբն հանդիսացեալ՝ միեւնոյն մարդոյն կացութիւններն։ Մին է՝ Եգիպտոսի մեռայլութիւն իւր հոյակապ ժառանգութիւնը խափանեալ Մովսէսն, որ իսրայելի պաշտպանութիւնը դրական ուժին մէջ որոնել կը փորձէ, միւսն է Սինայի բարձունքը՝ ստորին աշխարհի նախապաշարումներէ զերծ Մովսէսն, որով իւր հարց գերագոյն ժառանգը լրիւ ի հանդէս ածելով, կը զօրէ յաւիտենական ճշմարտին հաղորդիլ, և Եգիպտոսներ նուաճող ճշմարիտ զօրութիւնները յանձին ի յայտ բերել։ Ի խնդիր դնելի իրաց ուղղափառութեան գալով, խոստովանիլ թէ իրը կամ տրամաբանութեան ենթարկելու ձեռնարկը, նախասահմանեալ կանոնի մը ենթակայ չէ, նմանիլ է այնոցիկ՝ որք վարսակ ցանելով գարի սերմանել, և հաճար յանձնելով ջաղացքին, ցորեն աղալ կ՚ըսպասեն։ Կարի անհրաժեշտ պայման մ՚է միանգամ ընդ միշտ խոստովանիլ և հաւատալ թէ՝ մեզի ծանօթ իրը՝ կեանքէ կը բաղկանայ, և թէ՝ արդարեւ կեանքը տարրական էութենէ կը ծագի, այլ թէ ծայր տարերք մեզի յաւէտ անմատչելի է, և հետեւապէս իրը՝ յանուն տարերց յանուն պատճառաց տրամաբանութեան ենթարկել և ի նոցանէ կեանք և արդիւնք սահմանելու սպասել յաւէտ պատրանաց՝ և որով չարին տեղի տալ է։ Բացարձակ ճշմարիտը յանուն արարչին յայնժամ միայն ի յայտ և ի հաղորդ գայ, յորժամ մեզի չրջապատող իրեր՝ իրը կեանք ընդունիմք, և զայնս իրը արդիւնք նկատելով՝ պատճառներն նոցա վկայութեամբն սահմանենք։ Ի դէպ կը համարինք դրական հանդիսի մը գիտական մի լուրն աստ համառօտել որ այսօր իսկ կարդացինք։ Վիէննայի գիտական ակադէմիան, Տ. Ա. Կրունվալտ գործնական փորձով կը հաւաստուի թէ մինչեւ ցայժմ տարերք կոչուածներն, իրապէս տարերք չեն, այլ նիւթոց բաղադրութիւնք։ Փննութեան ենթակայ իրն է կաթմոն ըսուած մետաղն, որ հանդոյն միւս տարերց պարզ մարմին նկատուելով կենաց տընտեսութեան հոյակապ չէնքը այսպիսի պատրանաց վրայ կը կառուցուի։ Երբ հոգին և իրը և տրամաբանութիւնը՝ ուղ-

ղափառօրէն գործեն ի մարդ, յայտնութիւնը կը լինի ոչ թէ ի դիմաց մարդոյն այլ ի դիմաց և յանուն արարչին, զի մարդ այս պարագային մէջ չի ներկայեր այլ ինչ բայց եթէ արարչին ներշնչեալ մի պատգամը՝ որ կրաւորաբար զայնս կը յայտնէ: Նիւթական և զգայական կեանքը իւրեանց տնտեսութիւններն կրաւորաբար յանուն արարչին կը յայտնեն և նովաւ կեան. Էր մարդոյն գերակայ կեանքը այս տիեզերավար նախասահմանութենէն վերծ մտածուի: Միեւնոյն է մարդը՝ որ հանգոյն իւր դրական և զգայական կենաց, կրաւորաբար ունի զօրել յանուն արարչին իւր իմացական կենաց նախասահմանութիւնը յայտնելու իւր բանաւոր տընտեսութիւնը սահմանելու: Կրաւորաբար կ'ըսենք՝ զի երբ որ եւ է յայտնութիւն քմահաճոյաբար տեղի ունենայ, անդէն իսկ է պատրանաց ներկայութիւնը՝ և աւերիչ չարին մուտն ի մարդ: Յայտնութեան տեսակէտով՝ երեքին կեանքեր իսկ երբէք չեն զանազանիր ի միմեանց, երեքն ալ կրաւորաբար ունին յայտնել զտնտեսութիւնն արարչին: Մարդոյն առաւելութիւնը այն միայն է քան զստորակայ կեանս, որ իւր յայտնած ճշմարտութեանց իմացապէս իսկ կը հաղորդի և գիտակ կ'ըլլայ այնմ մինչ զգայականք և նիւթականք, բոլորովին անգիտակ են յայտնութեանց կամ յայտնեալ էութեանց: Այս տեսակէտով՝ դրական մեթոտն կրնայ նմանիլ ձեռանկարի, մինչ յայտնութիւնը լուսանկարի: Այվազովսկւոյ վրձին մ'իսկ չ'զօրեր՝ աննշան լուսանկարչի մը գործին կատարելութեան հետ համեմատիլ, զի մին մարդն է որ կը գործէ, իսկ միւսն նախասահմանութիւնը, և լուսագրիչը՝ պարզ կրաւոր գործիք մը միայն է ի ձեռն արարչութեան: Դրական մեթոտն չէ՛ այլ ինչ՝ այլ մարդկային կարողութիւնը հանդիսացնող մի գործողութիւն, և յայտնութիւնը չէ այլ ինչ՝ այլ ի ձեռն ուղղափառ և բանաւոր տնտեսութեան, արարչին կարողութիւնը հանդիսացնող մի գործողութիւն: Կ'ուսենք արարչին աւանդութեամբն, կ'ղամք արարչին աւանդութեամբն, Էր չը յայտնեմք միեւնոյն ամենազօր և ամենահնար միջնորդութեամբը, միթէ կենաց նախասահմանութիւնը՝ զգայական կենաց բարձունքը զկայ առաւ, և արարիչը իւր նախասահմանութենէն լքանէ՞ զմարդ: Մարդ յայնժամ կերպիւ իւիք կարդարանայ, երբ իւր արարչական տնտեսութեան քիչ շատ հասու գոլով, իւր բաղդը՝ իւր ճակատագիրն անձամբ անձին սահմանէ. սակայն դեռ ո՞ր կը գտանի մարդ, որ համարձակի արարչին կենսավար ղէկն ինք ստանձնել. արդեօք կը զօրէ՞՝ վայրկեանն ի բուն՝ ակնթարթն ի բուն, անհուն միլիոններով ի կեանս կոչուող մի աննշան միջատին տնտեսութեանը մի չամանդաղին իսկ ուղղափառօրէն խելամտել, և ո՞րչափ առաւել անմատչելի է ուրեմն մարդոյն արարչական տնտեսութիւնը, երբ պատճառաբանութեան կողմէն քննուի: Յայտնութիւնը երկու է՝ ուղղափառ և մոլար: Ուղղափառն այն է՝ որ հոգի, իր և բանավարութիւն, ճշդիւ նախասահմանեալ օրինօք կը վարին: Մոլարն այն է՝ որ թէեւ սկզբամբ՝ յայտնութեան մեթոտով կը վարին, սակայն սոյն երեք անդամոց միոյն կամ երկուց կամ լրութեանց՝ նուազ կամ առաւել կերպիւ ուղղափառ նախասահմանութենէ չեղելով կը գործեն: Առաջինն է ուղիղ ապակիով՝ պայծառ վառարանով լուսագրութիւն մը՝ որ առարկան նոյնութեամբ կը նկատէ. իսկ վերջինն է ծամածուռ ապակիով, մռայլ վառարանով լուսագրութիւն մը՝ որ առարկան չփոթ կամ ծամածուռ կը նկարէ. կամ թէ պայծառ և ուղիղ, աղօտ և խորթ հայելիներ են, որ հայող պատկերներն ըստ իւրեանց կը ցոլացնեն կամ ուղիղ կամ խորթ:

Մարդկութիւնը իւր նախահօրէն ժառանգած է յայտնութեան մեթոտն, և աւանդապէս՝ աստուածաշնչի կատարեներով հաղորդ է նմա: Դրական մեթոտին բանասարկութեամբ դրախտի փորձութիւնը՝ որչափ որ մարդոյն սոյն գերագոյն ժառանգը կողոպտուելու վտանգին մատնեց և թէ չարին աւար տուաւ, կենաց նախասահմանութեանց հեղինակ ամենակալ հայրը՝ գթաց առաքել զմիածինն իւր, մարդոյն կողոպուտն չարէն ազատելով իրեն վերադարձնելու համար: Յայտնութեան գերագոյն վարդապետն, կենաց սոյն պատգամատուն, զյայտնութիւնն իւր լրացուցիչ ուղ-

ջափառութիւններովը՝ հօրը նախասահմանութենէն ի հանդէս ածելով, իւր սահմանադրած եկեղեցւոյն բանաձեւովը վերստին՝ կողոպտեալ մարդկութեան հաղորդեց, առ ի փըրկութիւն նմին փառաւոր ճակատագրոյն որ անմահութիւն է։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ԳԻՐՔ

Մարդկային էութիւնը երկուք է, ծանուցեալ և անծանօթ։ Յայտնութիւնը՝ զճշմարտութիւնն յայտնելու համար սոցա լրութիւնը ի գործ կ'ածէ, մինչ դրական մեթոդը ծանուցեալը միայն։ Այս իսկ էր նախահօր մեղքը որ կենաց վարչութիւնը իւր անծանօթ էութենէն առնելով ծանուցեալին յանձնեց, և որով նախասահմանեալ տնտեսութիւնը քմահաճոյից փոխուեցաւ։ Արարիչը զմարդ փրկութեան նախասահմանած լինելով, մարդոյն ծանուցեալ մարմինն ծածկեց, և որով վերստին անյայտ մարդոյն վարչութեան կամ յայտնութեան մեթոդին վերադարձուց զնա։ Այլ սակայն, յետ դրախտի փորձութեան, աշխարհի մարդը երկու ճակատագրաց իսկ վիճակեցաւ, որ թէ՛ նախասահմանութիւնը և թէ մոլորութիւնը պիտի հանդերձեր. վերայայտնութեան որդեգրութեով զանմահութիւն ժառանգել, և ի մեղս յառաջեալ մնալով իւր այս մեծ նախասահմանութենէն յատիտենապէս վրիպիլ։ Աբելէն սկսեալ սրբազան սերունդ մը՝ փութացին երկնային յայտնութեան հաւատարմութիւն ուխտել, և որդեգիր հանդիսանալ Արարչին չաւղին, և որով հաղորդելով ընդ Աստուծոյ, մարդկային փրկագործութիւնը տնօրինեցին։ Աստուածաշունչ գիրքն այս ուխտաւոր սերընդոյ կտակագիրն է, որ փրկութիւնը ի լրումն բերելու համար աստուածային յայտնութիւններն արձանագրելով յաջորդ սերնդոյ ենթարկութեանը կը կտակուի։ Աշխարհի ժամանակամիջոց երկուքի կը բաժնուի, փրկագործական և կա-

տարելագործական։ Առաջինն է Ադամի անկումէն մինչ ցմարդեղութիւնն Բանին, յորս յայտնութեան սրբազան որդեգիրք՝ յանուն միածնին՝ փրկութեան տնտեսութիւնն յայտնեցին ի պատրաստութիւն. երկրորդն է՝ Փրկչին գալստենէն մինչ ցկատարած աշխարհի, յորս փրկութեան որդեգիրք ըստ լրացուցիչ տնտեսութեան Աստուածորդւոյն, ունին կատարելագործիլ։ Այն երկու տնտեսութեանց համաձայն Աստուածաշունչը երկուքի կը բաժնուի յանուն հին և նոր կտակարանի, որ առաջինը փրկութիւնը և երկրորդը կատարելութիւնը կը սահմանէ։ Աստուածաշունչի գլխաւոր գիտելիքն լեզուն է։ Լեզուի ուղղափառ գիտութիւնն է, որ մարդոյն պիտի տայ զօրել, ճշմարտին մտանելոյն հաղորդելու։ Լեզուն իրաց սահմանը հաղորդող միջնորդ մ'է, և է բացարձակ և վերաբերական։ Բացարձակը՝ իրաց ընդհանուր սահմանը կը յայտնէ, որ ամենագէտին միայն յատուկ է. իսկ վերաբերականը իրաց մասնաւոր սահմանը, որ արարածոց յատկացեալն է։ Լեզուն իսկ է հաղորդութիւնը, և է դրական՝ զգայական և իմացական։ Դրական լեզուն կրողաբար նիւթապէս հաղորդութիւնն է։ Զգայականը այն է՝ որ իրը զգայարանաց տեսակէտով, և իմացականը այն է որ իրը հաւատոյ տեսակէտով կը սահմանէ։ Զգայական լեզուն դրականին գետնին վրայ բուսնելով, իւր բունին վրայ իմացական լեզուի անհուն ճիւղերուն զարթ կը տայ։ Լեզուն գործածութեան տեսակէտով երկուք է, բնական և բանական։ Բնականը այն է որ իրը ինքնովին ի յայտ ի հաղորդութիւն կը բերուի, բանականն այն է, որ յայտնելի կամ հաղորդելի իրաց փոխանորդ յայտարարներ կամ նշանակներ կը յօրինուի։ Լեզուն՝ հաղորդիչի մը և ընկալուչի մը միջեւ, արդէն միմեանց ծանօթ յայտարարներով, անծանօթ մը ի յայտ բերելու կը գործածուի։ Ընկալուչը՝ երբ հաղորդիչին միջնորդ գործածած յայտարարներուն իմաստին գիտակ չէ, նորա բարբառին հանդէպ յաւէտ համր կը մնայ։ Լեզուի մը յայտարարը կրնայ իրաց բացարձակ սահմանը նշանակել, այլ թէ ընկալուչը այնչափ միայն հասու կըլլայ

նորա իմաստին, որչափ գիտակ է նշանակեալ իրաց ճշմարիտ կամ գործնական սահմանին։

Մխեւնոյն «Աստուած» բառը կրնայ անհուն հոգիներու ըմբռնմամբ անհուն աստիճանի նշանակութիւն առնուլ։ Արարիչը՝ տիեզերաց խորախորհուրդ տնտեսութիւնը՝ արարածոց յայտարարութեան անհուն լեզուովը, յատկապէս՝ օրն ի բուն ժամն ի բուն կը ճառէ, և արարածք այնչափ զօրեն հաղորդիլ սոյն տիեզերախօս բարբառոյն, որչափ որ տուեալ է իրենց։ Քար մը՝ գրական լեզուով միայն կը զօրէ ունկնդիր լինիլ։ Կենդանիք թէ՛ գրապէս և թէ զգայապէս կը յաւելուն լսել արարչին։ Բանաւոր մարդ, լեզուի լրութեանը իսկ ժառանգ դոլով, կը զօրէ թէ՛ գրապէս թէ զգայապէս և թէ իմացապէս արարչին հետ հաղորդիլ։ Աստուածաշունչ գիրքն մարդկային ազգին ունկնդրութեան ուղղափառ արձանագիրն է, կամ յատկենականութեան ճառին այն մասին՝ որ մարդոյն կենաց տնտեսութեանը կը վերաբերի, ի մարդկային բանական լեզու, թարգմանութիւնն է։ Գրական լեզուն տեղի կ'ունենայ ճգողութեամբ, զգայականը բնազդի զօրութեամբ, և իմացականը հաւատոյ աննիւթ և անզգալի բացարձակ զօրութեամբ, որ հոգւով միայն հաղորդելի է։ Հաւատոյ լեզուն, որ զգայականին բունին վրայ զարթած աննիւթ և զուտ իմանալի և հոգեւոր հաղորդութիւն մ'է, մարդոյն բանական տնտեսութեանը համար միակ նախասահմանեալ լեզուն է։ Սա իսկ է Պէնտէկոստէի համայնաբարբառ լեզուն, որ անհասանելի էութիւններն հոգւոյն բանիւն սահմանելով կը հաղորդէ մարդոյն։ Սոյն լեզուն ըզգայարանօք բոլորովին անմատչելի է և հոգեւոր պաշտամամբ միայն հաղորդելի։ Հաղորդութեան այս գերագոյն լեզուն անոր համար համազգային կամ տիեզերական է, որ իմացական հոգւոյ մը ծնունդ բանին պարգեւն է, այսինքն հաղորդելի այնոցիկ, ոյք մարդկային ծնունդ դոլով, հոգի մը կը ժառանգեն և նորա բանաւորութեան ծնունդ կու տան, ուղղափառ պաշտաման ենթարկմամբ։ Լեզուներն, էութիւններն ներկայելու սահմանեալ են։ Մարդ որքան զգայական

իրաց որ ծանօթ է, նոյնքան զգայական բառեր կամ յայտարարներ կը յօրինէ։ Զգայական իրաց ծանօթութիւնն, պարզ՝ միով տեսակէտով տեղի կ'ունենայ, և միով յայտարարով կը նշանակուի։ Իմացական իրեր՝ զգայական իրաց անհուն համասփիւռին տեսակէտովը իսկ ի յայտ գալով, նշանակելի անհուն ենթակայներ կը ներկայեն, և զորս լեզուով հաղորդակցութեան դնելու համար անհուն յայտարարներու կը կարօտին։ Զգայական իրաց յայտարարները արհեստական բառեր են, որք թէ՛ ձայնի և թէ գրի այլազանութեամբ կը նշանակուին։ Իմացական անհուն իրերն զգայական լեզուի այս յայտարար բառից նշանակութիւններուն այլայլութեամբն, փոփոխութեամբն և ընդարձակութեամբն կը յայտարարուին։ Մխեւնոյն բառերն են որ թէ՛ հունաւոր և թէ անհուն իրաց սահմաններն միմեանց հաղորդուելու կը ծառայեն, հոգւոյն մի բանաւոր յայտնութեամբն։ Տրամաբանութիւնն է որ կ'ուզայ զգայական բառից նշանակութիւններուն փոխանորդել, և որոց միջոցաւ զգայութեամբ անհասանելիներն հոգւոյն հաղորդել։ Այլայլութեան այս դրութեամբ քանի մը հազար զգայական բառեր՝ անհուն նշանակութիւններու կը փոխանորդեն, ինչպէս որ մէկէն մինչ հարիւրի մօտ թիւերն փոփոխադրութեան կերպիւ կըրնան անհուն ձեւերով չարուիլ։ Գիտութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ այս այլազանութեանց յայտարարներու բառարանն։ Լեզուի այս անհուն ճոխութիւն՝ տիրող գիտութեան սահմանադրութեամբը, ոճի, փոխաբերութեան, այլաբանութեան, և վէպի միջոցաւ տեղի կ'ունենայ։ Ոճի կանոնով «Եւ ասաց Աստուած» խօսքին «ասաց» բառն իմացական այնպիսի յայտարարի մը կը փոխուի, որուն նշանակութիւնը յայտնութեան տիրող գիտութեամբ միայն սահմանեալ է, այլ թէ «Աստ ցնա Ցիտուս» նախադասութեան «ասէ» բառն իւր զգայական նշանակութիւնը միայն կը յայտնէ։ Փոխաբերութեան կանոնով բառի մը նշանակութիւնը տարբեր իրաց կը յատկացուի. «մարդկային ովկիան» «արտասուաց հեղեղ» «սրտի փոթորիկ» ասութեանց մէջ՝ ովկիան, հեղեղ, փո-

Թորիկ բառերն տարբեր իրաց սահմանին կը ծառայեն։ Այլաբանութիւնն այն է որ ամբողջ նախադասութիւններ, իւրեանց զգայական նշանակութենէն այլայլելով և ընդարձակելով, իմացական իրաց կը յատկացուին։

Դրախտի նկարագիր մը, Աբելի սեղան մը, Նոյեան տապան մը, Սինայի մորենի մը, Սողոմոնեան տաճար մը, նոյն իսկ Աստուածածին մը, կամ առաքելական եկեղեցի մը, մարդկային մարմին տաճար մը նշանակելու կրնան յատկանալ, ուր աստուածային հոգին զարթելով զբանն ծնանի։ Վէպը այն է որ իրօք անտեղի, երեւակայական նախադասութիւններ կը յօրինուի, և որով իմացական իրաց յայտարարներ կը նշանակուի։ « Սաղիմայ օրիորդին » « Մեծատան և Ղազարոս » « Անառակ որդւոյն » « Տնտեսին » եւ սրբազան վիպաց ենթականեր զգայապէս տեղի չունին. այլ իմացական ճշմարտութիւններ միայն կը յայտնեն, կամ ուղղափառ նախասահմանութիւնները միայն կը ճառեն։ Վէպ և այլաբանութիւն իմացական նշանակութեամբ նոյն են, այլ թէ առաջինը իրողութենէ մը չառնուիր, մինչ վերջինը իրողութեան մը զգայական ենթակային եւս կը վերաբերի։ Որ և է սերընդեան իմացական լեզուն, տիրող գիտութեան սահմանումն նշանակելի է։ Աստուածաշունչի լեզուն, յայտնութեան անհուն գիտութեամբ սահմանուած լինելով՝ նորա իմացական սահմանները բացարձակ ճշմարտին տեսակէտովն միայն նշանակելի է։ Ի մէջ այլոց բազմաց, Աստուածաշունչ գիրքը՝ իւր հոյակապ ճշմարտութիւններ, հրաշից և սքանչելեաց այնպիսի բարձրաբերձ յայտարարներու մէջ պահեր պահպաններ է, որ թէ՛ աւարառու հոգւոց խժդուժին և թէ դրական մեթոտի անճուկ տեսութեանց յաւէտ անմատչելի են, և յայտնութեան պաշտաման որդեգրաց միայն հասանելի կամ ճշմարտին բանին միայն ժառանգ են։ Արդի մարդոյն իմացական լեզուն՝ առանց բանաւոր սահմանադրութեան, դիպուածի բերմանց իմաստովն կամ իւրաքանչիւրի չափոք սովորութեամբն միայն գործածելի կացութիւն մը ունի. ըստ գիտութիւնը դեռ եւս բնականին տիրապետութենէն

ազատելով, բանաւոր տնօրէնութեան մը չէ հպատակած. կամ թէ արդի իմացական լեզուն դեռ իւր քերականութիւնն չունի, և համր բնութեան վարչութեան մատնեալ է, որ հանգոյն իւր հողմոց, բիւր կողմիւ կը վարէ։ Աստուածաշունչն՝ բանաւոր լեզուի ուղղափառ կանոնով, արարչին բացարձակ ճառին թարգմանութիւնն է։ Աստուածաշնչի լեզուն Բէթէլի սանդուխն է, որ բարձունքն ամենակալին կը հասնի, որ ստորն իւր դրախտէն արտաքսեալ մարդն, աչխարհի մռայլումն ի նինջ կայ, և որ վրայ յայտնութեան պատգամաբեր հրեշտակք ելեւէջեր կազմելով, աչխարհի մարդը վերստին արարչին հետ հաղորդութեան կը դնեն, և կեցութեան պայմաններով, յանուն արարչին, մարդոյն մեծ հանդերձեալը կը խոստանան։ Աստուածաշունչի պարունակութիւնն է՝ սահմանել զմարդ, նորա նախասահմանեալ տնտեսութիւնը, և զայն պաշտելու եղանակը, և թէ՝ նախասահմանեալ և աչխարհի կեցութեանց կրկին հանդերձեալներն։ Զմարդ կը սահմանէ թէ նախասահմանութեան և թէ աչխարհի վրիպեալ կեցութեան տեսակէտով իսկ։ Փրկութիւնը կամ տնտեսութիւնը կը սահմանէ նախասահմանեալ անմահութիւնը վերստին ժառանգելու տեսակէտով։ Պաշտամունքը կը սահմանէ այն ուղղափառութեամբ, որ մարդոյն արարչութիւնը նախասահմանապէս կը տրամադրէ։ Փրկագործական ուղղափառ կեցութեան տեսակէտով կը սահմանէ այն հանդերձեալը, որ դրախտի նախասահմանութիւնն ունէր, և այն իսկ է անմահութիւն։ Եւ ի չարին մոլար տնտեսութեան մնալու յամառութեան տեսակէտով կը սահմանէ այն հանդերձեալն, որ նախասահմանելոյն լքումն և մահու յաւիտենական կորուստն է։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ԿԵԱՆՔ

Արարչական տեսակէտով երեք տեսակ կեանք կը վկայենք, այն է՝ դրական, զգայական և իմացական, ինչպէս քար, ձի և մարդ։ Իսկ նախասահմանութեամբ կը վկայենք՝ յանձին Աստուծոյ և հրեշտակաց զուտ իմացական կեանքը։ Նախասահմանութեան վկայութիւնը արարածոց երեւոյթէն կը բղխէ, կամ ծանօթ կեանքերէ անծանօթներ ի յայտ գան։ Ամենահնար տնտեսութեան մը հանդէպ դիւրաւ ըմբռնելի է, որ մարդոյն իմացականութիւնը նիւթական մարմնով արդիւնագործելն, տնտեսագիտական նուազ բարձր աստիճանի մը գործողութիւնը կը ներկայէ։ Մարդկային լրիւ մարմինը՝ իմացականութիւն մը ճառագայթելու կը ծառայէ։ Բաղումք ինչ զեղջուած են բարեփոխած են, և դեռ բազմօք կրնան պարզուիլ, զեղջուիլ, ըստ յառաջդիմութեան գիտութեան և հոգւոյն։ Որչափ անհասանելի եւս լինի, երբ իմացական կենաց արդիւնք մը կ'ըմբռնենք, հնար չունինք խոստովանիլ, որ նա ըստ ինքեան ուրոյն նախասահմանութենէ մը, ուրոյն տիեզերք մը, ինքնագոյ կեցութենէ մը չի ծագիր։ Առանց իմացական կենաց ազատ գոյութեան, առանց իմացական հեղինակիչ հոգւոյ մը, տիեզերաց չամանդաւի մը տնտեսութիւնն իսկ յաւէտ անխոստովանելի է։

Բանացի՞ է միթէ խնդրոյ տակ ձգել թէ արդեօք «նիւթոյ տնտեսութի՞ւնն է որ իմացականութիւն կ'արտադրէ», թէ իմացական զօրութիւնն է՝ որ նիւթը կը տնտեսագործէ»։ Մանկական մտաց համանման խնդիր մը կրնայ ներկայիլ թէ արդեօք «արեգակն է՞ որ ժամացոյցին կը համակերպի, թէ ժամացոյցն արեգական»։ կամ թէ արդեօք «նախասահմանութի՞ւնն է որ կենաց կը համակերպի, թէ կեանքն է որ նախասահմանութեան կը համակերպի»։ Երբ մոլորինք խոստովանել որ՝ տնտեսութիւնը նիւթէն՝ արեգակին ընթացքը ժամացոյցէն, և նախասահմանական զօրութիւնը կեանքէն կը բղխի, անդէն իսկ է հետեւութիւն մը, որով բանաւոր կամ տրամաբանական գործողութեանց հնարաւորութիւնը անդէպ է։ Զի յայնժամ նիւթը կը պարտի նախ դիպուածով ճամբայ առնել, և յանհունս ի դիպուածի ընկճիլ, երբ նախասահմանութեան բաղդը իւր ուղղութենէն բղխել ունի, և յաւիտեանս չունի զօրել զբանն երկնելու, որ տէր հանդիսանայ նիւթոյ տնտեսութեան, և տեղի տայ բանաւոր նախասահմանութեան։ Երբ այս ցնորք փարատելով նախասահմանութիւնը անեղ՝ և նախ քան զնիւթն խոստովանիլ խոնարհինք, հնար չունինք յանձին ոչնչի՝ անհուն նախասահմանութիւն մը խոստովանիլ՝ որ լրիւ տիեզերքն իւր ծոցի անսպառ զօրութենէն երկնած է. հետեւապէս՝ հանդոյն միջոցի անհունին, որչափ ալ անճառելի լինի, ուղղափառութեան տեղի տալու համար կը պարտինք խոստովանիլ էական բացարձակ աննիւթ և իմացական զօրութիւն մը՝ որ անեղ է, և ամենահնար ամենաանհուն նախասահմանութիւնը յանձին իւրում զօրութեան կը կրէ, և այն իսկ է բացարձակ կեանքը որ զհամայնն ծագած է։ Իմացական այս կեանքը ինքնուրոյն խոստովանիլը կամ ինքնագոյ լինելը սընտեսագիտապէս անհնար համարելը, մեր գիտական տկարութեան բերմունքովն է։ Մեր գիտական հաղորդութիւն դեռ ի՞նչ աստիճան կը կրէ անյայտ է մեզ։ Գիտութիւնը մեքենական կենաց մէջ բիւրազգի բանաւոր չինութիւններ հնարած, և համր բնութենէն՝ չնորհիւ իւր բանին, գերիվեր հանդիսացած է։ Համր բնութիւնը բանական նախասահմանութեան է, որ կը հպատակի և ոչ թէ մարդոյն։ Մարդ կրաւոր ծորակ մ'է որ զբանն յանձնէ իւրմէ կը բղխէ։ Գիտութեան սահմանեալ չէ ի մեքենականի զկայ առնուլ, և զգայական կենաց դուռն ալ խորտակելով ներս չը մտնալ, ուր եւս չնորհիւ Արարչին բանին, մարդ իւր հզօրութիւններ ի հանդէս ածէ, և մարդկային նախասահմանութիւնը՝ անչարչար կերպիւ, զգայական բնութեան համր քմահաճոյքներէն վաղ ընդ վաղ ազատէ։ Արարչին բանը իւր ծնողին հաւասար է, և սահման

չունի մարդ զգայական կենաց մէջ եւս գոյ առնուլ։ Արարչին բանը երբ զգայական աւերմունքներն սրբագրելով յորմէ ծագեալ չարը՝ պատուանդան առնէ, ունի սաւառնիլ իմացական կենաց բարձունքը, և զմարդ իւր լրութեամբն տնտեսագործել այնպէս, որ զօրէ երկնային կենաց կատարելութեան հասնիլ, որ իսկ է Աւետնական Հօր՝ մարդոյն համար նախասահմանած կեանքը։ Տիեզերաց կենդանութիւնը իւր լրութեամբն առնելով, կրնամք անհուն կենսական սանդուխ մը նկատել, որ յոչնչէ ի կեանս կոչուող նախածագ տարերքէն անընդմիջական աստիճաններով Արարչին բացարձակ կեանքն երկարած լինի։ Տիեզերալից անհուն կեանքեր այս բովանդակին մասունքներն են։ Մարդկային կեանքը՝ այս անհունին մէջ՝ ի՛նչ աստիճան որ ունի թէ՛ դրապէս և թէ իմացապէս՝ անյայտ է։ Դէպ ի նուազն մեզի հպիւ մատչելի մանրադիտականք, ծագ տարերքին հետ, և դէպի առաւելն մեզի հասանելի սահմանափակն բացարձակ տիեզերքին հետ, ի՛նչ աստիճան որ ունին նէ՝ անյայտ է մեզ։ Մրջիւնի սրունքը արիւն ունի, որ մէջ միքրոպներ կան. նոյն միքրոպներ կենդանի են, արիւն ունին, աւելի ստորադաս միքրոպներ կը կրեն, և այսպէս որչափ հեռանանք, չենք կրնար պընդել թէ՝ նոր իմն տիեզերաց պատեաններ չեն ներկայեր նոքա։ Մեզի հասու համաստեղութեանց լրութիւնը, որ մէջ մեր արեգակ իւր մոլորակօք հանդերձ աղօտ կայծ մի է, պատեանի մը մէջ փակեալ չամանդաղ մը համարենք նէ, չենք գիտեր թէ՝ անհունին մէջ սփռեալ միևնոյն անհուն չամանդաղներու հետ միասին, բացարձակին հետ ի՛նչ համեմատութիւն ունին։ Եթէ երկինք մեզի հաւաստէ որ այս չամանդաղներ, հոյակապ արարածոց երակացը մէջ չրջող միքրոպներ են, որեւէ բացառական ապացոյցի մը հասու չենք։ Հոգին կու գայ այս դրական արհաւիրքն ազատել զմարդ, և անեզրութեան կրկին ծայրերով իսկ՝ ի քթթել ական անհուններն հատանելով բացարձակ Արարչին հաղորդել, որ միևնոյն արարչին մասունքն է, և գերիվեր է քան զհամեմատութիւն, և հզօր՝ քան ի նմանէ ծագեալ

զարհաւիր։ Ընդհանուր առմամբ կեանքը աննիւթ հառագայթ մ'է, որ տարերքէ կը ծագի։ Կեանքը իւրմով անընդբռնելի է, և տարերքով միայն ըմբռնելի, և նովաւ վարելի նոքօք տնտեսագործելի։ Ջարը կեանք մ'է, կիր և թթուածին տարերք մը։ Կառքը կեանք մի է, փայտ և երկաթ տարերք մը։ Ձին կեանք մի է, և յանձին մարմնոյ իւրում, զանազան մեքենական գործարանք տարերք մը։ Տարերք երկու տեսակ են, դրական և բացարձակ, կամ նիւթ և հոգի։ Նիւթական տարերքը կը բղխէ համեմատական զօրութիւն մը՝ որոց ներդաշնակութեամբ կը ծագի զգայական կեանքը։ Հոգեւոր տարերքն կը բղխէ բացարձակ և իմացական զօրութիւն մը՝ յորմէ կը ծագի բանական կեանքը։ Մարդ այնու կը տարբերի ի հրեշտակաց որ նիւթոյ և հոգւոյ տարերքը միանգամայն կը կրէ, կամ թէ իւր իմացականութիւնը նիւթական զօրութեան վրայ պատուաստեալ կը բղխէ, որ տնտեսութեան մը տարերութիւնն է քան թէ արդիւնքի կամ կենաց։ Կեանքը տարերքէն կախեալ է, և նորա տնտեսութեան կը համակերպի։ Այս համակերպումն այն աստիճանի անողոք է, որ հնար չէ տարրական չամանդաղի մը վրիպիլ պակասիլ կամ յաւելուլ առանց նոցա ներգործութիւնը ճշդիւ կենաց վրայ ի գործ բերելու։ Կեանքը յանձին էական տարերց արդիւնք մ'է՝ և ոչ ինքնուրոյն էութիւն մը։ Ոչ առանց տարերց կեանք մը, և ոչ առանց կենաց տարրական չամանդաղ մը կայ։ Էութեան արժէքն յանձին կենաց է, և յանձին տարերց յաւէտ ստորադաս է։ Էութիւնը թէ՛ տարերք է, և թէ կեանք։ Կեանք է իւր ստորադասելոց նկատմամբ, և տարերք է իւր գերակային նկատմամբ։ Տունը տարերք է քաղաքին նկատմամբ, և կեանք՝ փայտից և քարանց նկատմամբ։ Յատկենապէս կենաց ծագողէն նախասահմանեալ է՝ որ որեւէ տարերք կենաց տնտեսութեան համակերպի, քան թէ կեանքը տարերց տընտեսութեան։ Առանց սմին անհնար է որ կեանքը գոյանայ։ Երկաթը 1500° կրակի կրնայ դիմանալ, մինչ փայտը հազիւ 200° ի։ Նոքա առանձինն ազատ են իրենց նախասահմանու-

թեամբն հրոյ հետ հաղորդիլ, սակայն երբ տան մը գերակայ կենաց մէջ տարրանալ կը կոչուին, այլ եւս կը պարտին իւրեանց տնտեսութիւն, և առանձնայատկութիւն ուրանալ, և տանը տնտեսութեան սահմաններուն համակերպիլ։ Հակառակ պարագայի մէջ անդէն իսկ է տան՝ հրոյ ճարակ լինել։ Դրական կամ մարմին մարդը զանազան նիւթերէ կերտեալ մեքենայից տարրական խմբէ մը կը բաղկանայ։ Զգայական մարդը՝ նիւթական այս մեքենայից համեմատական զօրութենէն կը բաղկանայ։ Բանական մարդը այս զգացող զօրութեան վրայ պատուաստեալ հոգեւոր տարերքէ կը բաղկանայ։ Մարդուն այս եռակի կենաց տարրներուն մէջ այնպիսի այլազան էութիւններ կան, որ միմեանց հակառակ տնտեսագիտական ընտանիքներու կը պատկանին, և որպէս զի այս և զերկաթ, ուրոյն դիմացկունութեան աստիճաններ, ուրոյն զօրութիւններ ունին։ Այլ թէ յաւէտ կը պարտին զայնս ներդաշնակել այն միացեալ տնտեսութեան, որ կենաց Արարիչը մարդոյն նախասահմանած է։ Դրական մարմինը կրնայ լուսոյ ովկիանի մը մէջ ընկղմիլ, առանց ջնասի, այլ թէ անդէն իսկ է ական կուրանալ։ Զգայական մարդն կըրնայ իւր ծայրագոյն հաճոյից տեղի տալ, այլ թէ հոգւոյն դերագոյն տնտեսութիւնը ունի բազմապէս աւերիլ։ Գիտութիւնը, դրական զեղծմանց արդիւնքը կ'անուանէ աւերածութիւն, զգայական զեղծմանցը՝ հիւանդութիւն, իսկ իմացական զեղծմանց արդիւնքը կ'անուանէ մեղք։ Կեանք մը երբ աւերածութենէ բարձրի, ասի խորտակուի՝ երբ դրական է. և ասի անհետուի՝ երբ զգայական է. ասի մահացուի՝ երբ իմացական է։ Տարերց՝ կենաց նախասահմանութեան համակերպութիւնն կը ծագի բարիքը, և անհամակերպութիւնն կը ծագի չարիքը։ Բարիք և չարիք կենաց գոյացման և բարձման տեսակէտով տեղի կունենան, և ոչ թէ իրաց կորստեամբ։ Կենաց բարձումը իրաց անհետում չէ, այլ արդեան մը բարձումն է։ Կեանքը արդիւնք մի է, էութիւն մը չէ։ Ի սկզբանէ անտի էութեան չամանդաղ մը իսկ եղած չէ որ անհետացած լինի։ Բարին այն չէ որ էութիւն

մը կը ներկայէ, այլ այն է որ արդիւնք մը կը ներկայէ. նոյնպէս և չարն այն չէ որ էութիւն մը կ'այլափոխի, այլ այն է որ արդիւնք մը կը խափանի։ Լրիւ քաղաք մը կրնայ անհետիլ և այս մեծ չարիքն ի դէպ գալ առանց նորա էութենէն չամանդաղ մը պակասելու։ Կեանքը այն չէ որ է՝ այլ էութեանց ներդաշնակ ճառագայթն է։ Կենսական տարերց ներդաշնակութեան՝ անբանացի տնտեսութեամբ նախասահմանութենէ վրիպիլը, կրնայ կենաց վրայ բազմադիմի այլափոխութիւններ ի դէպ բերել։ Այսպէս կեանքը յաւէտ իւր տարրական տնտեսութեան ուղղափառութենէն կախեալ է։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ԿԱՅԱՆՔ ԿԵՆԱՑ

Կեանքը ի սկզբանէ անտի նախասահմանեալ տնտեսագիտական պայմանի մը համակերպելումն է որ տեղի կ'ունենայ։ Եղած չէ և յաւէտ տեղի չ'ունի չամանդաղային կեանք մը իսկ, որ յառաջ քան զյաւիտեանս յանձին արարչին տնտեսական անողոք պայմանով մը նախասահմանեալ չըլլայ։ Որ և է կենաց նկատմամբ նախասահմանութիւնն է՝ արարչութեան կայանք մը, ուր պայմանեալ տարերքն կերտուելով կենաց կը փոխակերպին։ Տիեզերական բովանդակ կենդանութիւնը՝ հանդոյն մի կենաց, երկունքն է այն կայանքին, որ անեղ արարիչն յանձին իւրում նախասահմանած է, և անհուն գեր ի վեր առաւել եւս է քան զարարչագործեալս։ Այս անհուն անհունից կայանք ստորաբաժնուելով, ցծագ տարրն, անհուն ուրոյն կենաց կայանքներու կը վերածի, և որով զամենայն եղեալս և եղանելիս յաւիտեանս յանձին կը կրէ։ Կայանաց այս բովանդակը՝ խարսխուած է ամենահնար տընտեսութեան մը վրայ։ Մէն մի կեանք թէ՛ բնական թէ բանական, թէ՛ նիւթաւոր թէ իմացական, թէ՛ ամբողջովին թէ ստորամասնեայ, ունի իրեն յատուկ կայանը, յորս սահ-

մանաւանդ է իւր տնտեսութեան պայմանը, և որուն անողոքելի է, թէ՛ եղեալ լինի թէ լինելի։ Կայանքներն ի սկզբանէ անտի՝ յաւիտեանս անողոքելեաւ, անփոփոխելի են։ Միեւնոյն կեանքը՝ կրնայ բիւրք բիւրից, միեւնոյն կայանի տնտեսութեան ենթարկիլ, և միեւնոյն կեանքն ի ճառագայթ բերել։ Կայանքներն նախածագէն մինչ ցքացարճակն, յանճին տիեզերաց, կեցութեան անհուն չըղթայ մը կը ներկայեն։ Այս չղթան ծագէ ցծագ, կենաց զարթէն ցկատարելութիւն, ուղղափառօրէն գծուած ուղի մը կը ներկայէ։ Այս ուղղափառ ուղին նախասահմանուած է՝ տարրը ոչնչէ ի կեանս կոչել՝ և արարչագործապէս հասցնել այն կատարելութեան, որ հաղորդ լինի արարչին, և որով հնարի մշտնջենապէս կեալ, որ իսկ է գերագոյն բարին։ Գերագոյն կենաց՝ մշտնջենակեցութեան այս ուղին՝ իւր լրիւ երկարութեան ամէն կէտին՝ անհուն խոտոր գծեր կը շառաւիղէ, և կեցութեան այլազան անհուն ազգի ուղիներ կը բանայ, որով բաց ի մի ուղղափառ կայանի դասակարգէ, կը գոյանայ եւս անհուն անհունից այլասեռեալ կայանքներու գծեր, որք լրիւ անցաւոր կեցութեան մը և յուսկ ապա անհետացման կը յանգին։ Ուղղափառ գծէ չեղեալ վրիպեալ կայանքներ եւս՝ իւրեանց կատարելութիւնն ունին, այն տարբերութեամբ, որ ուղղափառ կայանքին կատարելութիւնը մշտնջենակեցութեան կը յանգի՝ մինչ չեղեալինը՝ կենաց կատարածին, որ գլուխէն կ'սկսի կեանքը՝ յետադիմել՝ և մանիլ ի կորուստ։ Կայանաց կատարելութեան դասակարգն անընդմիջաբար միմեանցմէ հեռանալով՝ որդեգիր կեանքը ոչնչէն առնելով կը հասցնեն մինչ ցնախասահմանեալ կատարն։ Կայանքներն յաւիտեանս անչարժ են, և կեանքն է՝ որ կ'ուղեւորի։ Ուղղափառ և վրիպեալ կայանաց տեսակէտով, կեանքերն երկուքի կը բաժնուին, նախասահմանականն և այլասեռական։ Նախասահմանեալք որդեգիրքն են ամէն կէտի մէջ, իսկ ուղղափառ կայանքին։ Այլասեռականք որդեգիրքն են չեղեալ կայանքներուն։ Բազում վկայութեամբ կը հաւաստուինք, որ մայր երկրագունտ, տիեզերակեցուց

ուղղափառ կայանաց ուղիին կը պատկանի։ Նոյնպէս կը վկայուի որ՝ երկիր՝ մշտնջենակեցութեան ուղղափառ կայանքը ունենալով հանդերձ, մարդկային ազգը՝ որ որդեգիրն է, չեղելով աշխարհի չեղ կայանքին վիճակած, և իւր անմահութեան ուղին վտանգած է։ Մէկին վկայութեամբ կը հաւատանք որ՝ այս չեղ ճանապարհ, վեր ուղղելով՝ վերստին ուղղափառ կայանաց պողոտան իյնալու փրկարար ճամբան առաջնորդուած է մարդոյն։ Կայանքներն՝ գիտական տեսակէտով, իւր նախասահմանութենէն դատելով, երեք դասակարգի կը բաժնուին, այն է կայանք երկրի կամ դրական, կայանք դրախտի կամ բանական, կայանք երկնից կամ կատարեալական, այլ թէ մարդկային ազգի չեղումին տեսակէտով, բացառաբար կը յաւելցուի՝ կայանք աշխարհի կամ անկման, կայանք փրկագործական կամ վերուղղման։ Կեանքը տեղի ունենայ կամ ոչ, կայանքներն յաւիտեանս յաւիտենից են և են։ Կան անհուն կայանքներ՝ որք չեն պատեհած որ եւ է կեանք որդեգրել, հետեւապէս անհուն կեանքեր դեռ եւս կրնան ի դէպ գալ, այլ տիեզերք արարչապէս անծանօթ է։ Տիեզերք կամ երկիր՝ ունին բազում կայանքներ՝ այլ երկուքնք սերնդով ջնջեալ են։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ԿԱՅԱՆՔ ԵՐԿՐԻ

Երկիր, դրախտ, աշխարհ ևս ըսելով կեցութեան միեւնոյն միջավայրերն կ'իմանամք, այլ թէ տնտեսագիտապէս է որ ի միմեանց կը զանազանին։ Արդէն կայանք ըսելով միջավայր չենք իմանար, բայց եթէ տնտեսագիտական սահմանադրութիւնք, որ ի յաւիտենից հաստատեալ է։ Միեւնոյն միջավայրին մէջ հնար է երեք կայանք իսկ տեղի ունենալ։ Զոր օրինակ, մարդ երբ դրապէս մտածուի, կը պատկանի երկրի կայանքին, երբ հոգեւորապէս մտածուի, կը պատկանի դրախտի կամ աշխարհի կամ փրկագործական կայանքին։ Երկրի

կայանք այն միջավայրն է, ուր աստուածային հեղենակիչ հոգին չեւ եւս չնորհեալ, լոկ դրական և զգայական կենաց ենթակայներ կորզեգրուին: Երկրի կայանաց տնտեսութիւնք համր բնութեան անհուն ազգի դիպուածոց կրկնութիւններուն վրայ հաստատեալ սահմանադրութիւնով կը վարին: Այս սահմանադրութեան նախախնամական կողմը այն է, որ կայանքի օրէնքներով, հրէշածինութիւնը կը խափանէ, և դրական կեանքը կրաւորաբար, զգայական կեանքը բնազդաբար յառաջդիմելու և կատարելագործուելու ճգտումը կը տրամադրէ: Երկրի կայանաց նուազական ծագը, նախածագ տարրը կենագործելէն սկիզբ առնելով, զգայական կենաց կատարը կը վերջաւորի, ուր որդեգիր կեանքը, Արարչին հոգւոյն պատուաստը ընդունող կենաց պատուանդան օղակը կը ներկայէ:

ԳԼՈՒԽ Ի.

ԿԱՅԱՆՔ ԴՐԱԽՏԻ

Կեանքը երբ իւր հող մարմնոյն պատուանդանին վրայ Արարչին հոգին կ'ընդունի, կը ծնանի զբանն: Բանը կենաց մէջ տնտեսագիտական այնպիսի յեղաշրջում մը ի դէպ կը բերէ, որ կենսական տնտեսութեան վարչութիւնը, բազմակրկնակ և դիպուածոյ համր բնութենէն լրիւ առինքն գրաւելու նախապահմանութեանը կը յանգի: Այն կայանքը՝ ուր այս փոխանցում այս մեծ յեղաշրջում տեղի կ'ունենայ, ուր կեանքն իւր տնտեսութիւնը Արարչին բանաւոր հոգւոյն վարելու կը պատրաստուի, դրախտ կամ կայանք դրախտի կ'ըսուի: Սա երկրի կայանքէն այնու կը տարբերի, որ ի յերկրի համր բնութիւնը բիւր կորստեանց միոյն բաղդումն, բիւր արկածոց միոյն բերմամբն, բիւր անիմաստ չարժութեանց միոյն դիպուածովն կը մատակարարէ կեանքը. մինչ ի դրախտի՝ գերագոյն բանին խորհրդաւոր ընտրութեամբն, ամենայն ինչ բանացի նպատակաւ և իմաստուն չարժութեամբ

կը վարէ զայն: Անդ ի բիւրոց մին յաջողի, ի բիւրոց մին գտանի, ի բիւր գայլից մին յառաջէ, մինչ աստ ի բիւրոց մին չեզի, ի բիւրոց մին կորնչի և ի բիւրոց ոստմանց մին վրիպի: Դրախտի կայանքը, անընդմիջական աստիճանօք, մարմնոյ կեանքը Արարչին հոգւոյն պատուաստելու, կամ բնութեան հողեղէն համր երախան, Արարչին բանիւն մկրտելու ծագէն, մինչ երկնից անմահութեան կենօք պսակուելու կատարելութեան ծագը կ'երկարի: Այս կեցութեան լրիւ երկարութիւնը, նախապահմանեալ այն ժամանակամիջոցն է, յորս կենաց տնտեսական վարչութիւնը անբան բնութենէն առնուելով գերագոյն բանին կը յանձնուի: Չի սահմանեալ չէ որ բանը միահաղոյն բնութեան տիրէ, այլ այնպիսի աստիճանաւ մը, որ արդէն տիեզերական համատարած արարչութիւնը սահմանադրած ունի: Բանաւոր հոգւոյն չնորհման այս կայանքին պատուանդանն է երկրի կայանքը, և կատարը կը հաղորդի ընդ դրունս երկնայնոյն: Աստ բնական վարչութեան բարձումը՝ սորա աստիճանաբար նուազելովն և բանին ամելովն տեղի կ'ունենայ: Բնութիւն և բան երկու սրածայր կոնաձեւներ են որ առաջնոյն նուազական և վերջնոյն առաւելական դրից չօշափելի միութեամբ կեանքը կը վարեն մինչ ցայն կէտ, ուր բնութիւնը լրիւ տեղի կու տայ, և կենաց տէրը՝ միայնակ բանը կը հանդիսանայ, և յայնժամ որդեգիրն հասած գողով նախապահմանեալ կատարելութեան, կը մտանէ երկնային կայանքը: Կեանքն ի դրախտի, զգայական հաղորդութեան ծայրագոյն կատարներուն վրայ հաւատոյ հաղորդութեան զարթ տալով, այս իմացական անսահման ճառագայթովն յամենայնի կը յառաջդիմէ, և որով կը զօրէ կենաց լրիւ տնտեսութիւնը գիտական մատակարարութեան յանձնել: Դրախտը անդ է, ուր կեանքը չնորհիւ գերագոյն Բանին, կը զօրէ համր բնութեան անբան լուծը թօթափել, և լրիւ երկնից արքայութեան ենթարկիլ:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ԿԱՑԱՆՔ ԱՇԽԱՐՀԻ

Յաւիտենականութիւնը նախասահմանած է որ կեանքը պաշտամամբ մշտնջենաւորի։ Պաշտամունքը համակրական ճգողութեամբ մը տեղի կ'ունենայ։ Այս համակրութիւնք ի դրական կեանս յարողութեան, յզգայականս հեչտութեան և ի բանականս հաճոյից ճգողութիւններովն կամ չարժութիւններովն տեղի կ'ունենան, որով կեանքը՝ զինքը կեցուցանող պաշտամանց կը ճգտի։ Կենսական այս արարողութեանց մէջ այնպիսի զեղծումներ կրնան մուտ գտնել, որով կեանքը՝ փոխանակ կեցութեան համար պաշտելու, հրապոյրի հեչտութեան համար միայն տեղի կու տայ պաշտամանց և իւր տնտեսական ներդաշնակութիւնը կը խանգարէ։ Կեանքը՝ երբ կամ արկածի դիպուածով կամ բաղդի բերմամբ, և կամ կամաց փորձութեամբ, պաշտամանց նախասահմանութենէն կը չեղի, հնար չունի այլ եւս ուղղափառ կայանքի մէջ մնալ, ուր միայն է կեանք։ «Զի յորում յաւուր ուտիցէք զարգիլեալէն, մահու մեռանիցիք»։ Ուղղափառ կայանքն այն է, ուր պաշտամանց նախասահմանութիւնը հաւատարմաբար տեղի կունենայ, ուր հնար չէ զեղծ պաշտամանց կայան լինել։ Արարիչը՝ կենաց տնտեսութեան շամանդաղներն իսկ, մաթեմաթիքական ճշդութեամբ վարել ունելով, հնար չէ այլով օտարոտի տեսչութեամբ անեղծ պահել։ Կենաց նախասահմանութեան հաւատարիմ մնալը, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ նորա տնտեսական տեսչութիւնը յաւէտ Արարչին թողուլ, և ինք միմիայն կրաւոր ենթական հանդիսանալ, որոյ ուղղափառ պաշտամամբ միայն հնարին է տեղի ունենալ, և որով միայն զօրելի է դրախտի ուղղափառ կայանքին որդեգիր մնալ։ Ուր որ է կենաց ուղղափառ պաշտամունք, անդ է դրախտը. և որ որդեգրոց տեսչութիւնը միայն է որ Արարչէն կը վարի։ Աստուածորդին՝ նախահօր կորուսած դրախտը, յանձին անմեղ մարմնոյ իւրում

կը կրէր, ուր որ Արարիչը միայն կը տիրէր, և Ադամին մի և նոյն բանսարկուն, ի զուր փորձեց անդ մուտ գտանել։ Որովհետեւ կենաց չինութիւնն պաշտամամբ տեղի կ'ունենայ, և կատարելութիւնը մշտնջենաւոր չինութեան կը հետեւի, և որովհետեւ զԱրարիչն դէմ յանդիման վայելելու գերագոյն բարին, կատարելութեամբ միայն կը ժառանգուի, վասն որոյ կենաց լրիւ էութիւնը, գոյութիւնը և նպատակակէտը ուղղափառ պաշտամունքէն կախեալ է։ Անդէն իսկ է, ուղղափառ որդեգրին իւր կայանքէն արտաքսումն, երբ իւր հայրենի պաշտամունքը զեղծմամբ կը կատարէ, երբ վասն հրապոյրի ցանկութեան կը ճաշակէ քան վասն կեցութեան։ Արտաքսեալ որդեգիրն կ'իյնայ այն մոլար կայանքը, ուր աստուածային բանէն անպատսպար, արկածին, բերմանց և չարին քմահաճոյքը կը տիրէ, ուր փոխանակ արարչական հայրենւոյն, օտարին տնտեսութեամբն կենաց մատակարարութիւնը կը տնօրինի, ուր որդեգրաց ամէն ճակատ, աղաւաղութեան դրոշմը, հայրենի անէծքը, կորըստեան դատապարտութիւնը կը կրէ, ուր դրական կեանքը կը տարրալուծի, զգայականը կը գոսանայ, և իմացականը կը նուազի, և ուր իսկ է աչխարհի օտարոտի կայանքը։ Ադամի զեղծումէ չէր այլ ինչ, բայց եթէ դրախտի պաշտամունքը, զգայական ցանկութեան ճգտմամբ խանգարել, և պաշտել վասն հեչտութեան քան վասն կեցութեան։ Տնտեսութեան այս աղաւաղեալ դէնչն, ի մարդ այնպիսի ոգի մը մտաւ, որ կրաւոր փորձութիւնը կամաւոր չարութեան, բերմանց մի մոլորութիւնը յամառ մոլութեան և քմահաճոյքներու փոխարկեց, և յորմէ իսկ հնարեցան, անդունդի եօթը մահաբոյր դիւաց ծնունդ առնուլ։ Կենաց մէջ՝ հանգոյն աստուածութեան հոգւոյն, չարութեան ոգին եւս պատուաստմամբ ունի տարրանալ։ Որովհետեւ կեանքը անցեալ մը ժառանգելով է որ ի գոյ կը լինի, քան թէ նոր իմն կենաց ղարթեցումն, վասն որոյ չարին աւերիչ ոգին, ժառանգականութեան անողոք օրինօք, ապականելոյն բովանդակ սերնդեանն իսկ կը փոխանցի։ Ժառանգականութիւնը՝ մարդկային հոգա-

կապ կեանքը, մեզի բերելով հանդերձ, նախահօր մեղաց անէծքն եւս տարրապէս կը փոխանցէ ի մեզ, և որով դրապէս սկզբնական մահաբոյր մեղացը ենթակայ կ'ըլլանք, որ յանձին աշխարհի ծուլացեալ, լրիւ մարդկութիւնը կ'ողողէ։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

ԿԱՅԱՆՔ ՓՐԿԱԳՈՐԾԱԿԱՆ

Կեանքն է որ կայանքին կը հետեւի, և կայանքն է որ կենաց տեղի կու տայ։ Կեանքը տնտեսութեամբ թէ կը կորսուանէ զնա և թէ կը գտնէ։ Ուր է ուղղափառ տնտեսութիւն, անդ է ուղղափառ կեանք, և ուր է ուղղափառ կեանք, անդ է ուղղափառ կայանք։ Փոխադարձաբար, ուր որ է մոլար տնտեսութիւն, անդ է մոլորեալ կեանք, և ուր որ է մոլորեալ կեանք, անդ է կորստեան կամ աշխարհի կայանք։ Այսպէս լրիւ կայանքներն տնտեսութեան պատուանդանին վրայ հաստատեալ և կեցութեան պայմանացն համակերպուած է։ Կենաց՝ իւր ուղղափառ կայանքին մէջ, թէ՛ միջնորդեսուորելու և թէ առ այն վերադառնալու միակ պայմանն է իւր նախասահմանեալ տնտեսութեամբ կեալն։ Այս ճշմարտութիւն, իւր նախասահմանութենէն մոլորեալ մարդկային ազգին, արդէն յայտնի էր, այլ թէ փրկութեան համար մարդկային հարազատ տնտեսութիւնը յայտնելու, և զայն՝ աշխարհի բազմադիմի մոլութեանց լուծումն աղաւաղեալ կենաց մատակարարելու հոյակապ տնօրէնութիւնն սահմանադրելն գերմարդկային գործ լինելով, երկնային միջամտութեան մը կարօտ էր։ Երկնից դթութիւնը արդէն արքայական հոգւոց ընդ երկար սերնդական ուխտով մը, յայտնութեան դերագոյն հաղորդութեամբ երաշխաւորեալ էր, և որ խոստացեալ ժամանակամիջոցն, Արարիչը խրկեց իւր Միածինն, որպէս զի անաղարտ և անմեղ մարմնով մը դրախտի ամբիծ կեանքը ներկայէ, և հանգոյն ուղղափառ կայանքի, իւր տիպար անձնաւորութիւնը՝ որ մարդկային ազգին նախասահմանեալն էր, եկեղեցւոյ փրկագործական դրախտին սահմանումն, ի հաղորդութեան դնէ, զմարդ վերըստին իւր փառաւոր հանդերձեալին, իւր անմահ կեցութեան ժառանգորդ կացուցանելու համար. որ Արարիչը դրախտի որդեգրին համար արդէն իսկ նախասահմանած էր։ Զարին ոգիովն՝ նախահօր սկզբնական մեղօք վարակեալ մարդն՝ ուրիշ հնար չունէր փրկութեան, բայց եթէ միջնորդ տնտեսութեամբ մը՝ որ զօրէր թէ՛ դրախտի պաշտամունքն հաղորդել, և թէ աշխարհի միջավայրը ողողող մեղաց ալիքին դէմ կուրծք տալ։ Ի մէջ այլոց Նոյի տապանը իւր ամենայն տեսակէտովն՝ փրկագործական կայանքի մը ճշգրիտ ստուերագիծն էր, զոր աստուածորդին ունէր կառուցանել։ Առանց նախապաշարման՝ իրերն իւրեանց ճշմարիտ կացութեամբն տեսնալ զօրող հոգւոց համար քաջ վկայելի է թէ, մարդկային մաս մը զանգուածին մէջ դրուած տիեզերահաղորդ հոգին, ազատ կերպիւ իւր հարազատ հզօրութեամբն ի հանդէս ածելու համար, կեցութեան արդի միջավայրին մէջ՝ ուր համադիմի պատրանաց մթնոլորտ մ'է որ կ'ողողէ, անհրաժեշտ է փրկագործական կայանքին պատսպարութիւնը, որքան Նոյի տապանը, արդի մարդկութիւնը՝ տիեզերական ողողումէ մը փրկելու համար հարկ եղաւ։ Աշխարհի մեղաց ծուլուն վրայ կառուցեալ փրկագործական կայանքը կատարելապէս կ'ապահովէ՝ թէ մարդոյն նախասահմանեալ կեցութիւնը, թէ անդունդի որ և է ալեաց դիմագրաւելու զօրութիւնը, և թէ մարդոյն հանդերձեալ մեծութիւնը, այն մի եւնոյն զօրութեամբն, զոր Արարչին հոգիովն երկնեալ ուղղափառ բանն կ'անձնաւորէ։ Փրկագործական կայանքի լրիւ տնտեսութիւնը առ այն կը յանգի, որ մարդկային հոգին չարին բռնադատէն ազատէ և իւր նախասահմանեալ զարգացման շաւիղին մէջ դնէ, որ նա արդէն Արարչէն սահմանեալ է իրաց այս պայմանին մէջ, ուղղափառ և հզօր բանն ծնանիլ, և մարդկային կենաց ճշմարիտ կենդանու-

թիւն պարգեւել, և որ աննախապաշար և անպատիր հաղորդութեան վառարան մ'է: Աչխարհի մարդոյն կատարելութիւնը փրկագործական կայանքով ունի տնօրինել:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

ԿԱՅԱՆՔ ԵՐԿՆԻՑ

Երկինք դրական միջավայր մը չէ, այլ այնպիսի կայանք մ'որ գերիվեր է քան զնիւթականն, և որ որդեգիրք դրական համեմատութեան կապանքներէն զերծ, բացարձակ զօրութեան ենթակայներ են: Օրինակ մ'է մարդկային հոգին, որ առանց դրական միջավայրի կէտ մ'իսկ գրաւելու անհուն գաղափարներ կը մտերչ յինքեան: Տնտեսութիւնք արարչութեան տեսակէտով երկուք են: Մին է նիւթական, որով բացարձակ զօրութիւնը կամ հոգին, դրական համեմատութեան կամ նիւթոյ կը համակերպի. միւսն է հոգեւոր, որով դրական զօրութիւնը կամ նիւթը բացարձակ զօրութեան կամ հոգւոյն կը համակերպի: Այս երկու տնտեսութիւնք՝ հանդիսացման ուրոյն կայանքներ ունին, և այն է՝ երկրայինք և երկնայինք, կամ դրական և իմացական տիեզերք: Կենաց տեսակէտով երկիր և իւր կայանաց տնտեսութիւնք պատուանդաններ են կամ սանդուխ, արարածոց երկնային հաղորդութեան համար, և հետեւանք մը վերնոյն, որ յաւէտ ինքնածագ և բացարձակ է: Երկինք յերկրէ այնու կը բաժնուի, որ առաջնոյն որդեգիրք նիւթոյ տիրելով, կը զօրեն մահու յաղթել. մինչ վերջինք նիւթոյ համր տիրապետութեան հպատակ գոլով, մինչ ցկատարելութիւն ենթակայ են մահու: Հանգոյն երկրայնոյն, որ նախածագէն մինչ ցկատարելութիւնն դրախտի, երկինք եւս պարզ անմահ կեցութենէն մինչ ցբացարձակ բարձրելոյն կայանքն, անհուն աստիճաններ ունին ուրոյն ուրոյն դասակարգերով: Ի մի բան երկնային տնտեսութեան սկզբունքն է, հոգւոյն բա-

ցարձակ զօրութեամբն նիւթոյ ապականութեան, դիմագրաւին, արգելքին, հեռաւորութեանը, համեմատութեանը, և այլ սահմանափակից բռնադատներուն յաղթելով զայն բանաւոր կամաց հպատակ առնել: Այս յաղթ տնտեսութիւն ուղղակի և անուղղակի տեղի կ'ունենայ: Ուղղակին է՝ մերկ իմացական կենաց արարչութիւնը, անուղղակին է, նիւթականաւը: Առաջնոյն կը վերաբերին հրեշտակաց դասերը, և վերջնոյն կը վերաբերի մարդկային ազգը և այլ տիեզերական բանաւոր արարած: Սոյն երկու տնտեսութեանց որդեգիրք, երկնային միւեւնոյն կենաց ժառանգորդներ են, այլ թէ նիւթականաց կեանքը անուղղակի տնօրէնութեամբ, երկրի կայանաց մէջ կը սերմանի, և դրախտի ծայրագոյն կատարելութեան չափուղին ընդ երկնայնոցն կը դասակցի: Երկիր արգանդ մը կամ եկեղեցի մ'է, որ երկնից հոգին ընդունելով բանական սաղմը կ'երկնէ, և զայն ի ծոց իւր կատարելագործելով, երկնից կեցութեան նախագաւթին մէջ կը ծնի, ուր անմահութեան երախան սկիզբ կ'առնու գերագոյն տընտեսութեամբ փառաց ի փառս բարձրանալ: Ուղղափառ անաղաւաղ կեանքը՝ տենչ մը կը տածէ, երկնային գերագոյն բարւոյն՝ որ է անմահ կեցութիւն, և իւր կենսական լրիւ պաշտամունք կրաւորաբար առ այն կը ձգտի: Ամենայն կիրք սէր, յոյս, ցանկութիւն են, նախասահմանեալ չարժութիւններ են վասն հանդերձեալ մեծութեան, որ է ծանօթութիւնն Արարչին և հաղորդութիւնն նորին, այլ թէ աչխարհի մոլար տնտեսութիւն, սոյն սպասարկու հրեշտակաց պաշտամունքը թիւրելով, զայնս պատիր և վաղանց բարւոյն կը յատկացնէ, որ խժդուժ բռնաբարութիւն մ'է: Դրախտի և աչխարհի մարդիկ՝ նախասահմանութեամբ եղբայրներ են, այլ թէ ուղղափառ և մոլար բարւոյն ըմբռնման անհամաձայնութեամբն, միջեւնին անդունդի անջրպետն ունին: Այս անջրպետն բառնալ այն գիտութեան սահմանեալ է՝ որ բացարձակին Միածին բանն աչխարհի մարդոյն հաղորդեց: զի նորա անսահման ճառագայթներն միայն կը զօրեն խաւարին քողը փարատել, և իրերն սահմանել այնպէս որպէս որ են,

և ո՛չ այնպէս որպէս նախապաշարման մռայլը կը կերպաւորեն։ Այս գերագոյն գիտութիւն կաւանդուի վրկագործական կայանքին մէջ, ուր միայն ունի տարանջատ մարդկութիւն ի մի ճուլիլ, և զօրել երկնային հոյակապ կեանքը, պատրանաց չ'զոհել։ Փրկագործական կայանքն է՝ որ հանգոյն դրախտի, մարդիկ իւր ծոցը նուիրագործելով, երկնից կայանին մէջ պիտի վերածնի։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

ԱՐԱՐՉՈՒԹԻԻՆ

Արարչութիւնն է որևէ նախասահմանութեանց կենագործումը, որ հոգեւոր և նիւթաւոր կամ բացարձակ և ղրական տարրներով ժամանակի խարսխոյն վրայ տեղի կունենայ։ Արարած մը անդր քան զարարչութիւն, յանձին Արարչին Սահմանադրութեան, նախասահմանապէս է և է, և էապէս կարարչագործուի երբ Արարչին կամեցողութեան կը պատեհի։ կենաց երկու տարերք իսկ ըստ ինքեան ոչինչ են, և Արարչին բացարձակ զօրութենէն կը ծագին։ Այս պարագայ որչափ ալ մեր մտաց անհասանելի լինի, հնար չունիմք թէ տարերց՝ ծագման սկիզբ մը, և թէ զայն ծագող բացարձակ զօրութեան՝ անսկիզբն ինքնագոյ և անեղ ըլլալն, չը խոստովանիլ. ինչպէս միջոցի անհունութեան և յաւիտենականութեան ճշմարտութիւններն, որոց հասու լինելու փորձը իսկ մտաց տարրալուծում կը պատճառէ։ Արարիչը կենաց տարերքն իւր բանին սահմանադրութեամբն կը ծագէ, առանց որոյ՝ անդէն իսկ էր դիպուածին՝ տիեզերքն հրէշներով լնուլ, և ընդհանուր արարչութիւն խափանել։ Ծագողութիւնը կամ արարչութիւնը սահմանադրուած է բնական և բանական օրինօք։ Բնականը՝ բանաւոր կամ ուղղափառ արարածոց տարրական մթերքն հրեշագործուելէ կը պահպանէ, և բանականը՝ հպատակ տարրներով ճշմարիտ կեանքը կարարչագործէ, որով արարած երկու դասակարգի կը բաժնուին, և են ուղղափառք, որք ի ճշմարիտ կեանս կը կոչուին, և կը պատեհին ի նա յարատեւել, և վրիպեալք, որք թէ չեն պատեհիր ի կեանս կոչիլ, և թէ ի նմանէ վրիպելով բնութեան սահմանափակին հպատակութեանը կ'ենթարկին։ Առաջինք են թէ՛ հոգեւոր և թէ մարմնաւոր այն արարածք, ինչպէս հրեշտակք և մարդիկ, որք գերագոյն բարւոյն ստացման համար, հեղինակութեան կամ գիտութեան բանը ժառանգած են, իսկ վերջինք են արարածք դիպուածայինք և ի բանականաց վրիպեալք, որ կրկին հոգեւոր և նիւթական տիեզերաց բնական սահմանադրութեանց չրջափակին մէջբ ըստ դիպաց կ'արտադրին։ Ընդհանուր առմամբ ասելով արարածք երեք դասակարգի կը բաժնուին, և են արարչայինք, արարածայինք, և դիպուածայինք։ Արարչայինք այնոքիկ են, որ գեր ի վեր նպատակաւ, ուղղակի Արարիչէն կ'ստեղծուին, որպէս հրեշտակք և մարդիկ։ Արարածայինք այնոքիկ են, որ մասնաւոր նպատակաւ արարածներէ և մարդիկներէ կը յօրինուին, որդէս տուն, քաղաք, մեքենայք։ Դիպուածայինք այնոքիկ են, որք բնական օրինաց սահմանումն, ըստ դիպաց կը յօրինուին, կամ յառաջնոցն վրիպելով դիպաց տնտեսութեան կը հպատակին, որպէս լերինք, բլուրք, անասունք, և ի նախասահմանութենէ վրիպեալ հրեշտակք և մարդիկք, որք ըստ ինքեան իմն նպատակի չեն ծառայեր, այլ հոգեւոր և մարմնաւոր մթերքն, դիպուածային անհուն ձեւերու տակ յանձին կը կրեն, և յաւէտ նպատակաւոր արարչութեանց հպատակ տարրներ են։ Սոյն երեք դասակարգի արարածոց լրութիւնը իսկ, գոյութեան տեսակէտով, Արարչին բացարձակ հեղինակութեան կը վերաբերին, զի իւրաքանչիւրը ամենայն կերպիւ արարչադիր նախասահմանութեամբ մը կը գոյանան, որ անդր քան զայն չամանդաղ մ'իսկ հնար չունի ի գոյ լինել։ Թէ՛ արարածներն և թէ դիպուածներն ինչ որ կը յօրինեն, որ և է նախասահմանութեան մը համակերպելով է. առանց որոյ եղած չէ գոյութիւն մը, և յաւէտ չը պիտի լինի։ Որչափ որ անհուն անհունից նախասահմանեալ

կեանքեր կրնան յօրինուիլ, նոյնչափ ալ կրնան հակասահմանեալ կեանքեր մտածուիլ և գոյութեան չը հնարիլ։ Այսու սկզբամբ զոր ինչ են ի տիեզերս բարի են, զի գերագոյն բարւոյն հեղինակ Արարչին սահմանադրութեամբն գոյացեալ են, և նորին կամաց հպատակներ։ Կեանքը պարգեւ մը և բարիք մ՚է, զոր Արարիչը իւրաքանչիւր արարածոց կը շնորհէ։ Կենաց պարգեւք կամ բարիք երկուք են, բարիք անանցք և մշտնջենաւորք, բարիք անցաւորք և առժամանակեայ, առաջինք են բանականաց շնորհեալք իսկ վերջինք բնական սահմանադրութեամբ չրջափակելոց։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆ ԵԻ ՀԱՆԴԵՐՁՈՒՄՆ ԿԵՆԱՑ

Թէ՛ բանական կամ ուղղափառ և թէ բնական կեանքեր, երկու ժամանակամիջոցներու, արարչութեան և հանդերձման, ենթակայ են։ Ուր որ արարչութիւնը կը լրանայ անդ կեանքը կը կատարելագործի և հանդերձումը սկիզբ կ՚առնու։ Հանդերձումը երկու է, առաւելական և նուազական, կամ մշտնջենական և կորստական։ Ուղղափառ կեանքեր որք գերագոյն և անանց բարւոյն ժառանգներ են, ենթակայ են մշտնջենաւոր կամ առաւելական հանդերձման։ Բնական կեանքեր որք անցաւոր և առժամանակեայ բարեաց ժառանգներ են, ենթակայ են նուազական կամ կորստական հանդերձման։ Բանական կամ ուղղափառ կեանքը, նման է այն ռումբին, որ հանգոյն լուսնի, երկրիս ճգողութեան չառաւիղէն դուրս մշտնջենաչրջութեան ծիրին հասցնող զօրութեամբ մը մղուելով անկայուն չարժութեան կ՚ենթարկի։ Իսկ բնական կեանքը նման է այն ռումբին, որ նուազ զօրութեամբ մղուելով չի զօրեր ճգողութեան արտասահմանն անցնիլ, այլ յաւէտ ընկճեալ կը մատնուի անչարժութեան։ Կամ թէ բնական կեանքը նման է ալիքի մը, որ ծովին է սահմանափակ և հողին է անցողակի, որ թէ ծովուն եզերքին

և թէ հողմին դադարումը ունի անհետիլ, և ուղղափառ կեանքն է նման այն ալեաց, որց ծովն է անսահման և հողմն է մշտահոս, որ արարչական ժամանակամիջոցով մը կատարելագործուելով հողմին հաւասարակշռութեամբն կը հանդերձի մշտապէս աննուաղ չարժիլ։ Ռումբին միջոց զօրութիւնք և հողմոյն հոսանք՝ արարչին մի եւ նոյն տնտեսութիւններն են՝ որ բնական կեանքեր անհաղորդ՝ Աստուածորդւոյն բանին, «Զեն զօրեր մահու յաղթել», և գերագոյն բարւոյն հանդերձիլ, մինչ բանական կամ նախասահմանութեան հաւատարիմ կեանքեր, կը զօրեն, երկնից տիրապետող բանիւն պատուանդան առնել զբնութիւն և խափանել զմահ, որով և անանց կենաց բարւոյն հանդերձիլ։ Մայր մարդկութիւն անհուն անցեալով մ՚անխափան արարչագործելով եկած հասած է մեզ, և պիտի ընթանայ դէպ ի կատարելութիւն, ուր ամենահնար տնտեսութեամբ, մահու ճգողութենէն ազատելով, պիտի զօրէ մշտնջենակեցութեան ծիրն ժառանգել։ Մարդկութիւն, իւր նախասահմանեալ մեծ արարչութիւնը, Աստուածորդւոյն զոհողութեամբ չարին խափանարար քմահաճոյքէն ազատած, պիտի զօրէ ի գլուխ հանել, և ուր, նորին յաղթական զօրութեամբն, իւր վերջութեանը օժանդակ և իւր նախասահմանութեանը հաւատարիմ անհատներն յարուցանելով, ընդ նոսին պիտի մտանէ հանդերձեալ կեանքը, որ Աստուածորդւոյն բանաւոր տիրապետութեամբն, յաւէտ մշտնջենական է։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

ՄԱՐԴ

Մարդ հաղորդութեան վառարան մ՚է, կամ ճչմարտութեանց վկայարան մը։ Չանճար և իմաստութիւն, գիտութիւն և ծանօթութիւն, զգայութիւնք և յարումն, որք մարդոյն լրացուցիչ արտայայտութիւնքն են, չեն այլ ինչ բայց եթէ հաղորդութիւնք։ Իրաց բացարձակ հաղորդու—

թիւնը որ ամենագիտութեան մենաշնորհն է, իմացականութեան հետեւանք մ'է, և իմացականութիւնը լրիւ ստորադաս հաղորդութեանց գերագոյնն է: Մարդ այնու պատկեր Աստուծոյ է, որ իմացական հաղորդութեան մասնակից ժառանգ մ'է: Նախասահմանութեան հաւատարիմ մարդը դրապէս կ'երթեւեկէ, տալաւորութեամբ կ'ղեկավարէ, և յայտնութեամբ կը տրամաբանէ, և այս ամէնն կը ծառայեն մի միայն իմանալու համար, որ հաւատոյ զօրութեամբ նուիրագործուելով կ'ըլլայ ճշմարիտ հաղորդութիւն, և որ սահմանեալ է արարչին հաղորդակից լինելու համար: Այս իսկ է ճշմարիտ մարդոյն սահմանը: Ճշմարիտ մարդը այն չէ, որ աշխարհածինք ի դիմաց բիւրապիսի աղաւաղութեանց կը ներկայեն, այլ այն՝ որ դրախտի կայանքը իւր անաղարտ կուսութեամբը երկնեց, և զոր Աստուածորդին անաղաւաղ և յաւէտ կոյս մօրէ մը երկնուելով յաշխարհի, յանձին փրկագործական մարմին դրախտին իւրում ներկայեց: Եթէ մարդոյն ճշմարիտ սահմանը մեղօք լքեալ աշխարհի մօր երկունքներէն դատենք, ի մէջ բազմադիմի այլոց, մարդը կամ ի դիմաց զգայական հաղորդութեանց կ'ըմբռնենք, և կամ թէ զգայական և թէ իմացական ինքնուրոյն դէմքեր կը վերագրենք նմա, որք հեռի են մարդոյն ուղղափառ սահմանն լինելէ: Մեղուցեալ Ադամ ի զուր փորձեց, մարմնոյ և հոգւոյ հաղորդութեանց վառարաններու ինքնուրոյն դէմքեր վերընծայել: Իւր կորուսեալ նախասահմանութիւնը վերստին ժառանգելու համար, պարտաւորեցաւ տեղի տալ արարչին, որպէս զի մարմնոյն արուեստակեալ դէմքն ծածկոյթով խափանէ: Ճշմարիտ մարդոյն նախասահմանութեան հանդիսացումը ուղղափառ պաշտամունքէ կախեալ է, և սա հնար չէ այլով իւիք յայտնել, բայց եթէ զմարդ ճշմարտիւ սահմանելով: Մարդոյն լրութիւնը սահմանեալ է գիտութեան համար, և գիտութիւնը զարարիչը յայտնելու համար: Այս բացայայտ ճշմարտութենէ այնու կը չեղինք, որ տնտեսագիտական հարկով մ'ի մարդ խարսխեալ այլազան հաղորդութիւնք, ուրոյն և իմացականութենէ չեզոք, կեցութեանց կը վերաբերենք:

Երբ իւրաքանչիւր հաղորդութիւն իւր աստիճանի, իւր տպաւորութեան տեսակէտով դատենք, անհաս կ'ըլլանք այն վերաբերութիւններուն որ իմացականին հպատակելու համար ունին, և որով կը թիւրենք զայնս օտարոտի պաշտամանց վերընծայել: Մարդոյն հաղորդութիւն բարձրագոյնէն, իմացականէն դատելով դիւրաւ կը ճշմարտուինք, որ ստորադաս հաղորդութիւնք, իւր՝ թէ իմացականութեանը և թէ միտնչենաւորութեանը համար սահմանեալ են: Մանկիկը մարդոյն նախասահմանութեանը մի հատուածը, կամ դրախտի մի նմոյշն է, որ աշխարհի չարին ուղղակի աղաւաղումէն զերծ է: Սա, որ իմացականութեան ճառագայթ մը միայն է, և որուն լրիւ հաղորդութիւնք անբիծ հոգւոյ մը փայլատակմանցը կը ծառայեն, որք երկնային տեսլեանց երանութիւններ կը պարզեն, մարդոյն ճշմարիտ սահմանին վկայ մ'է: Մարդոյն լրիւ էութիւնք իմացականութեան ճառագայթ տալու սահմանեալ են: Արարիչը՝ մարդկային գերագոյն արդիւնքն ի հանդէս ածելու համար, ի նիւթոյ և ի հոգւոյ միացեալ գերիմաստ տնտեսութիւն մը նախասահմաներ է: Նիւթը իւր դրական զօրութեամբն, և հոգին իւր իմացական զօրութեամբն, ի մի ներդաշնեալ, մարդկային հոյակապ կեանքը կը ճառագայթեն: Այլ է տարր կամ էութիւն, այլ է կեանք կամ արդիւնք: Մարդոյն լրութիւնը ի յայտ բերելու համար, ի դէպ է՝ նիւթոյ՝ զգայական զօրութեան, իմացական զօրութեան, և սոցա միաբան արդեանց՝ չորս տեսակէտովն ըմբռնել և վերածել զնա ի մարդ մեքենական՝ զգայական՝ հոգեւոր և բարոյական: Տնտեսագիտական տեսակէտով մարդ երկու այլասեռ պատուանդանէ կը բղխէ, և են արական մարդը և իգական մարդը:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

ՍԵՌԱԿԱՆ ՄԱՐԴ

Մարդը թէ՛ առն և թէ կնոջ պատուանդանին վրայ մի և նոյն էակն է, որ նշանաբան ունի ճշմարտին հաղորդակից լինել։ Այլ է մարդը, այլ է այր և կինը։ Ճշմարիտ մարդը ոչ այրն է և ոչ կինը, այլ այն որ հաղորդութեան զօրութիւն մը, իմացականութիւն մը կը ներկայէ։ Մարդը թէ՛ ի դիմաց առն և թէ ի կնոջ սահմանելն միևնոյն մտքորութիւնն է, ինչ որ զգայական հաղորդութեամբ կը սահմանուի։ Ճշմարիտ մարդը նախասահմանեալ է թէ՛ յառնէ և թէ ի կնոջէ, միևնոյն հաւասարութեամբ միևնոյն կատարելութեամբ բղխիլ, զի երկուքն ալ միևնոյն չնորհաց հոգին ժառանգած ունին։ Այրը և կինը մարդոյն հետ չփոթել տեղի տալ է զեղծման մը, որուն տնտեսութեամբն մարդն ունի նուաղիլ և սեռիցն առաւելուլ։ Մարդը իւր նախասահմանութեամբ յայնժամ ի յայտ գայ, երբ պատուանդան այրը և կինը, կը թողու Արարչին՝ հանգոյն նախածնողացն, խափանել։ « Եւ արար Աստուած Ադամայ և կնոջ նորա հանդերձս մաշկեղէնս և զգեցոյց զնոսա։ » կենաց տեսակէտով նոյն է կնոջ մարդը որ ինչ է առնինը, այլ թէ տարերց տեսակէտով այլ է այրը, այլ է կինը և այլ են տնտեսագիտական պաշտամունք իւրեանց։ Առն և կնոջ միևնոյն մարդերը ճառագայթելու համար, չեն կրնար միևնոյն պաշտամամբ տնտեսագործիլ։ Արդարև մարդը որ սեռէ ալ բղխէ նոյն է և հաւասար իրաւանց տէր, այլ թէ այս հաւասարութեան՝ հնար չէ կենաց տնտեսութեան վրայ եւս տարածիլ, զի սեռական էութեամբ ի միմեանց տարբեր են։ Կինը տնտեսագիտապէս չունի միևնոյն իրաւունքը, ինչն որ այրը իւր սեռին պահանջմամբը կրնայ ունենալ. փոխադարձաբար այրը չունի միևնոյնը ինչն որ կինը իւր կազմական պահանջմամբը կրնայ ունենալ։ Թէ ուրոյն ուրոյն՝ միևնոյն չնորհաց մարդը ի հանդէս ածելու, և թէ դաշնակից պաշտամամբ

մարդկային ազգը ուղղափառօրէն մշտնջենաւորելու համար, տնտեսագիտական իրաւունքներն միջեւնին այնպէս իմն բաշխել հարկ է, որ ըստ պահանջման սեռիցն, Արարչէն նախասահմանեալ լինին, և ոչ ի դիպաց կարգեալ։ Դրախտի մարդոյն այրն էր, որ կանխեց Արարչին հոգիէն ներշնչուիլ, և կինն առնի առաջնորդութեամբն միայն ընդունեց զայն։ Ադամ ի սկզբան փորձեց, որ մարդը՝ առանց կնոջ օժանդակութեան իւրովին մշտնջենաւորէ, այլ թէ հեռի էր նախասահմանեալ կամ արարչաւանդ լինելէ։ « Եւ կոչեաց Ադամ անուանս ամենայն անասնոց վայրի, բայց Ադամայ ոչ գտաւ օգնական նման նմա» ։ Ուղղափառ մարդկութեան՝ նախասահմանեալ է, առն և կնոջ՝ կենսական իրաւանց հաւասարութեան, և տնտեսագիտական պաշտամանց արդար բաշխման վրայ կատարելագործիլ։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

ԴՐԱԿԱՆ ՄԱՐԴ

Մարդ դրապէս դատելով՝ յանձին բազմազան մեքենական կազմածոց և հեղուկ մարմնոց նիւթական զանգուած մը կը ներկայէ։ Մարդկային տեսակէտով կենդանութիւնը երկու կերպ է, համր և ենթակիր։ Համրը այն է, որ կեանքը իւր տարրական կենդանութեան դրականապէս միայն կը հաղորդի, և չի զօրեր զգալեօք եւ տպաւորիլ։ Սա երեքի կը բաժնուի. տարրական, մեքենական և ամողական, ինչպէս պարզ բնական մարմիններ՝ քար, աղ, ջուր եւ, մեքենաներ, կազմածներ և բուսական կեանքեր։ Ենթակիր կենդանութիւնը այն է, որ կեանքը բաց ի դրականէն, իւր տարրական կենդանութեան զգալապէս և իմացապէս եւս կը հաղորդի ինչպէս կենդանեաց լրութիւնը, և մարդկային ազգը։ Համր և ենթակիր կեանքը կենդանութեան անհուն սանդուխին աստիճաններն են, զորս մարդ իւր հասողութեան տեսակէտով զանազան աստիճաններու դասակարգելով կը նշա-

նակէ : Մարդոյն հոգեւոր բարձրաբերձ կեանքը կենդանութեան սանդուխին կատարին վրայ խարսխուած , նոցա լրութիւնը յանձին կը կրէ , այնպէս որ նախ քան զամենայն՝ տարրական հող մարմին է , ապա մեքենական կազմած , որ հրաշակերտ չինութիւն և որ շարժիչ զօրութիւն դեռ եւս հեռի է արդի մեքենագիտութեան մէջ դասակարգուելէ , ապա ճոզական տունկ մը , ապա զգայական կենդանի մը , և հուսկ ապա կենդանութեան այն գերագոյն հոգին որ իմացականութիւն կը ճառագայթէ : Չնար է մարդոյն հոգեւորապէս նուաղիլ և իջնալ յզգայականս , և գոսնալով իջնալ ի տնկականս կամ յաճողականս , և ցամաքելով կամ մեռանելով իջնալ ի կազմականս կամ ի մեքենականս , և տարրալուծելով կամ խորտակելով իջնալ ի տարրականս և դառնալ ի հող ուստի առաւն : Դրական մարդ ըսելով կ'իմանամք կենդանութեան այն դասակարգը , որ զգայականութեան ստորէն բաժանեալ կը նուաղի դէպ ի տարրականն, ինչպէս աճողականը , մեքենականը և նիւթականը կամ բոլս կազմած և զանգուած : Ի յաւիտենից նախասահմանեալ է՝ որ նիւթական տնտեսութեան մէջ , հնար է ստորակայ կենաց՝ առանց գերակայիցն կեալ , սակայն և ոչ գերակայքն առանց ստորայնոց : Չնար չէ իմացական մարդոյն առանց զգայական մարդոյ կեալ , և զգայականին առանց դրական մարդոյն , մինչ դրականը կրնայ ինքնուրոյն կեալ , ինչպէս և դրա-զգայականը՝ առանց իմացական մարդոյն : Այսու սկզբամբ կենաց տնտեսութիւնը՝ անհրաժեշտ կերպիւ այնպէս իմն տնօրինել հարկ է , որ կենաց որևէ մի դասակարգը ի նուաղումի չի մատնի , մարդոյն նախասահմանեալ լրութիւնը պահելու պահպանելու համար : Վասն զի մարդոյն ամբողջութիւնը առանց դրական չամանդաղի մը բացառութեան իսկ , հոգեւոր գերակայ մարդոյն ի սպասաւորութեանն են , և որեւէ մոլար պաշտամամբ մը , հականախասահմանական տնտեսութեամբ մը ի դէպ եկած որևէ աստիճանի նուաղումը , իմացական հոգին է որ ուղղակի տուժել ունի , և մարդն ի խոնարհ ճգել :

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

ԶԳԱՅԱԿԱՆ ՄԱՐԴ

Զգայական մարդը զգացող զօրութենէ կը բաղկանայ , և որ դրական մարդոյն բունին վրայ ի զարթ կու գայ : Զգայական մարդը առանց իմացական հոգւոյ մտածելով կը սահմանուի անճնաւորութիւն մը , որ զգայութեանց ներգործիչ զօրութիւններէ ծագեալ , համակրանաց և հակակրանաց կամ հեշտութեանց և ցաւոց տպաւորութիւններ կ'արտայայտէ : Սա իրերն կը սահմանէ այնպէս , որպէս իւր վրայ կը տպաւորեն , և ոչ այնպէս որպէս որ են . կամ թէ այն բաները կը զօրէ վկայել զորս կը զգայ , և իւր տիեզերաց չրջափակը իւր զգացմանց ծիրերովն կ'եզերէ : Զգայական կենաց տնտեսութիւնը , իւրեանց զգացմանց տպաւորութեամբն կը մատակարարուի , և այն իսկ է նոցա ուղղափառ պաշտամունքը : Զգացմունքն է ներգործութեան մը չարժութիւնը : Որևէ ներգործութիւն ճչմարիտ էութեամբ կը հաղորդուի : Ամենէն հեռաւոր աստղը լուսաւոր ճչմարիտ չամանդաղով մը կը ներգործէ մեզի : Զգայութիւնը , որեւէ ներգործութեան իր մը՝ ուրիշ իրի մը հետ հաղորդուելով տեղի կունենայ : Ոչինչին հաղորդութիւնը յաւէտ անխոտովանելի է , զի յայնժամ ճչմարիտ իրերն ալ կ'ոչնչանային առ ի չգոյէ էին և չէին տարբերութեան : Իրաց ներգործութիւններն յաճախակի տպաւորութիւններով , դրական մարմնոյն վրայ կրաւոր գործարաններու ծագումի կը տան , զորս զգայարանք կանուանեմք : Զգայարանքները տպաւորութեանց ենթակիր վառարաններ չեն , այլ զգացմունքներն կենաց կեդրոնին մէջ մթերող համ միջնորդներ : Զգայական կենաց կենսական կեդրոնն կամ կենաց մայր վառարանն է ուղեղն , յորմէ կենդանութեան լրիւ չարժութիւնք ի ծագ գան : Ուղեղն զգայարանաց այլազան տպաւորութիւններէն ի ծագ գայ , և որոց հաւաքական ընկալուչն է : Ուղեղն իսկ , հանգոյն զգայարանաց , տպաւորութեանց ենթակիր վառարան

մը չէ, այլ հաւաքական համր միջնորդ մը, զոյնս ճշմարիտ զգացմանց ենթակիր ուրոյն վառարաններու հաղորդելու համար։ Տպաւորութիւնք այլազան էութենէ կը ծագին, և այլազան են։ Սոքա ուղեղին միջնորդ արձագանգոցն՝ կենաց մէջ, ըստ բնութեան իւրեանց ուրոյն ուրոյն վառարաններու ծագումն կու տան, որք հետ զհետէ կատարելագործելով ենթակիր զգայարանքներ կը հանդիսանան։ Ուղեղն յզգայարանաց որ ինչ հաղորդի, զայնս կը վերհաղորդէ զգացմանց վառարաններուն, որով կենսական շարժութիւնն ծագումն առնու։ Ինչպէս որ ուղեղն զգայարանքներէն, նոյնպէս զգացմանց վառարանք ուղեղէն կը ծագին։ Հաւանաբար զգացմանց վառարանք դրապէս, նոյն իսկ ուղեղին մարմնոյն մէջ զետեղեալ են, և սիրտ՝ երիկամունք՝ և կրաւորաբար միայն կ'ենթարկին զգացմանց։ Զգացմանց վառարանք՝ համակրութեան և հակակրութեան միևնոյն տպաւորութիւններով, զանազան բնութեամբ կամ յատկութեամբ կը գոյանան։ Կեանքը որչափ բարձրանայ, սոցա այլազանութիւնք կամ բաղադրութիւնք այնքան կառաւելուն։ Սոյն վառարանաց տպաւորական շարժութիւնքն են, որ զգայական մարդը կամ զգայական կեանքը կը հանդիսացնեն, և այն իսկ են կիրքերը։ Կիրքերը չեն այլ ինչ, այլ հաղորդեալ զգացմանց մարմնացումներ, որք կենդանութեան շարժութիւններն կը բղխեն։ Զգայական կեանքը՝ իւր լրութեամբը կրից այլազան հաւաքածուէ մը կը բաղկանայ, որք զգայական հաղորդութեամբ կը մերերին։ Կրից շարժութիւնք, ուղղակի ուրոյն վառարաններէ բղխելով հանդերձ, լրիւ անձը իւրեանց անուղղակի չողերովն կը համակեն, որպէս զակն, որ անուղղակի ճառագայթներով բուն վառարանի չրջականերն ալ կը տեսնէ։ Կիրքերն զգայարանքներու հաղորդութիւններէ ծագումն առնելու սկզբամբ՝ Արարչին հոգւոյն ժառանգ մարդը, լիակատար իշխանութիւն ունի, բանաւոր տնտեսութեան միջոցաւ, զայնս թէ՛ ըստ կամի ծագելու և թէ անհետելու, թէ՛ առաւելու և թէ նուազելու, և որով գերագոյն բարին ժառանգելու։ Ամէն ինչ որ կը չրջապատեն

մեզ, չունինք զօրել հաղորդելու կամ զգալու, այլ զայնսիկ միայն որոց զգացմանց վառարաններն յանձին կը կրենք։ Աստ պէտք չէ իմացումը զգացման հետ չփոթել։

ԳԼՈՒԽ Լ.

ՀՈԳԵՒՈՐ ՄԱՐԴ

Արարչին հոգին, որ կու գայ յզգայական մարդ պատուաստիլ, և զայն նիւթական արարչութեան գլուխ գործոցը հանդիսացնել, այնպիսի աննիւթ զօրութիւն մ'է, որ էութիւն որ եւ է համեմատութեան և զգայութեան տակ չկրնար, այլ յաւէտ բացարձակ է, և իմացականութեամբ վկայելի։ Սա՝ գերիմաստ տնտեսութեամբ մը, մարդոյն մէջ այնպիսի հաղորդականութեան մը զարթում կը տայ, որ գերի վեր է քան զզգայականս, քան զհամեմատականս, և է բարձրագոյն, համաթափանց, համասփիւռ, համապարփակ, և այն իսկ է իմացումը։ Արարչին բացարձակ հոգւոյն մասունքը, անճառելի տնտեսութեամբ մը, զգացմանց լրութեանը հետ պատուաստեալ, զայնս ի բնութիւն իւր կը խմորէ, որք աննիւթական տպաւորութեամբ մարդոյն մէջ նոր իմն երկնային զգայարանքներ կը զարթուցանեն։ Հոգւոյն այս զգայարանքներն՝ հանգոյն արտաքին մարմնոց և զգայարանաց, իրերն իրողութիւններն մարդոյն հաղորդելու կը ծառայեն այն տարբերութեամբ, որ միս իրաց պատահական տպաւորութիւնը կը հաղորդէ, մինչ միւսն իրաց ճշմարիտ սահմանի դրոշմը կամ տիպը կը հաղորդէ, որք իրաց այն անհուն շառաւիղներէ կը բղխին, որով իրը տիեզերաց հետ կը յարաբերի։ Այսպէս հոգեւոր զգայարանք՝ մարմնաւոր զգացմունքներն գոյափոխելով զայնս գաղափարներու կը վերածեն, և որոց յաճախութեամբն, ծագումն տան այն անսահման յիշատակարանին, յորս գաղափարք ըմբռնութեամբ կ'իբրանան ի մարդ։ Ի մարդ յաւէրժացեալ այս գաղա-

վարք, հանգոյն զգայարանաց, ուղեղին բարձանցը վերեւ մի գերագոյն կեդրոնի ծագումէ տալով, անդ կ'երկինեն հոգեւոր բարձրաբերձ կենաց չարժութեանց, կենդանութեանց և զօրութեանց վառարանը կամ ուր կը ծնանին խիղճը։ Խիղճը՝ բարւոյն և չարին, գեղջ և տգեղին, չահու և վնասուն, վսեմին և նուաստին, յայտնութիւններու ծագումէ տալով, սոցա բաղդատական անհուն դասակարգութեամբը, գաղափարներն ուրոյն ուրոյն դրոշմներով ի յիշողութեան կը դասաւորէ, և որով ծնունդ կը տայ այն գերագոյն հաղորդութեանը՝ որ լրիւ նիւթը և նիւթական տիեզերքն՝ լրիւ զգացմունքը և զգայական տիեզերքն պատուանդան առնելով, կը պարփակէ զայնս և բացարձակապէս կը տիրապետէ նոցա և նոյն ինքն է բանն։ Արարչին հոգւոյն նախասահմանութիւնն է, բնական կամ զգայական մարդն ի բանականութիւն կամ ի գիտութիւն գոյափոխել։ Կենաց գոյափոխութիւնք տնտեսական մատակարարութեամբ տեղի կ'ունենան։ Ամէն կեանք իւր մատակարար իշխանութիւնը յանձին իւրում նախասահմանապէս ունի։ Դրական կենաց այս իշխանութիւնը՝ ճգողութեան կամ վանողութեան ազդակն է, որ ծանրութենէ և յատկութենէ կը բղխի։ Զգայական կենցաղոցը՝ համակրութեան և հակակրութեան միտումի և ընդդիմութեան բնազդն է, որ զգայարանօք մթերեալ կիրքերէ կը բղխէ։ Իսկ հոգեւոր կենաց գերագոյն իշխանը՝ որ մարդոյն տնտեսութիւնը գերագոյն բարւոյն ուղղափառութեամբն մատակարարելով՝ երկնային անմահ կենաց պատրաստելու նախասահմանութիւնն ունի, երկնային հոգիէն ծնեալ բանէն կը բղխի, և այն իսկ է կամքը։ Կամքը իւր հզօր ներգործութեամբն՝ զգայական վայրի կիրքերն, բանին տնտեսութեամբն տարրալուծելով, կը գոյափոխէ զայնս երկնային այնպիսի չարժութեանց որք մարդոյն հոգեւոր կեանքը կ'անձնաւորեն, և այն իսկ են առաքինութիւնք։

Առաքինութիւններն՝ հանգոյն զգայական կրից, բանաւոր չարժութիւններ են, որ ճշմարտին հոգիէն կը ծագին, և սահմանեալ են հոգեւոր մարդը՝ բանաւոր ուղղութեամբ,

բարւոյն և գեղեցկին, չահուն և վսեմին, չինութեան և գերագունին նպատակին վարել, և ոչ այն ուղղութեամբ, որ զգայական կիրքը՝ կեանքը, իրաց տպաւորութեամբն կը մղէ՝ ի կեցութիւն, առանց որ եւ է բարւոյ նպատակի, այլ միայն հեչտութեանն։ Կենաց այս մեծ արարողութիւնն տեղի ունենալոյ՝ վեցերորդ աւուր արուն և էգը՝ առն և կնոջ, զգայական մարդը՝ հոգեւորի, բնազդմունքը՝ բանի, միտումը՝ կամաց, կիրքերն՝ առաքինութեան, կենդանի չունչը՝ կենդանարար հոգւոյ, վայրի երկիրը՝ բանաւոր դրախտի փոխելու համար հարկ անհրաժեչտ է զգայական մարդն էացնող տարրացնող լրիւ բնութիւնը, Աստուածային հոգւոյն չնորհօքը ողողելով մկրտել, և սոյն երկնային զօրութեամբն ծագեալ կամաց հզօրութեամբը՝ վայրի կիրքերը կամ կենաց զգայական չարժութիւններն թլփատել, և որով բանաւոր տնտեսութեան տեղի տալով ունի մարդ, երկնային անմահութեան հասանել, ուր Բանն Աստուած բացարձակապէս կը տիրէ, և ուր վայրի բնութեան դիպաց երկունքներն, հնար չունին մուտ գտանել։

ԳԼՈՒԽ Լ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՄԱՐԴ

Բարոյական մարդն է՝ կենսական զօրութիւնը, կամ տարերց ճառագայթը։ Դրական մարդոյն բարոյականն է՝ դրական համր զօրութիւն. զգայականինն է՝ անբան կիրք, և հոգեւորինն է բանաւոր առաքինութիւն։ Կամ թէ բարոյական մարդոյն անձնաւորութիւնն է դրական զօրութեանց, զգայական կրից և բանաւոր առաքինութեանցմէն ներդաշնակեալ կենսական չարժութիւնքն։ Բարոյական մարդը անողոքաբար իւր տարերքին համակերպմանն ենթակայ է։ Տարրական մարդոյն մէջ հնար չէ չամանդաղի մը չարժիլ, այլայլիլ, առաւելուլ կամ պակասիլ, առանց իւր ուղղակի աղդեցութիւնը բարոյական մարդոյն անձնաւորութեանը վրայ

ներդործելու։ Այսպէս բարոյական մարդոյն անձնաւորութիւնը, տարրականին տնտեսագործութենէն կը ծագի, և նորա ուղղափառութեան կամ մոլորութեան անողոքելի տիպը և դրոշմը կը կրէ։ Խափանելով տարերքն, կը խափանի բարոյականն, այլայլելով նա՝ կ'այլայլի և սա, պակասելով կը պակասի և յաւելնալով կ'առաւելու։ Դրական, զգայական և հոգեւոր տարերք, դեռ եւս արարչագործուելու վրայ եղող մարդը ներդաշնակութեամբ մը ճառագայթելու նախատահմանութիւնը ունին։ Այսպէս մարդոյն դրական զօրութեան պաշտամունքն է, կրաւորաբար կենաց տնտեսութեան հայթայթմանց ծառայել, զգայական կրից պաշտամունքն է, սոյն համր զօրութիւնը, անբան կենդանութեանը ուղղութեամբ չարժել, հոգեւոր առաքինութեանց նպատակն է, կենաց զօրութիւնը բանաւոր ուղղափառութեամբ չարժել, որ նշանաբան ունենայ գերագոյն բարին և մշտնջենական չահը։ Մեղի չրջապատող համր զօրութիւնք, դրական կենաց բարոյականներ են, որք թէ անբան կրից և թէ բանաւոր առաքինութեանց ուղղութեան մը չեն հետեւիր, այլ յաւէտ անիմաստ կերպիւ կը չարժին, որք Արարչին անսպառելի ծոցէն օրն ի բուն ժամն ի բուն ծագելով կը սպառին անդադար, ինչպէս հողմոց հոսանք, ծովուց ալիք, գետոց հեղեղք, հրոց կիզմունք և։ Դրական մարդը այս զօրութիւններէն նախատահմանեալ չափով մը մերեալ ունի, որ ըստ ինքեան յաւէտ համր է։ Զգայական մարդը՝ կու գայ այս համր զօրութեան տիրել, և զայն իւր զգայական կրից առաջնորդութեամբն ի չահ անձին վարել։ Հոգեւոր մարդը կու գայ կենաց լրութեանը տիրել, և կենսական համր զօրութիւնը փոխանակ կրից կոյր առաջնորդութեան թողելու՝ իւր բանաւոր առաքինութեամբն վարել, և այսպէս մարդոյն նախատահմանեալ զօրութիւնը գերագոյն և մշտնջենաւոր բարւոյն սպասաւորութեանը ծառայեցնել։ Ի մարդ մերեալ համր բարոյականը, ի ձեռն զգայական մարդոյն՝ վաղանցիկ և առժամանակեայ բաղձանաց կոյր սպասաւոր մ'է, որ իւր ենթակայ ուժին համեմատ կը ծառայէ, իսկ

ի ձեռն հոգեւոր մարդոյն՝ բանալի մ'է տիեզերական զօրութեանց անհուն մերերանոցին, որ կենաց ենթակային համեմատութենէն գեր ի վեր զօրութիւններ կը հայթայթէ իւր անհուն խորհուրդներն իրագործելու, և գիտութեան թեւով, ճշմարտութեան բարձրաբերձ խարսխով, քան զամենայնն ի վեր բարձրացեալ, լրիւ նիւթը պատուանդան առնելու համար։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

ՃՇՄԱՐԻՏ ՄԱՐԴ

Թէ տարերք և թէ զօրութիւնք, որք կը ծագեն զտարրական և զբարոյական մարդ, չեն դեռ եւս ճշմարիտ մարդը, այլ զայն ի հանդէս բերող տնտեսագիտական հնարքները միայն։ Թէ տարրական և թէ բարոյական մարդոց լրիւ սպասաւորութիւններն նախատահմանեալ են, միմիայն ճշմարիտ մարդը երկնելու, կենաց ճշմարիտ լոյսը ճառագայթելու համար, որ աննիւթ և բացարձակ զօրութեան մը ենթական է, և է զօրութիւն՝ աստուածային աննախապաշարեալ հաղորդութեան։ Ճշմարիտ մարդը նախատահմանութիւն ունի, ճշմարտին գիտութեան հաղորդակցիլ՝ և որով միայն անձնաւորիլ։ Դրական լրիւ զօրութիւնք, կրից բովանդակ յոյզեր, առաքինութեանց ամէն չարժութիւնք, նախատահմանեալ են մարդոյն անձնաւորութիւնը աննախապաշար և անմոռայլ գիտութեան վերածել։ Կենսական լրիւ չարժութիւնք, մարդը սոյն գերագոյն կատարելութեան հասցնելու միայն սահմանեալ են։ Երբոր արարչութիւնը լրանայ և կեանքը կատարելագործի, որ ճշմարիտ մարդոյն որ և է նախապաշարման խափանարկութիւններէն ազատելովն տեղի կ'ունենայ, յայնժամ ունին խափանիլ այն ամէն չարժութիւնք՝ որ ի ժամանակամիջոցի արարչութեան, զօրութեանց, կրից և առաքինութեանց միջոցաւ կը ծագին, և մարդ ունի հպատակիլ միա-

տեսագիտական այնպիսի պետութեան մը՝ որ յանձին ճշմարիտ մարդոյն՝ անմահայլ գիտութիւնը ուղղակի կը պարգեւէ, և որ իշխանն է՝ նոյն ինքն բանն Աստուած։ Ճշմարիտ մարդը՝ իւր գերագոյն կենօք երանութիւն ունի, Արարչին հետ դէմ յանդիման հաղորդակցիլ, և որով տիեզերաց հարազատ ժառանգը հանդիսանալ, գիտութեան անստուեր լուսովն նորա լրիւ խաւարն փարատելով, և նորա միտնչենակեցութեանը ժառանգակից լինելով։ Առ այն միայն է կենաց լրիւ նպատակակէտն, որպէս զի մարդ իւր ճշմարիտ նախասահմանութիւնը ժառանգէ, որ է յանձին անմահայլ գիտութեան և լուսոյ, տեսանել զԱստուած և միտնչենապէս կենաց պսակն ընդունիլ ի նմանէ։ Նախասահմանեալ է մարդ, ուտել՝ վասն գիտութեան, զգալ՝ վասն գիտութեան, խմանալ՝ վասն գիտութեան և գիտել՝ վասն հաղորդութեանն Արարչին, և այս իսկ է ճշմարիտ մարդոյն սահմանն։

ԳԼՈՒԽ Լ Գ.

ՄԱՐԴԿՈՒԹԻՒՆ

Մարդկութիւն ըսելով կ'իմանամք բանական կենաց այն միահամուռը, որ ի տիեզերս է, և որ նիւթական արարչութեանց ի յաւիտենից նախասահմանեալ ուղղափառ կեանքն է։ Դրական բովանդակ տիեզերք, ի սկզբանէ անտի ի չարժս և ի գործս են միմիայն մարդկային ազգը՝ նիւթական արարչութեան այս գլուխ գործոցը երկնելու համար։ Փոքրիկ յաւիտենականութիւններ կը սահին, միգամածներ կը հրդեհին, արեգակներ կը գոյանան, երկիրներ կ'արտադրին, տարերց և զօրութեանց ահեղ մարտովն բնութիւններ կը հաստատուին, կարգեր կը հիմնուին, օրէնքներ կը սահմանադրուին, և այսպէս երկինք և երկիր խաղաղութիւն կ'զգենուն, միմիայն, արարչութեանց գլխաւորը, կենաց ուղղափառը, մարդկային բանաւոր ազգը ստեղծագործելու համար։ Այս է

յաւիտենական Արարչին նախասահմանութիւնը՝ որ ամենայն արարչութիւնք վասն մարդոյ և մարդ՝ վասն փառացն Աստուծոյ լինին։ Միգամածի ծագումէն մինչ մարդկային ազգին հանդերձեալ կատարելութիւնը, որ այս տիեզերական հարազատ երկին ստեղծման ժամանակամիջոցն է, մայր յաւիտենականութենէ առնուած մի մեծ ժամանակ, յաւիտենականութեան մի այլ մասունք է, յորս կենսական անհուն տարերք՝ կրաւորաբար, Արարչին տիեզերածագ տնտեսութեան զօրութեամբն կերտուելովն, ամենակալին մեծ ձեռակերտը, մարդկային հոյակապ ազգը կը յօրինուի, և արդարեւ այսչափ մեծ է մարդ։ Մարդը այն չէ, որ դիպուածը կամ պատահարը, լքումը կամ մոլորութիւնը կ'արտադրէ, այլ այն է՝ որ բանն Աստուած կ'արարչագործէ զոր Ադամ յանձին իւրում անմեղութեան, ի դրախտի ներկայեց։ Մարդը այն չէ, որ ժառանգական մեղաց աւերումով, փոխանակ հոգւոյ՝ մարմին, փոխանակ բանի՝ զգացում, փոխանակ առաքինութեան՝ կիրք, փոխանակ խղճի՝ ուղեղ, փոխանակ լուսաւոր գիտութեան՝ մռայլ նախապաշարում, փոխանակ բանաւոր կամաց՝ զգայական միտում կը ներկայէ, այլ այն միայն է մարդը՝ որ աստուածորդին յաչխարհի աստ՝ առ ի տիպար բանական կենաց, ի հանդէս ածեց։ Մարդկութիւնը որ երկրին երկն՝ որ արեգակնային ընտանեաց անդամն ալ լինի, ֆիզիքական ինչ ձեւ ալ ունենայ, միեւնոյն բանական հոգւոյ, միեւնոյն ճշմարտին գիտութեան ժառանգը գոլով, տիեզերական բացարձակ մարդկութեան մի հարազատ անհատը, պէնեէկոստէի արարչաբարբառ լեզուին մի հաղորդն կը ներկայէ։ Զի մարդոյն ճշմարիտ սահմանն ի հոգեւոր բանս է, և ոչ ի ֆիզիքական մարմինս և ի նիւթական ձեւս։ Մեր արեգակնային ընտանիք, որ մի հարազատ անդամն է մեր հայրենի երկիրը, տիեզերական բացարձակ տնտեսութիւնը վկայող մի հրեշտակութիւն է։ Տնտեսագիտական տեսակէտով է որ մարդկութիւն տիեզերական երկեանց գլուխ գործոցը կը համարուի։ Մեր մարդկութեան սահմանեալ նախախնամ տնտեսութիւնը, տիեզերական բացարձակ տնտեսու-

թեան միեւնոյն եթերէն է որ կը շողայ, և մեր հայրենի ղերկիրն եւս իւր գերագոյն բարեօք կ'ողողէ։ Թէեւ ամէն կոյս մայր չըլլար, ամէն մայր չի երկնիր, և ամէն ծնունդք չեն կատարելագործիր, այլ թէ՝ անտեղի է նկատել որ կոյս մը մայրութեան համար արարչագործեալ չը լինի։ Այսպէս անհուն մայր երկիրներու մէջ՝ կրնան բացառութիւններ լինել, և մարդկային ազգը երկնելէ վրիպիլ, այլ թէ՝ ուղղափառ չէ հետեւցնել, որ նոքա այլով նպատակաւ արարչագործեալ լինին։ Մեր մարդկութիւն՝ տիեզերական ուղղափառ մարդկութեան հետ այն տեսակէտով կը դասակցուի և վրիպեալ մը չհամարուիր, որ նիւթական արարչութեանց մէջ հնար չի կայ աւելի քան զմարդ ստեղծագործել։ Բազմօք քաջ վկայելի է, որ մեր մարդկութիւնը՝ իւր կատարելութեան մեծ հանդերձեալէն, իւր բանաւոր տիրապետութեան հզօր կացութենէն դատելով, անվրէպ ժառանգ մ'է այն գերագոյն բարւոյն, որ Արարչին բանին յաղթ զօրութեամբն և փառաւոր յայտնութեամբն, ապականութեան մահու յաղթելով, և մշտնջենակեցութեան տիրելով տեղի ունենայ։ Միտքը, որ Արարչին համապարփակ հոգւոյն հարազատ մասունքին ծնունդն է, քան զայս աւելի բարիք չի կրնար ըմբռնել, որ գեր ի վեր լինի, ոչ թէ չկրնալ խոստովանելուն համար, այլ տեղի չկրնալ ունենալուն համար, հետեւապէս մեր մայր մարդկութիւն եւս տիեզերական գերագոյն բարւոյն մի հարազատ ժառանգն է։

ԳԼՈՒԽ Լ Դ.

Ա Ն Հ Ա Տ

Մարդկութիւնը բացարձակ ամբողջ մ'է և անհատը ծնունդ անդամ մը։ Չի մարդ ի հոգւոյ սահմանի և ոչ ի մարմնոյ։ Անհատը՝ դրական կամ վերաբերական ամբողջին բաղկացուցիչ մի մասունքն է, մինչդեռ հոգեւոր կամ բացարձակ ամբողջին մի բացարձակ ծնունդը։ Հոգեւոր ամբողջ

ջը անբաժանելի և անպակասելի է և անհամեմատական, իսկ դրականն բաժանելի և պակասելի և յաւէտ ընդ տիրապետութեամբ համեմատութեան է։ Հոգեւոր ամբողջը անհուն մասունքներու ծնունդ կը տայ առանց իւր բացարձակէն շամանդաղ մ'իսկ պակասելու, և այս անհուն մասունքներն հանգոյն ինքնուրոյն ամբողջներու ծնող բացարձակին լրութիւնը յանձին իւրեանց կը կրեն, առանց ի նա շամանդաղ մ'իսկ յաւելցնելու։ Դրական մասունքներն, իւրեանց արտադրող ամբողջին նուաղելովն կը գոյանան, զի նորա բաղկացուցիչն են։ Մարդ Արարչին բացարձակ հոգւոյն մասունքն գոլով գեր ի վեր է քան զհամեմատութիւն։ Մեր ծնող մարդկութիւնը՝ հանգոյն մեզ, տիեզերական բացարձակ մարդկութեան մի հարազատ ծնունդ անհատն է, և նորա ուղղափառ կենացը կատարեալ ժառանգն, զի միեւնոյն տիեզերական մայր տնտեսութեան օրդեգիրն է։ Ուղղափառ կեանքն այն է, որ Բանն Աստուած իւր հոգւոյն չնորհօքն կ'արարչագործէ, և որով բացարձակին ծնունդը և բանաւոր գիտութեան ժառանգը կը հանդիսացնէ։ Մեծ է հոգեւոր բացարձակ ամբողջին, և նորա ծնունդ անհատին խորհուրդն։ Անհատ մը՝ հոգեւոր տնտեսութեամբ, ծնող բացարձակին ո՞ր աստիճանի օղակն ալ որ ներկայէ, քաջ պատեհութիւն ունի բացարձակին լրութիւնը յանձին կրել։ Բացարձակ ամբողջին անհատը՝ իւր այս պատեհութենէն փորձութեամբ միայն կը վրիպի։ Փորձութիւն մ'է՝ հոգեւոր բացարձակի մը երկունքը լինիլ, և նորա լրութիւնը յանձին կրելէ զրկուիլ։ Ժառանգական զրկանաց այս փորձութիւն, ծնունդ կենաց էնթակային նկատմամբ երկունք է, կամաւոր և ակամայ։ Կամաւորն այն է, որ կենաց էնթական, իւր հայրենի ժառանգութեանը տիրելու լրիւ միջոցներն ունենալով հանդերձ, կամաւոր մոլորութեամբ կը փորձուի, զայն ժառանգելու համար նախապահմանեալ տնտեսութեան չը համակերպիլ։

Ակաման այն է, որ կենաց էնթական իւր հայրենի իրաւունքն ժառանգելու միջոցներն չունենալու փորձութեան կը դիպի։ Վիժածին մը ակամայ կը կանխէ իւր մահը, մինչ

մոլեալ մը կամաւոր զեղծմամբ. առաջինը ակամայ գոսացեալ հոգի մը կը կրէ, մինչ վերջինը կամաւ կը գոսացնէ զայն, որ երկու փորձութեանց արդիւնքն նոյն են, այլ թէ կեանց ենթակայներու տեսակէտով տարբեր: Մեր մարդկութիւն, բանաւոր կենաց ծննդեանն համար, գերազանց օժտեալ մայր երկրի մը երկունք անհատը գոլով, քալ պատեհութիւն ունէր տիեզերական ուղղափառ մարդկութեան գերագոյն լրութիւնը կրելով, նորա նախասահմանեալ միտնչենակեցութիւնը ապահովութեամբ ժառանգել: Բացարձակ մարդկութեան միտնչենակեցութիւնն այնու վկայելի է, որ տիեզերական ամենահնար տնտեսութեան՝ յաւիտենական ժամանակամիջոցի և միտնչենաւոր կենդանութեան անմահարար դրախտի մը մէջ, բանաւոր հոգի մը ժառանգած ունի: Եթէ այս բացարձակ դրախտին մէջ, մահը՝ տիրող զօրութիւն լինէր, արդէն բազմիցս լրիւ տիեզերք մեռելութեան մատնուած լինելու էր: Նախահօր կամաւոր փորձութիւնը թէեւ պահ մը մեր անհատ մարդկութեան հայրենի ժառանգութիւնը վտանգեց, և մեր երկնի և երկրի անհուն ժամանակօք յղացեալ այս մեծ երկը, կորստեան ճամբուն ենթարկեց, այլ թէ Աստուածորդւոյն փրկարար միջամտութիւնը բարձաւ այս դատապարտութիւնը, և վերադարձուց զմարդ վերստին ի չաւիղն կենաց, յորս կը յարատեւէ ժամանել: Հանգոյն այլ անեզրութեանց, անհատին և ամբողջին բացարձակ ծայրերն, վերաբերմամբ միայն մատչելի են մեզ: Ամէն առաւելական անհատ՝ ամբողջ մ'է նուազականին: Մարդ մը անհատ մ'է նկատմամբ ընտանեաց, ընտանիքը նկատմամբ ազգութեան, ազգը նկատմամբ մարդկութեան, մարդկութիւնը նկատմամբ արեգակնային ընտանեաց, և նա նկատմամբ համաստեղական խմբոց, և նա նկատմամբ բացարձակին, զոր արարիչը միայն կը զօրէ պարագրել: Մարդ անհատը հեռի է նուազական ծայր եզր լինելէ: Թերեւս աշխարհի մարդկութիւնը այնչափ խառնիճաղանճ բազմութիւն չի կրեր իւր անձնաւորութեան մէջ, որքան արդի մարդ անհատը կը կրէ: Ամէն ժամ ամէն վայրկեան, ամէն օր ամէն տարի,

ամէն հասակ ամէն դիրք, ամէն յոյզ և ամէն չարժ, ամէն խաղաղութիւն և ամէն խռովութիւն, իւրեանց ուրոյն ուրոյն անհատ մարդիկներն երկնելով, օրն ի բուն ժամն ի բուն մարդ անհատին անձնաւորութեանը մէջ կը մթերեն: Անդ է տեսանել պարկեշտը և ամբարիշտը, ողջախոհը և մոլին, հզօրը և տկարը. անդ է տեսանել ամէն ժամու ամէն օրի՝ երկունք ուրոյն անհատներն, որ մեզի մատչելի մարդը՝ նոցա լրութիւնը զգեցեալ ի հանդէս կ'ածէ, մերթ վայրի օթէլլօն, մերթ քաղաքակիրթը, մերթ ուրացեալ Սիմոնը, մերթ զղջացեալ Պետրոսը, մերթ Աստուածահայր մարգարէն, մերթ առեւանգիչ Դաւիթը ներկայելով: Մարդկային ծագ չամանդաղ անհատը անմատչելի է մեզ: Անհատին և ամբողջին գերագոյն խորհուրդն այն է՝ որն անհատը ինչ ստորաբաժանման օղակ ալ ներկայէ, նախասահմանեալ է՝ բացարձակ ծնող մարդկութեան անձնաւորութիւնն զգենուլ և զայն ներկայել: Մեր մարդկութիւն հեռի է՝ տիեզերաց բացարձակ ամբողջին անընդմիջակից անհատը լինելէ, այլ թէ քալ պատեհութիւն ունի, բացարձակին ուղղափառ անձնաւորութիւնը յանձին կրել: Աստուածորդին մարդանալով՝ մարդկային ազգին այս մեծութիւնը կատարելապէս յանուն մարդկութեան ի հանդէս ածեց, որ տիեզերաց ուղղափառ մարդկութեան ճշմարիտ և բացարձակ տիպարն էր: Մեր մայր մարդկութիւն, յանձին Աստուածորդւոյն կատարելութեան, բացարձակ ամբողջ մ'է, և մարդ անհատը նորա կատարելութեանը ժառանգ անդամ մը, զի ծնունդն է նմին բացարձակ մարդկութեան: Մարդկութիւնը նախասահմանութիւն ունի յանձին անհատին միտնչենաւորելով կատարելագործիլ, և որով անմահութիւն ժառանգել: Մարդկութիւնը չէ այլ ինչ, այլ իւր հարազատ անհատը, և նա փոխադարձաբար մարդկութիւնը: Անհատային կենցաղ մը կըրնայ մարդկութեան կենցաղին մանրակերտն համարուիլ: Մանկութիւնը տեղի կը տայ պատանւոյն, պատանին երիտասարդութեան, եւ: Սոքա հանգոյն սերնդեան՝ մարդը իւրեանց պատուանդանին վրայ ունած կը կատարելա-

գործեն։ Այս տեղատուութիւնք հեռի են անհետում և մահ լինելէ, զի վերջինք առաջնոց լրութիւնը յաւէտ յանձին կը կրեն, և երբէք չեն լքաներ զնա։ Ի ժամու արարչագործութեան, անհատը տնտեսագիտական հարկ մ'է, որ կը հատուցանէ մարդկութեան, երբ փոխանակ տեղի կու տայ իւր ծնընդոցն։ Այս տեղատուութիւն իրական մահ մը չէ՝ ինչպէս չարին նախապաշարումը կը թիւրէ ենթադրել տալ, և որով նախասահմանութեան հոյակապ տնտեսութիւնը խանգարել, այլ տնտեսագիտական պարզ ձեւակերպութիւն մ'է, որ կառուանին վրայ մայր մարդկութիւն յաւիտենական կատարելութիւնը կը մշակէ, և կեանքը բիւրեցս առաւելուլով և մահու յաղթութեամբ անմահացնելով, բանաւոր մեծ անօրէնութեամբ մը վերստին իւր անձնուէր անհատից բաշխելու համար։ Թէ ի ժամ արարչութեան և թէ ի կատարելութեան, թէ բնական և թէ բանաւոր սահմանադրութեամբ, անհատը նախասահմանեալ է իւր մայր մարդկութեան լրութիւնը յանձին ներկայել, և նորա կատարելութիւնն զգենուլ, զի հարազատ ժառանգն է նորին, և ոչ դրական մասունքը։ Այն անհատը՝ եթէ մայր մարդկութեան կատարելութիւնը չի զորեր ի հանդէս յանձին իւրում ածել, պատճառն այն չէ, որ մեր երկրին մարդկութեան նկատմամբ ասելով, ակամայ միջոց և չափիլ կը պակսին, այլ այն է՝ որ իւր հայրենի նախասահմանութեան չափին, և իւր հարազատ տնտեսութեանը ուղղափառութեամբ չի հետեւիր։ Անհատը քանի որ մարդ կը ծնի, մարդկութեան լրիւ կատարելութիւններն ընդ միշտ աներեւութաբար յանձին իւրում կը կրէ, և զայն հանդիսացնելն տնտեսագիտական ենթարկութեան մը գործ միայն է, և ոչ այլ ինչ։ Մարդկութեան կատարելութիւնն այն է՝ որ մարդկային ազգը բիւրաւոր սերնդոց տեղատուութեան պատասխանատուին վրայ անընդհատ կեցութեամբ, յայտնեալ ճշմարտութեանց լրութիւնը, գերագոյնը, ի ծոց և յանձին իւր անմահ և մշտնջենակեաց հոգւոյն՝ մթերած ունի, զայնս յաւէտ իւր անհատից բաշխելու կտակով։ Անհատը երբ կը ծնի, ճշմարտապէս զմարդկութիւն կ'զգենու,

և իւր կամքէն կախեալ է՝ նորա հոյակապ գանձը ժառանգելով ըստ կարգին չահագործել, և կամ չարին քմահաճոյ տնտեսութեամբ խոպառ խափանելով զանձն, յաւէտ նորա գերագոյն հաղորդութենէն և հանդերձեալ բանաւոր մեծ տնօրէնութեան մասնակցութենէն զրկիլ։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Ա. ԶԳՈՒԹԻՒՆ

Ազգութիւնը մարդկութեան վերլուծութիւնն է։ Նախասահմանեալ էր մարդոյն՝ բանիւ վարել զանձն։ Բանաւարութիւնն էր, որ հանգոյն դրախտի պարսպաց, ուներ զմարդ ուղղափառ տնտեսութեան մէջ պահել, և օտար ներգործութեանց դիմագրաւել։ Միեւնոյն բանին տիրապետութիւնը, եթէ առանց միջադէպի, չարունակէր, եթէ մարդկային ազգը իւր բաղմութեամբն լրիւ երկիրն իսկ պատած լինէր, պիտի զօրէր իւր ինքնօրէն միօրինակ բնութիւն պահպանել, և փոխանակ երկրի այլազան դրից տեղի տալու, ուր որ ինք լինէր անդ պիտի վերածէր միեւնոյն բանականութեան դրախտին։ Այլ սակայն երբ նախահօր փորձութեամբ, մարդկային բնութիւնը իւր նախասահմանութենէն աղաւաղեցաւ, երբ այս ձախող միջադէպով՝ բանը կենաց տէրը լինելէ դադրեցաւ, երբ փոխանակ հեղինակին հոգւոյն, դիւալուսածապարտ չարինը, և որ տպաւորութեանց կիրքը յաջորդեց, յայնժամ տեղի ունեցաւ բանական ինքնօրինութեան տարրալուծութիւնը, և որով տկարացաւ մարդ օտարոտի ներգործութեանց ենթարկիլ։ Այլ եւս երկրի լեռներ և ձորեր, դաշտեր հովիտներ, արեւելք և արեւմուտք, հիւսիսներ հարաւներ, իւրեանց բիւրազգի այլազանութեամբն՝ օտարոտի ներգործութեամբն, բաղմադիմի նախապաշարումներովը, իւր բանէն լքեալ մարդկային ազգը, ուրոյն ուրոյն գիմօք դրոշմող կաղապարներ, իւրեանց դէմ-

բախտէն արտաքսեալ միեւնոյն հարազատները, հակասահմանական ազգութեանց բաժնող պատուարներ հանդիսացան։ Փրկութիւնը՝ ոչ թէ նոր իմն արարչութեամբ, այլ միեւնոյն մարդոյն մեղաց ներգործութեան բարձումովն նախասահմանեալ լինելով, ինչ չափովով, որ մարդ՝ աղաւաղութեան չարին հետեւած էր, միեւնոյն չափօք ունէր վերստին ի բանաւոր բարին վերադառնալ, որուն համար տիեզերաց գերագոյն հեղինակութեան խորհուրդը, ազգային բաժանումը, ի Բաբելոնի, նուիրագործեց։ Մարդկութիւնը՝ այնչափ օտարացեալ ի միմեանց, հնար չունէր յանուն միում բանաւոր անձնաւորութեան, փրկագործական անօրէնութեան մատչելի լինել։ Երկինք ազգային ընտրելոյ մը պատուանդանին վրայ պիտի գործէր, և փրկութեան ուղղափառ խորհուրդը միջնորդ ազգով մը պիտի հաղորդէր մարդկութեան։ Ազգութեան նախասահմանութիւնն է՝ իւր նուազ կամ առաւել ուղղափառ լուսովն, մարդկութեան ջահնկալն հանդիսանալ, մինչեւ ցկատարեալ միութիւն, որ մարդկութեան անտիական և բացարձակ նախասահմանութիւնն է։ Անվիճելի ճշմարտութիւն մ'է, որ ազգութեանց իրական պատուարն փիզիքական մարդը չէ, այլ հոգեւորն, որ յանձին դաւանութեան ի հանդէս գայ։ Երբ Բանն Աստուած վերստին իւր բանաւոր հօտին տիրելով, տարբեր գաղափարաց տարբեր դաւանութեանց պատուարն բառնայ, երբ միահամուռ մարդկութիւնը, միեւնոյն բանաւոր դաւանութեան որդեգիրը հանդիսացնէ, անդէն իսկ է ազգութեանց՝ բանին տիրապետութեանն վերստին տեղի տալ։ Ազգային գոյութեան մէջ փիզիքական մարդոյն ներգործութիւնը այնչափ է, որչափ դրական մարդը՝ հոգեւորին դիմագրաւել կը զօրէ։ Ոչ լեզուս, ոչ առանձնայատուկ բնութիւնք չունին այն նշանակութիւնը ազգութեանց պահպանմանը մէջ, ինչն որ տնտեսագիտական դաւանութիւնը կը զօրէ ունենալ։ Դաւանութիւնը և պաշտամունքն միայն են, որ իշխանութիւն ունին ազգութեանց քարտէսին մէջ, սահմանագծեր որոշել։ Ազգութիւնը այնու անտեղի և առժամանակեայ է, որ մայր

մարդկութեան լրիւ որդեգիր անհատք, միեւնոյն բանաւոր գիտութեան հարազատ ժառանգներն, միեւնոյն նախախնամական արդարութեան հպատակներն են։ Այսպիսի հարազատութեանց մէջ՝ ազգային պատուարք, արհեստական և քմահաճոյից չարէն ի դէպ եկած, որ Բանն Աստուած ունի իսպառ բառնալ։

ԳԼՈՒԽ Լ.

ԸՆՏԱՆԻՔ

Արարչագործութիւնը ընտանեաց պատուանդանին վրայ խարսխուած է։ Ընտանիքը կը բաղկանայ ի ծնողաց և ի դերասի զաւակաց։ Ընտանիքն այն դուռն է, ընդ որս մարդկութիւնը մշտնջենաւորող անհատը կ'անցնի զգենուլ զնա։ Մարդկային ազգին բովանդակ սերունդներ, ընտանեաց այս նուիրական դռնէն անցնելով ի հանդէս գան, և միեւնոյն յարկին տակը միեւնոյն սեմին վրայ է, որ մարդկութեան ճակատագիրն կ'առաջնորդուի։ Ազգութիւն և ընտանիք, մարդկութեան և անհատին միջեւ, միջնորդ և կրաւոր պաշտօնեայներ են, նախասահմանութեան մեծ արարողութիւնները հանդիսացնելու համար։ Միեւնոյն մարդկութիւնն է ազգը, միեւնոյն ազգն է ընտանիքը, միեւնոյն ընտանիքն է անհատը, և միեւնոյն անհատն է մարդկութիւնը, որ ի դիմաց միեւնոյն բանին, կատարելագործութեան արարուածներն, ըստ նախասահմանութեան, ուրոյն ուրոյն բեմերու վրայ փոխն ի փոխն կը հանդերձեն։ Ընտանեկան անդամք՝ նուիրական ուխտաւորներ են, մարդկութեան մեծութիւնը ժառանգելու կոչուող անհատներն նախասահմանեալ հաստատութեամբ առաջնորդելու համար։ Անհատը ընտանեաց սրբազան պատուանդանին վրայ, և նոցա համերաշխութեամբն միայն կը զօրէ մարդկութեան գերագոյն մեծութիւնը ժառանգել։ Ընտանիքն՝ այնու ուխտաւոր համերաշխն է անհատին, որ իւր դեռատի ծագման սկիզբներն, մինչ ցեխելմըտին

տուքիւն, չունի զօրել ինքնովին, մարդկային մեծ կենաց հաղորդակցիլ, և ի ժամանակամիջոցին արարչութեան յաւէտ ենթակայ է սոյն միջնորդ օժանդակութեան կարօտիլ։ Ատուածորդւոյն փրկագործական մեծ տնօրէնութիւնը՝ չէր այլ ինչ, բայց եթէ դրախտի ուղղափառ ընտանիքն, յանձին իւրում և եկեղեցւոյն, արարչաւանդ տնտեսութեամբն ի հանդէս ածել, և ամենայն մարդկանց առ այն համակերպիլ յանձնարարել, առ ի փրկութիւնն ազգի մարդկան։ Ընտանեաց պարտականութիւնը առ մարդկութիւն, այնու մեծ և նուիրական է, որ մարդկութիւնը այս վառարանէն ունի՝ գոյափոխիլ, կերպափոխիլ, և կազմակերպիլ։

ԳԼՈՒԽ Լ.

ՈՒՂՂԱՓԱՌ ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԿԵՆԱՑ

Կենաց չուրջը բացարձակ մահէն ցրացարձակ կեանս շառաւիղեալ անհուն ճանապարհներ կան, և որոց մին միայն է ուղղափառն, որ բացարձակ կենաց կը յանգի։ Կեանքը նախասահմանութիւն ունի սոցա միոյն միայն հետեւիլ, և հնար չունի մէկէ աւելի ճանապարհաց միանգամայն ենթարկիլ, զի ճանապարհը նոյն իսկ կեանքն է, և որ բացարձակ մի է։ Իւրաքանչիւր կեանք յԱրարչէն նախասահմանեալ՝ բարեաց սեպհականութիւն մ'ունի։ Այս բարիք, հանգոյն մրցանակի, ուղղափառ չաւղին ելքովն միայն ժառանգելի է։ Կեանքը որչափ յուղղափառութենէ վրիպի, նոյն համեմատ պարգեւելի բարիքն կը նուազի, և բարիքն որքան նուազի, նոյնքան չարիքը կ'առաւելու, որ չէ այլ ինչ բայց եթէ բարւոյն բացակայութիւնը։ Ուղղափառ ճանապարհը այն է որ կենսական բարեաց ծայրագոյնը ի հանդէս ածելու կը զօրէ, և երկուք է՝ նախասահմանական և փրկագործական։ Նախասահմանականն այն է, որ դեռ եւս չարին ներգործութենէն զերծ անտիական մարդը, Արարչին վարչութեամբն

կ'ընթանայ։ Արարիչը մարդոյն արարչագործական կեանքը երկու կերպով կը վարէ, անուղղակի կամ աներեւոյթ, ուղղակի կամ յայտնապէս։ Արարչագործական անհատ կեանքը, հանգոյն մարդկութեան, ծագէ ցկատարելութիւն երկու վիճակ ունի, կրաւորական և բանաւորական։ Մարդ՝ Արարչին հոգւոյն ընդունելութենէն մինչ բանաւորութեան ծննդեանդը, ենթակայ եղած կենացը անծանօթ գոլով, կրաւորաբար կը վարի յԱրարչէն, որ մղիչ զօրութիւն կենաց մէջ նախասահմանապէս սերմանուած է, և կենաց զարթին հետ ինքնաբերաբար կը զարթնու։ Իւր Արարչին վարիչ զօրութեանը կրաւոր որդեգիրը կը հասնի զարգացման այն կատարելութեան, ուր գիտութեան և ինքնայայտնութեան բանը ծնանելով, Արարչին յայտնութեանը եւս հաղորդ կը հանդիսանայ, և կեանքը Արարչին պաշտամանց ուղղակի հաղորդ կը հանդիսացնէ։ Արարիչը՝ իւր բանաւոր պաշտողին հանդէպ, այլ եւս գերագոյն ուսուցիչ մը, պատգամատու բարբառ մը, և յայտնի նախախնամութիւն մ'է, որչափ մարդ իւր ուղղափառ բանին անմռայլ յայտնութեանցը հաւատարմաբար տեղի տայ, և օտարոտի տնտեսութեամբ զայն խափանել չը փորձուի։ Այս նախասահմանեալ կեցութիւն, դուռը՝ մեղուցեալ մարդոյն դէմ սերովբէից սրովն փակեալ դրախտին մէջ, յատուկս խորհրդոյ միայն Միաց, որ մերկացեալ մարդոյն չնորհաց հանդերձն էր։ Ուղղափառ ճանապարհաց փրկագործականն այն է, որ մեղաց չարօքն աւերեալ և Արարչին որդեգրութենէն արտաքսեալ մարդը, վերըստին իւր նախասահմանութեան խնամոցն յանձնելու միջնորդ և փրկարար չաւիղն կը հանդիսանայ։ Մանկութիւնն այն միակ հասակն է ի մարդ, առ որ արգիլեալ է, չարին՝ ուղղակի մատչիլ։ Աչխարհածին մարդոյն մանկութեանը մէջ երկու զօրութիւնք կան, որ կեանքը իւրեանց տնտեսութեամբն որդեգրելու կը մղեն։ Մին այն է, որ դրախտի անտիական կենաց նախասահմանութենէն կը բղխի, և կեանքը վերստին Արարչին տնտեսութեանը վերադարձնելու կը ձգէ, միւսն այն է որ մեղաց աւերածութեան չարէն կը բղխի,

զոր մարդ ի ծնողաց կը ժառանգէ, և կեանքը միեւնոյն օտարոտի անտեսութեան ենթակայ թողուլ կը ձգէ։ Աչխարհի մարդոյն համար, դրախտի ուղղափառութիւնը յաւէտ խափանեալ է, և փրկագործականը միայն մատչելի, զի նախասահմանեալ չէ մարդոյն վերստին արարչագործելով փրկուիլ, բայց եթէ վերանորոգելով, որ փրկագործական ուղղափառութեամբ յանձին միեւնոյն մարդոյն տեղի կ'ունենայ։ Փրկագործական ուղղափառութեան կամ միջնորդ որդեգրութեան սկզբունքն է, մարդոյն մէջ վերապահեալ նախասահմանական զօրութիւնը մշակող և ի չարէն բղխեալն խափանող անտեսութիւն մը սահմանադրել, և զմարդ ի նա ենթարկել։ Թէ նախասահմանական և թէ փրկագործական ուղղափառութիւնք միեւնոյն նպատակն ունին, այն է կեանց երկու վիճակը, թէ կրաւորաբար և թէ յայտնապէս, Արարչին առաջնորդութեանը յանձնել։ Արարիչը, կեանքը թէ աներեւոյթ և թէ յայտնի հաղորդութեամբ կը վարէ։ Թէ նախասահմանական և թէ փրկագործական ուղղափառութիւնները, կենաց մէջ ի բնէ սերմանեալ են։ Ինչպէս նախասահմանութեան նոյնպէս և փրկագործութեան ուղղափառութիւնը այլով իւիք հնար չէ ի հանդէս ածել, բայց եթէ կենաց աճումը և զարգացումը որ և է օտարոտի քմահաճոյքներէ և չարին բռնադատէն զերծ, ինքնուրոյն անտիսական ազատութեամբն տեղի ունենալովը։ Դրախտին առատաբաշատ պարիսպներն ուրիշ բանի չէին ծառայեր, բայց եթէ մարդոյն արարչաւանդ ազատութիւնը, չարին ոտնձգութիւններէն պահպանել, որպէս զի կեանքը Արարչին ուղղափառ անտեսութեամբը միայն աճի։ Աստուածորդւոյն անհուն մարդասիրութիւնը այն էր, որ մարդոյն նախասահմանեալ ազատութիւնը, քմապաշտ չարին բռնադատէն փրկելով, իւր գերագոյն կենաց զոհողութեամբն և պատարագօքն կառուցած անառիկ եկեղեցւոյն մէջ պարսպեց։ Մարդ մեղօք մոլորած է այն չափովն՝ որով Արարիչը թէ աներեւութաբար և թէ յայտնապէս կը վկայուի։ Մեղաց մեայլէն զերծ և միանգամայն նիւթական մարդոյն մատչելի միջնորդութեան մը կը կարօտէր աչխարհ, իւր Արարիչը վերստին յայտնելու և որուն առաջնորդութեամբն իւր նախասահմանեալ մեծ կեանքը հանդիսացնելու համար։ Աստուածորդին այն գերագոյն միջնորդն եղաւ, որ իւր մարդեղութեամբն մարդկանց մատչելի ըլլալով, աստուածութեան գերագոյն խորհուրդը աւետեան ուղղափառութեամբ յայտնեց մարդկանց, որ միայն պաշտելին, միայն երկրպագելին, և միայն ճանապարհն ուղղափառ կենաց և նախախնամ պարգեւատուն գերագոյն բարւոյն։

ԳԼՈՒԽ Ա.Ը.

ԱՍՏՈՒԱԾ

Աստուած ըսելով կ'իմանամք այն զօրութեան տէրը որ լրիւ տիեզերքն և ընդ նմին մեզ արարչագործած է և այն իսկ է Արարիչը։ Մարդկութիւնը այս սկզբնական խոստովանութեամբ լրապէս միաբան է, այլ թէ զԱստուած սահմանելուն մէջն է որ բազմաւ կը հերձուածի։ Եթէ Աստուծոյ ուղղափառ յայտնութիւնը մեր կենսական պաշտամանց համար չըլլար, եթէ կեանքը ուղղափառ պաշտամունքէ կախեալ չըլլար, համայն մարդկութիւն՝ Աստուծոյ գոյութեանը վրայ կրնար միանալ, այլ թէ Աստուծոյ մը գոյութեանը տեղի տալով հանդերձ նորա էութիւնը ուղղափառօրէն սահմանելը մեր կենսական տնտեսութեանը համար անհրաժեշտ գոլով, մինչեւ ցբացարձակ յայտնութիւնն, հերձուածողութիւնը կենսական պայման մ'է։ Էութիւնը երկուք է, բացարձակ և վերաբերական։ Բացարձակը այն է, որ անեղապէս է, և զայլս կը պատճառէ. վերաբերականը այն է որ բացարձակէն եղեալ մ'է և ընդ սահմանաւ է։ Բացարձակը այլով իւիք չի պարփակիր և զհամայնն կը պարփակէ, վերաբերականը՝ զայլս բազումս պարփակելով հանդերձ յաւէտ ընդ սահմանաւ է և յայլմէ իւիքէ պարփակեալ։ ԶԱստուած

բացարձակ էութիւն մը չը խոստովանիլն այն նախապաշարումէ ի դէպ գայ, որ կենաց լրութիւնը խոր պատրանաց մէջ ընկղմած, ճշմարիտ տիեզերաց մի նշոյլին իսկ հաղորդ չ'ըներ: Արարիչը ճշմարտիւ սահմանելու կենսական հարկին անգէտ մնալը, նախապաշարման այնպիսի խափանումէ մը յառաջ կու գայ, որ էնթական՝ կենաց տնտեսագիտական օրէնքներուն հնարքներուն մէջ, բանաւոր մարդոյն ունեցած հզօր հեղինակութեանը նախասահմանութեան մասին, գիտակցութեան նշոյլ մ'իսկ չի զօրեր արտայայտել: Իրապէս նկատելով, պատրանք մ'է համարելն թէ՝ այն որ բանական հոգւոյ կայծ մը ժառանգած է, նորա կենսական լրիւ շարժումներն՝ ի խնդիր, ի յայտնութիւն և ի պաշտամունս Աստուծոյ եղած չը լինի: Ինչ մոլար չաւիղով ալ որ լինի, ինչ պատրանաց ձեւի տակ ալ որ լինի, լրիւ մարդկութիւն կը խորհի կը շարժի կը գործէ միմիայն ուղղափառ Աստուածը յայտնելու համար, կը յայտնէ զԱստուած՝ իւր ուղղափառ կեցութիւնը տնօրինելու համար, և ուղղափառ կեցութեան կը հետամտի՝ գերագոյն բարին ժառանգելու և չարին փորձութենէն զերծ մնալու համար: Մարդ՝ կը խնդրէ կը յայտնէ և կը պաշտէ զԱստուած կամ ուղղափառ և կամ մոլար: Յաւիտենական դատաստանով մը, և անողոք պատասխանով մը, կենաց և մահու, բարւոյ և չարի դրական ապացոյցովն՝ երկինք և երկիր կը վկայեն մարդոյն, որ՝ թէ խնդրանաց ճանապարհը կամ յայտնութեան մեթոտը, թէ յայտնեալ Աստուածը և թէ մատուցեալ պաշտամունքը, կամ ուղղափառ և ճշմարիտ են, և կամ մոլար և պատիր: Խոստովանելի չէ ազգ մը կամ մարդկային անհատ մը որ ի խնդիր Արարչին եղած չըլլայ, և իւր տնտեսութեանը ու կեցութեանը հեղինակ Աստուած մը վկայած չըլլայ, և իւր կենսական պաշտամունքն ըստ այնմ տնօրինած չըլլայ, երբ խնդիրը գոյութիւն ունեցող էնթականի մը, տնտեսութիւն ունեցող մարդու մը վրայ է: Անաստուածութիւնը հնարաւոր խոստովանիլն ծայրագոյն պատրանք մ'է: Այն՝ որ կենաց մը էնթական է, էնթական է նաեւ պաշտաման մը. զի կեանքը պաշտամամբ

միայն հնար է ի գոյ լինել, և պաշտամունքն Արարչի մը տնտեսութեամբն միայն հնար է տեղի ունենալ: Այլ է թէ մարդ իւր պաշտած Աստուծոյն վրայ գիտակցութիւն չունենար, և կը պատրի անաստուած կեցութիւնը խոստովանելի և հնարաւոր համարել: Գիտութիւնը սակայն որ մատեանն է ճշմարտութեան, պատրանք չ'արձանագրեր, և իւր խարիսխը անտեղի խոստովանութեանց վրայ չը հիմներ: Իրողութիւնը՝ որ արտայայտութիւնն է ճշմարտութիւնը, խոստովանութեամբ չէ որ տեղի ունի և կ'ունենայ, այլ նա արդէն իսկ ամենայն անողոքութեամբ ի յաւիտենից նախասահմանեալ է, և բիւրք բիւրոց մոլար խոստովանութիւնք, անտեղի պատրանք, ի նմանէ աննշմարելի կէտ մը իսկ չեն կրնար վրիպեր: Անվիճելի ճշմարտութիւն մ'է որ ամենայն մարդիկ իւրեանց ուրոյն Աստուածը վկայած ունին, և տընտեսագիտական, այսինքն՝ սրտովին հպատակութեամբ կը պաշտեն զնա, և թէ իւրեանց կենսական բարիք ի նմանէ միայն կ'ակնկալեն, և այս իսկ է կենաց և մահու խնդիրն, որ արդարեւ այն իսկ է իւրեանց Արարիչ Աստուածը, և կատարեալապէս նորա ձեռակերտն են: Սահմանն Աստուծոյ, սահմանն է արարչութեանն պաշտողին նորին: Կարի դրական ճշմարտութիւն մ'է որ մարդ մը իւր պաշտած Աստուծոյն պատկերովն կ'արարչագործուի, և ճշդիւ նորա տիպն և արարածը կը հանդիսանայ, վասն զի պաշտամանց միջոցաւ է որ մեր կենսական չամանդաղներ կերտուելով զմեզ կը յօրինեն կը կառուցանեն, և մարդը պաշտամամբ ծագեալ հիւլէներէ միայն կը բաղկանայ և կը գոյանայ: Որպէս զի մարդ տիեզերաց հարազատ երկը, ի նա տիրող ճշմարիտ հեղինակութեան զաւակը, և նորա ամենահնար տնտեսութեան բարեաց ժառանգը հանդիսանայ, կարի կենսական խնդիրը այն է որ մարդ զօրէ, բաղդաւորի, երանաւորի, պատեհի, ճանաչել տիեզերաց բացարձակ և ճշմարիտ Աստուածը և ամենայն ուղղափառութեամբ պաշտել զնա:

ԳԼՈՒԽ Լ.Թ.

ՀԱՅՐ ԱՍՏՈՒԱԾ

Մարդոյն սահմանն է իւր վկայելու կարողութիւնը։ Կեանքը միմիայն վկայութեան զօրութենէ կը բազկանայ, և երբ վկայութիւնը պակասի, անդէն խակ է մահը։ Անհուն իրեր անհուն երեւոյթներով աքանչելիօք և հրաշալիօք չրջապատած են զմեզ։ Նոքա մեզ համար գոյութիւն չեն ունենար, երբ չենք զօրեր վկայել։ Երբ զգայական հաղորդութեամբ միայն վկայող լինէինք, այն տիեզերքը որ մէջ մի են անհուն անհունից հրաշալիքներ, անըմբռնելի մեծութիւններ, աներեւակայելի փոքրկութիւններ, կենսական անհուն կենդանութիւններ, ուրիշ կերպով չէինք սահմաններ, բայց եթէ քանի մը կայծեր յերկինս, հովիտ մը և անտառ մը ի յերկրի։ Նոյն իսկ մարդն է որ կը պարզուի, և ոչ տիեզերքն։ Մարդ որչափ կը զօրէ հաղորդիլ, նոյնչափ կը զօրէ վկայել, և որչափ վկայէ՝ նոյն չափով կը սահմանուի տիեզերքն։ Մահը մարդէն դրապէս բան մը չի պակսեցներ, բայց եթէ վկայութեան հոգի մը, որ չէ այլ ինչ, բայց եթէ վկայելէ դադրիլ։ Կեանքը վկայութիւն մ'է։ Այնչափ մեծ և առաւել է կեանքը, որչափ առաւել կը զօրէ վկայել, այնչափ փոքր և նուազ է կեանքը, որքան նուազ կը զօրէ վկայել։ Մահու և կենաց մէջ բացարձակ պատուար մը չի կայ։ Կեանքը՝ նման է լուսոյ և մահը՝ խաւարի, և կենաց լոյսը ճչմարտին վկայութենէն կը ծագի, ինչպէս և մահու խաւարը նորա խափանումէն կը պատճառի։ Որչափ առաւելուն վկայութիւնք, այնքան պակասի մահն կամ խաւարն. որչափ պակասէն վկայութիւնք, այնչափ խափանի կեանքն և առաջանայ մահը։ Ամէն իրեր միեւնոյն դիւրութեամբ միեւնոյն ձանապարհով մատչելի չեն մեզ։ Աւելի դիւրին է վկայել թանձր քաղաքացիի քան վխտ հեղուկ մը, հեղուկ մը քան պայծառ կազային մարմին մը։ Իր մը որչափ ալ դժուարամատչելի լինի մեզ, երբ բանաւոր վկայութեամբ մը նորա գոյութիւնը կը հաստատեմք, նա այլ եւս ճչմարիտ էութիւն մ'է որ ի յաւիտենից նախատահանելով թրթռածին և ածխածին կաղերը իբր ուրոյն էութիւններ, մեր զգայական երեւելի հաղորդութեանց յաւէտ անմատչելի են, այլ թէ բանաւոր վկայութեամբ միանգամ ընդ միշտ հաստատեալ է թէ՝ մին մահացու և միւսն կենսական ճչմարիտ էութիւններ են։ Կը վկայենք ելեքտրիկը, այր էութիւն անհնարինս անմատչելի է մեզ։ Այս անմատչելի էութիւնը ոչ միայն կը վկայուի, այլ իւր նուազական և առաւելական սեռն իսկ կը տարրոշուի։ Անմատչելի էութիւններ այլով մատչելի էութեամբ կը վկայուին և ի յայտ կը բերուին։ Էութիւններ ըստ ինքեան բաժանումի չունին, այլ յաւէտ դրական են. այլ թէ մեր վկայելու կարողութեան տեսակէտով երկուք են, դրական և վերացեալ, կամ զգայական և իմացական։ Զգայական էութիւններ երկուք են, երեւելի և աներեւոյթ։ Երեւելին այն է՝ որ ներկայութիւն երեւոյթապէս չոչափողաբար և այլ զգայարանօք զգալի է, աներեւոյթն այն է որ թէեւ ըստ ինքեան զգալի են, այլ յաւէտ հեռի են մեր զգայականութեան սահմանէն կամ մեծութեամբ կամ փոքրկութեամբ, կամ առաւելութեամբ կամ նուազութեամբ։ Իմացական էութիւնը մի է, և այն է որ բնաւին զգայական որ և է հաղորդութեանց տակ չիյնար, բայց եթէ իւր էութիւնը, իւր արդեամբն, գործովն և զօրութեամբն կը յայտնուի, որ միմիայն բանականութեամբ հաղորդելի է։ Զգալի էութիւնն է նիւթը, և իմանալին է հոգին։ Հոգի ըսելով ուրիշ բան չենք իմանար բայց եթէ այն հեղինակութեան զօրութիւնը, որ բանը և խորհուրդը կը ծնի, և որով տնտեսութիւնը կը ծագի։ Հեղինակութիւնն այն է որ նիւթը կը վարէ։ Լրիւ զգալի կամ նիւթական տիեզերքը միահամուռ առմամբ չունի չամանդաղ մը նիւթոյ, որ հեղինակութեան բանաւոր և խորհրդաւոր օրէնքին, նորա յօրինողութեանը, նորա նախատեսեալ և նախատահանեալ տնտեսութեանը կատարեալ հպատակ և ենթակայ չըլլայ։

Այս տիրապետութիւն և ենթարկութիւն այնչափ անողոք,

այնչափ անփոփոխելի և յատկանական է, որ հնար չէ խոստովանել վայրկեան մը, որ նիւթը առանց այս խորհրդաւոր և գիտական հեղինակութեան, ըստ ինքեան ի դիպուածի գոյութիւն ունեցած լինի, կամ ունենալիք ըլլայ։ Նիւթը ըստ ինքեան ոչինչն է, և պարզապէս արտադրութիւն մը տնտեսութեան, և տնտեսութիւնն ճառագայթ մ'է քանաւոր խորհրդոյ, որ հեղինակութեան զօրութենէն կը ծագի։ Ի պակասիլ տնտեսութեան անդէն իսկ է անհետումն նիւթոյ։ Նիւթն է վառարան մը դրական զօրութեան, հեղինակ հոգին է վառարան մը իմացական զօրութեան։ Դրականն է զօրութիւն մը քանորդական համեմատական, և յատկ նուազման և առաւելման հպատակ։ Իմացական է զօրութիւն մը բացարձակ, գեր ի վեր քան զդրականն և վերաբերականն, և յատկ աննուազելի անսպառելի, և անհպատակ որ և է համեմատութեան, և տիրող ամենայնի։ Սա յատկ իւր լրութեանը տէրն է, իւր բովանդակութեանը ամբողջը, և ի յաւիտեան՝ յանհուն անհունից կը բաշխուի կը ճառագայթէ, և իւր բացարձակ էութենէն չամանդաղ մ'իսկ չի պակսիր։ Իւրմէ բաշխեալք համանման ճշմարիտ էութիւններ են, և իւրեանց լրութեամբն յանձին բացարձակին միանալով ի նա չամանդաղ մ'իսկ չեն առաւելուր։ Մարդ կրնայ օրինակ մը լինիլ դրական և իմացական կամ համեմատական և բացարձակ այս երկու զօրութեանց։ Մարդկային հոգին է բացարձակ զօրութիւնը, և մարմինն է համեմատականը կամ վերաբերական զօրութիւնը։ Հոգին որ մարդկային հեղինակութեան զօրութիւնն է, յատկ անսպառելի է և գեր ի վեր է քան զքանորդական համեմատութիւնն։ Հոգին կրնայ իւր զօրութենէն յանհուն բաշխիլ, և ճշմարիտ իւր նման անհուններ ծնանիլ և ծագել, առանց իւրմէ չամանդաղ մ'իսկ պակասելու, որպէս ուսուցիչն և ուսանողք։ Մարմինն անողոքաբար համեմատութեան մը ենթակայ է, և որչափ բաշխի այնչափ նուազի ցսպառումն, որչափ միանայ այնչափ առաւելու։ Հազար միեւնոյն հոգիներ չեն զօրեր երբէք մէկէ աւելի ամբողջ ընել, հոգեւոր հազար կէս զօրութիւնները

երբէք չեն զօրեր մէկ ամբողջ ընել, մինչդեռ հազար միեւնոյն մարմիններ հազար ամբողջ կընեն և հազարի զօրութեան կը հաւասարին, և հազար մարմնոյ կէս զօրութիւններ ճշդիւ հինգ հարիւր ամբողջ կ'ընեն, և հինգ հարիւր մարդու դրական զօրութեան կը հաւասարին։ Հոգին է ճարտարապետը, և մարմինն է գործաւորը։ Տասը կէս ճարտարապետ ամբողջ մը չեն ըներ, և ոչ նորա գործը կատարել, որչափ և առաւելուն, մինչդեռ գործաւորք նոյնը չեն և իւրեանց թուոյն հաւասար զօրութիւն կը ներկայեն։ Հեղինակութեան հոգեւոր և բացարձակ զօրութիւնը որ լրիւ տիեզերաց ամենակալ խարիսխն և հաստատութիւնն է, իմացական հաղորդութեամբ երկնի և երկրի բազմադիմի տեսակէտովն, անհուն ազգի վկայութեամբ կը վկայուի, այլ թէ բոլորովին աննիւթ և միայն հոգի գոլով զգայութեամբ յատկ անհաղորդելի և անմատչելի է։ Բացարձակ այս զօրութեան յայտարար վկայութիւնն է՝ արդեանց և գործոց ճշմարտութիւնը, որովք հեղինակին էական զօրութեան գոյութիւնը կը խոստովանիմք, և խոստովանեալ ճշմարտութեանց վարդապետութեամբ, առաւել եւս յայտնութեամբ կը պատեհիմք վկայել, մինչ իսկ նմա հաղորդակից՝ և գիտական պատճառացը ընկալուչ հանդիսանալ։ Սա ինքն է Տէր հեղինակ և Արարիչ Աստուածը, որ անսկիզբն և անեղ է, և ծագողն պատճառողն ամենայն եղելոց էութեանց գոյութեանց, և է յատկութենապէս բացարձակ գեր ի վեր քան զամենայնն անպայմանելի, աննուազելի և անփոփոխելի ընդ միշտ ի նոյնութեան իւրում ամենակատարեալ։ ԶԱստուած յարարածոց կը վկայենք։ Մի հանմուռ արարածք լեզու մը են կենդանի, որ արարչին բացարձակ գոյութիւնը ամենայն կատարելութեամբ կը ճառեն, այլ թէ մեք այնչափ հասու կը լինինք նորա էութեանը, որչափ որ արարածոց կենդանի բարբառը կը զօրենք իմանալ։ Մեզի նախասահմանեալ չնորհօք միայն կը զօրենք Արարիչը սահմանել, որ գեր ի վեր է քան զսահմանն, և զպարագիրն, և ինք միայն է սահմանադիրն և պարագրողն, և արարածք պարփակեալն և սահմանեալն։

կեանքը կենդանութիւն է, և կենդանութիւնը վառ պահող տնտեսութիւնը Աստուածային զօրութենէն կը ծագին, որով ի տիեզերաց՝ լքում, ապականութիւն, մեռելութիւն, յաւէտ արտաքսեալ և դատապարտեալ են, և մշտընջենապէս տիրող տարրն է կենդանութիւնը, և կեանքը կենդանութիւնը միայն է բարին, որով վկայուիմք, որ Աստուած ամենագթալի է, և չարն, որ յաւէտ բարւոյն տեղի տալու դատապարտութիւնը կրած նախասահմանած ունի, անմատչելի է Աստուծոյ։ Չի կայ զօրութիւն մը երեւակայելի մեծութիւն մը ըմբռնելի, որ Աստուծոյ զօրութեամբն սահմանադրեալ չըլլայ։ Լրիւ տիեզերք միահամուռ առմամբ միեւնոյն բացարձակ զօրութեան տիրուն սահմանադիր հպատակութիւնը կը կրեն, որոց լրութիւնը գերազանցապէս յանհունս կը հչռէ, զի անխոստովանելի է մեծութիւն մը որ միեւնոյն կրաւորութեամբը հեղինակութեան չը հպատակի, ինչպէս և չամանդաղ մը, որով կը վկայուիմք թ՛ Աստուած ամենազօր է։ Չի կայ չամանդաղային կեանք մը որ իւր ուրոյն ազատութիւնը չունենայ, մեծին զրկանքէն, զօրաւորին բռնադատէն ապահովեալ չըլլայ· չի կայ ամենամեծ կեանք մը, որ իւր մեծութեանը համեմատ իւր կչիռովն՝ աստուածային բարերար տնտեսութեանը նախասահմանութեանը որդեգիրն չըլլայ, չի կայ անբանացի դիպուածական զօրութիւն մը՝ որ աւերիչ չարժուամ յաւիտենական անողոքելի դատաստանով մը պարսպեալ սահմանափակեալ չըլլայ, և լրիւ տիեզերք արդարութեան գերագոյն կչիռովն ներդաշնեալ չըլլայ, որովք կը վկայենք թէ Աստուած ամենարդար է։ Չի կայ մեծութեան խորհուրդ մը, կեցութեան ուրուագիծ մը, երանութեան ծրագիր մը, որ աստուածային խորախորհուրդ և գերագոյն տնտեսութեամբն ի գլուխ կրնալ եղալիք չըլլայ, չի կայ երեւակայութիւն մը, որ գերագոյն բարիք մը արտայայտէ, ու զայն ի հանդէս ածելու կարողութիւնը աստուածային տնտեսութեան հնարքին մէջ նախասահմանեալ չըլլայ, որով կը վկայուիմք, որ Աստուած ամենահնար և ամենակարող է։ Չի կայ անցեալ մը և ներ-

կայ մը և տեղի չունի ապագայ մը, յորս ժամանակի վայրկեան մը, միջոցի կէտ մը, հութեանց չամանդաղ մը՝ որ աստուածային տիրական և անընդմիջական տնտեսութեամբն և հաղորդութեամբն տեղի ունեցած, և նորա նախասահմանութեամբն տեղի ունենալիք չըլլայ, որով կը վկայուիմք թէ Աստուած ամենագիտ է և գեր ի վեր է քան զանցեալն և քան զապագան և յաւէտ ի ներկայն է։ Չի կայ վրիպում մը անկում մը, որ վերուղղութեան վերականգման, աւերում մը և խորտակում մը, որ վերաշինութեան և վերհաստատման, չարիք մը և խժդժութիւն մը, որ խափանման և դատապարտման, տարագրութիւն մը որ վերադարձման, ապականութիւն մը որ անապականութեան տեղի տալու նախասահմանութիւնը չունենայ, որովք կը վկայուիմք որ Աստուած ամենոդորմած է։ Ինչպէս ժամանակի սկիզբը և վախճանը, միջոցի սահմանը և ծայրը, նոյնպէս եւս անխոստովանելի է, որ տիեզերաց մէջ գոնուի կէտ և միջոցի միջավայր մը՝ ուր միեւնոյն զօրութեան տէրը միեւնոյն արարիչը չը տիրապետէ, և չամանդաղ մը՝ որ միեւնոյն հեղինակ զօրութեան հպատակը չըլլայ, որով կը վկայուիմք որ միմիայն Աստուած մ՛է ամէնից բացարձակապէս տիրողը, և միմիայն զօրութիւն մը։ Մարդկային հոգին երբ իւր բանական գերագոյն հաղորդութեամբն, Արարչին կողմէն կարգեալ այս հանապազ հրեշտակութեամբն, իւր արարիչ Աստուածը այս կատարելութեամբը կը զօրէ յայտնել, և յետ յայտնութեան, միեւնոյն պատգամաբերումն երբ կը պատեհի Արարչին տնտեսութեան գերագոյն բարեացը ժառանգ հանդիսանալ· նորա լրութիւնը, ի կատարելութիւն իւր կենաց, հանդիսացնել զօրելով, այսպիսի անհուն գործակալիր նախախնամութիւն մը, որ Աստուծոյ անճառութենէն կը բղխի և կը տարածի ընդ ամենայն արարածս, աւելի կուտայ կարի ուղղախառնօրէն հայր անուանել զնա, հայր մը տիեզերական, բացարձակ, ամենաբարի, ամենազօր, ամենաարդար, ամենակարող, ամենահնար, ամենագէտ և ամենաողորմած։ Հայր ըսելով, ուրիշ բան չեմք իմանար բայց եթէ

ծագող մը, պատճառող մը և ծնող մը, և զսոսա գործովը նախախնամութեամբ մշտնջենապահող մը: Հայր Աստուած իւր էութեան տեսակէտով մի է. իսկ արարչագործութեան կամ տնտեսագիտութեան տեսակէտով յերիս անձնաւորի, այն է՝ ի Հայր, ի Որդի և ի Հոգի, կամ ի նախասահմանութիւն, ի յարարչութիւն և ի կենդանութիւն:

ԳԼՈՒԽ Խ.

ՈՐԴԻՆ ԱՍՏՈՒԱԾ

Բացարձակ հօրը միեւնոյն Աստուածութենէն, միեւնոյն կատարելութեան բնութենէն ծնեալն է, Որդին Աստուած, նոյն զօրութեամբն, նոյն կատարելութեամբն և նոյն Աստուածութեամբն հաւասարակից նմին: Հայր Աստուած է արարիչ հեղինակութեան այն անձնաւորութիւնը, որ անհուն անհունից զօրութիւններ, հնարքներ, կարողութիւններ, և միջոցներ ի ծոց անեղութեան իւրում նախասահմանաբար ունի: Այս կատարելութիւնք չեւ եւս ի գործ ածեալ, ի խորհուրդս, ի բանս և ի հոգիս, յանձին Հօր Աստուծոյ անսկզբնարար և անեղաբար ի գոյ են: Հայրը անհուն տիեզերաց յաւիտենական արարչութեան և անվախճան եղանելիութեան լրիւ ուրուագծերն, յանձին իւրում անսկզբնաբար բովանդակեալ ունի: Յաւիտենականութեանը լրիւ տեւողութեանը մէջ, անխոստովանելի է չամանդաղի մը գոյութիւնը իսկ, որ յանձին հօր ուրուագծեալ անողոքելի անփոխելի նախասահմանութենէն դուրս՝ եղած կամ եղանելի լինի: Եթէ յանձին ամենակարողութեան հօր՝ անհուն անհունից հնարքներ, միջոցներ, տնտեսութիւններ նախասահմանուած կան, կան նաեւ այլ եւս անհուն անհունից տնտեսագիտական պատրանքներ, որ Հօրը նախասահմանութեան ցանկէն դուրս են: Ըստ այնմ նախասահմանութիւնք երկուք են, հարազատ կամ ուղղափառ, վրիպեալ կամ պատիր: Հարազատը կամ

ուղղափառը այն է, որ Ամենակալ Հայրը անձնաւորած ունի, և որք միայն հնար ունին մարմնանալ, ի գոյ լինիլ և կենդանանալ: Վրիպեալը կամ պատիրը, այն է՝ որ արտաքոյ Ամենակալին Հօր, անդունդին աղջամղջային ստուերաց մէջ ի խորհուրդս չարին ուրուագծեալ կան, և երբէք հնար և զօրութիւն չունին մարմին առնուլ և կեանք զգենուլ, այլ յաւէտ դատապարտեալ են յանդունդս ստուերաց յաւէտ ի պատրանս մնալ: Ամենակալ Հօրը հարազատ և ուղղափառ նախասահմանութիւններն՝ արարչագործապէս յանձին մարմնոյ կենաց և կենդանութեանց, ի հանդէս ածելու հեղինակութիւնը և զօրութիւնը ոչ ոքի տուեալ է՝ բայց միայն այնմ, որ նոյն իսկ Հօրը Միածին և հարազատ ծնունդն և հաւասարակից Աստուածն է: Որդին Աստուած, տիեզերաց գոյութեանը լրիւ արարչական գործողութիւններն, իւր Աստուածային բանաւոր խորհրդոյն տնտեսութեամբն, Հօրը ուղղափառ նախասահմանութենէն քաղելով հանդիսացուցած է: Արարչագործութիւնը որքան անհուն լինի, Հօրը նախասահմանութեանը լրութիւնը ի հանդէս ածելով ի կատար չի բերուիր, այլ թէ Միածին և Բանն Աստուած, է այնքան հզօր և կատարեալ, որ զօրութիւն ունի՝ Հօրը նախասահմանութեան լրութիւնը իսկ ի հանդէս ածել ի կեանս ի ճշմարիտս բերել: Բանն կամ արարչագործողն Աստուած, անոր համար Որդի կամ ի Հօրէ ծնեալ կը խոստովանիմք, որ Հօրը Աստուածութեան կատարելութիւնը լրապէս յանձին իւրում ունելով հանդերձ Հօրը լրութենէն չամանդաղ մ՚իսկ չի պակսիր, Որդւոյն այս կատարելութիւնը անձնաւորելու համար, որն որ բացարձակ զօրութեան յատուկ է, և որ բաժանման և նուազման համեմատութեան և վերաբերութեան չի հպատակիր, բայց եթէ անպակասելեաւ իւր կատարելութիւնը, միածին տիպով, միածին անձնաւորութեամբ կը ծնանի: Ո՛չ ծնողն կը բաժնուի, և ոչ ծնեալը հատուած կը լինի, այլ թէ՛ ծնողն ի նոյնութեան կը մնայ և թէ ծնեալն ծնողին լրութիւնը անհատուածաբար կը ժառանգէ: Որդւոյն Աստուծոյ ծնունդը գեր ի վեր է քան զժամանակն, և անսկիզբն է,

զի Հայրը ըստ ինքեան չէ, այլ յաւէտ իւր Միածինն ի ծոց իւր անեղապէս և ծննդեամբ ունելովն միայն է։ Ամէն ինչ որ եղած է և պիտի լինի, ամէն կեանք որ ի գոյ եղած է և պիտի գոյանայ, Որդւոյն Աստուծոյ բանաւոր տնտեսութեամբն, խորհրդաւոր սահմանադրութեամբն միայն տեղի ունեցած են և պիտի ունենան, և ի Հօրէ տուեալ չէ այլուա՛, որ չամանդաղի մը կեանքն իսկ յօրինելու զօրէ։ Միածին Որդին Բանն Աստուած միայն է, այն բացարձակ իշխանը, որ Հօրը անհուն նախասահմանութիւններն արարչագործելու զօրութիւնը, անակընկալաբար ժառանգած ունի, և ոչ ոք յարարածոց կամ յանդնդային ստուերաց՝ ունին զօրել, Որդւոյն այս գերագոյն և բացարձակ տիրապետութեան դէմ, անտեսութիւն յօրինելու և կեանք ի հանդէս ածելու, բայց եթէ Նորին Բանին Աստուծոյ սահմանադրութեանը կրաւորաբար հպատակելով, և յանուն Նմին գործելով։ Երկնի և երկրի տնտեսութիւնը ուղղափառօրէն ուսումնասիրուելով, դիւրաւ ի յայտ կը բերուի այն անվիճելի ճշմարտութիւնն, որ Միածնին Որդւոյն Բանին Աստուծոյ գոյութիւնը, և նորա՝ Հօրը հաւասար Աստուածութիւնը կը վերկայէ։ Այն որ տիեզերաց արարչական տնտեսութիւնը՝ աստուածութեան մի երկրորդ անձին, Միածինն Բանին Աստուածոյ իշխանութեանը նախասահմանապէս սեփականեալ չի խոստովանիր, կը մատնուի այն պատրանաց, որով ուղղափառ և կենագործելի զօրութիւնը, առանց աստուածային բանաւոր վարչութեան մը հպատակեալ լինելու, արարածներու և անդնդային ստուերածիր դիպուածներու ևս մատչելի, և ըստ քմահաճոյից արարչագործելի կը համարուի։ Նախաչարը այսպիսի պատրանօք անգիտացաւ, որ հօրը կենագործելի նախասահմանական զօրութիւնը, Բանին Աստուծոյ սահմանադրութեամբն յաւէտ պարսպեալ է և օտարին բնաւին անմատչելի, և որով գտատապարտեցաւ ի կորուստն յաւիտենական։ Եթէ տիեզերական արարչագործութիւնը, հօրը նախասահմանութեան ցանկէն չը քաղուէր, եթէ այս քաղուածք Որդւոյն Աստուծոյ բանիւն սահմանադրեալ չը

տնտեսագործուէր, եթէ միանգամ ընդ միշտ անդունդին ստուերաց չարածին խորհուրդք, աստուածային զօրութեամբ, կենագործելէ խափանեալ չըլլային, արդէն իսկ էր տեսանել ի տիեզերս հրէշներով և ճիւաղներով լցեալ, և գերագոյն բարւոյն ժառանգ կեանքը իսպառ խափանեալ։ Երկինք և երկիր կը վկայեն սակայն թէ միածնին Բանին Աստուծոյ բացարձակ իշխանութեամբն և միապետական զօրութեամբն, տիեզերաց լրութիւնը, գերագոյն բարւոյն ժառանգութեանը համար կոչեցեալ կենաց սեփականեալ կայանք մը լինելու յատկացեալ է, և չարին ու հրէշին գոյութիւնները յաւէտ տարագրեալ են ի նմանէ, և դատապարտեալ ի կորուստ։

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

ՀՈԳԻՆ ԱՍՏՈՒԱԾ

Հոգին Աստուած Արարիչ հեղինակութեան այն անձնաւորութիւնն է, որ ի Հօրէ նախասահմանեալ և ի Որդւոյ արարչագործեալ կեանքը, ըստ նախասահմանութեան Հօր և ըստ ծրագրոյն Որդւոյն, կը կենդանացնէ, և չարժուեան ու կենդանութեան հոգի կը պարգեւէ։ Հոգին Աստուած հանգոյն միածին Որդւոյն, անեղապէս և անսկզբնաբար ի Հօրէ կը բղխի, նորա ամենազօրութենէն կը ճառագայթէ։ Երբ հայրը ամենազօր կը խոստովանիմք, այնու միայն է, որ իւր անձնաւորած նախասահմանութիւնը, յիւրմէ ծնեալ բանիւն լրապէս արարչագործելու, և յիւրմէ բղխեալ հոգւովն լրապէս կենդանացնելու կատարելութիւնը անակընկալաբար և անեղաբար յանձին իւրում միացուցած ունի։ Հոգին Աստուած Երրորդութեան գերագոյն խորհրդոյն այն դէմքն է, որ հօրը կենդանացուցիչ չարժիչ կեցուցիչ զօրութիւնը կատարելապէս յանձին իւրում կ'անձնաւորէ, և անսկիզբն նախասահմանութեամբ՝ միածնին Որդւոյն արարչութեանց գործողութեանց անողոքաբար կը համակերպի, մի միայն նովաւ արարչագործեալներն, նովաւ ծրագրո-

եալներն, նովաւ տնտեսագործեալներն կենդանացնելով։ Հոգին Աստուած, որ լրիւ տիեզերաց կեցութեան կենդանութեան, կենաց և շարժութեան բացարձակ տէրն և պարգեւատուն է, առանց որդւոյն միածնին բանաւոր արարչութեան, չամենդաղի մ'իսկ կենսականութիւն և կենդանութիւն չի պարգեւեր։ Անխոստովանելի է հիւլէական կենաց մը գոյութիւնն իսկ, որ առանց որդւոյն արարչութեան ի հոգւոյ շարժ և կենդանութիւն ընդունած լինի։ Հոգւոյն Աստուծոյ, մի միայն ի չորէ բղխելն այնու խոստովանելի է, որ կեանքը հօրը հարազատ և ուղղափառ նախասահմանութեան ցանկէն յօրինուելուն համար միայն հոգի և կենդանութիւն կ'առնու, և ոչ թէ Որդիէն արարչագործուելուն համար։ Հոգին՝ Որդւոյն արարչութիւնը անոր համար կը կենդանացնէ, որ ամենայն հարազատութեամբ և ամենայն հաւատարմութեամբ Հօրը յաւիտենական և ուղղափառ նախասահմանութիւններուն համակերպելով կ'արարչագործէ, և յանձնէ իւրմէ ինն ինչ չի յաւելուր։ Եթէ Հոգին ի Որդւոյ եւս բղխեալ դաւանիմք, խոստովանած կ'ըլլամք նաեւ, որ բանն Աստուած Հօրը ժառանգութենէն դուրս այլ եւս ինքնուրոյն արարչական հեղինակութեան զօրութիւն՝ անկախօրէն անձնաւորած ունի, և որով ինքնարուխ զօրութեամբ, Հոգւոյն մի մասն յինքենէ կը բղխէ։ Սոյն խոստովանութեան հետեւանքը կը լինի Երրորդութեան գերագոյն խորհրդոյ բացարձակ միապետութեանը մէջ, մի այլ բաժանեալ՝ մեկուսի՝ ինքնօրինութիւն դաւանած լինիլ։ Երրորդութեան գերագոյն խորհուրդը, որ կը խոստովանիմք, աստուածութեան միապետութիւնը բաժնելու տեսակէտով չէ, այլ աստուածային արարչագործութիւնը բացատրելով, կենաց տնտեսագիտական պաշտամունքը ըստ այնմ ուղղափառօրէն տնօրինելու համար։ Մարդ կրնայ Երրորդութեան խորհրդոյն օրինակ մը լինիլ, որ արդէն պատկեր և մասունք Աստուծոյ է։ Մարդոյն գիտական սկզբունքներով մեքերեալ հոգին օրինակ է Հօրը, որ ուղղափառ նախասահմանութիւնները ի տեսականս և ի խորհուրդս անձնաւորած է։ Այն մարդ

օրինակ է Որդւոյ, որ իւր գիտական նախասահմանութիւններէն, իւր ուղղափառ սկզբունքներէն, իւր բանիւ զօրութեամբն գործեր կ'երկնէ, տիպեր կը յօրինէ, կեանքեր կ'ուրուագծէ։ Այն մարդ օրինակ է Հոգւոյն, որ իւր ուղղափառ նախասահմանութենէն բանալի գործեր յօրինելով, նոցա շարժութիւն և կենդանութիւն տալ կը զօրէ։ Գիտուն մարդն է օրինակ Հօր, իւր գիտութեամբը գործող մարդն է օրինակ Որդւոյ, իւր գործերուն կեանք տուող մարդն է օրինակ Հոգւոյն։ Կամ թէ Հայրն է բժիշկ մարդը, Որդին է դեղագրող մարդը, և Հոգին է՝ հիւանդը առողջացնող մարդը։ Մարդոյն գործը՝ անոր համար չի կենդանանար, որ գործող մարդը կը յօրինէ, այլ անոր համար որ գիտուն մարդոյն ուղղափառութենէն կը քաղուի յօրինման յատակագիծը։ Ինչպէս մարդ անբաժանելի է իւր այս լրութենէն, թէ իւր սկզբունքէն, թէ իւր գործէն և թէ իւր արդիւնքէն, նոյնպէս Երրորդութեան գերագոյն խորհուրդն անբաժանելի է, միեւնոյն ամենակարող Աստուածն է ի Հայր Որդի և ի Հոգի։ Երրորդութեան երեք դէմքեր իսկ համազօր են և համահաւասար, անսկիզբն և անեղ։ Մարդ այնու կը տարբերի Երրորդութեան օրինակ լինելէ, որ իւր սկզբունք, գործ և արդիւնք իւրմէ չեն ծագիր, այլ Արարչին զօրութենէն, և յայնժամ կրնան ճշմարիտ օրինակ հանդիսանալ, երբ Հօրը ուղղափառ նախասահմանութիւնները, Որդւոյն բանաւոր զօրութիւններն և Հոգւոյն կենդանարար պարգեւները կը ժառանգեն։ Կրնայ մարդ փոխանակ Հօրը ուղղափառ նախասահմանութեան, բիւրք բիւրոց պատրանք մեքերել յանձին, որ անդունդին մոլար նախասահմանութենէն կը բղխին, այլ թէ սոքա յաւէտ դատապարտեալ են կենդանի չամենդաղ մը իսկ չը յօրինել, և ընդ միշտ յըստուերս աղջամղջային խորհրդոց ամուլ և կորստական մնալզի տիեզերք միմիայն ուղղափառ կենաց յատկացեալ, յաւիտենապէս անառիկ կայանք մ'է, որուն կը տիրապետեն Երրորդութեան ամենասուրբ, ամենակալ և ամենաւար գերագոյն խորհուրդը։

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔ

Կեանքը լրապէս հաղորդութենէ կը ծագի, այնպէս որ քանացի է մինչ իսկ կենաց ծագող յօրինող կազմակերպող կաղապար համարել զայն։ Որքան այլազան արարածներ որ կան, ամենայն անողոքութեամբ, իրենց դիպած՝ իրենց պատեհած հաղորդութեանց տիպը դրօշմը կը կրեն, և նորա հարազատ երկունքը կը ներկայեն։ Արարիչը զկեանս միմիայն հաղորդութեանց շաւղօք կը կազմակերպէ, կը յօրինէ, կը կերտէ, և նոյն ճանբով իւր հեղինակութիւնը արարածոց վրայ կը տարածէ։ Պաշտամունքը չէ այլ ինչ, բայց եթէ կենաց հաղորդութեանց մատակարարութիւնը։ Մարդկային պաշտամունքը իւր կենաց դասակարգին համաձայն երեք է· դրական, զգայական և իմացական։ Դրական կամ մեքենական կեանքը կը սնանի կերակրոյ պաշտամամբ, զգայականը զգացողութեամբ և իմացականը ճշմարտութեամբ։ Կերակուր զգացմունք և ճշմարտութիւն չեն այլ ինչ, բայց եթէ կենաց կազմակերպիչ տարրներ՝ որոց հաղորդելով կեանքը ի գոյ կը լինի։ Են կեանքեր, որ զուտ դրական պաշտամանց ենթակայ են, որպէս մեքենայք, անգործարանաւոր մարմինք և բուսական կեանք. են որք թէ դրականաց և թէ զկայականաց ենթակայ են, որպէս անբան կենդանիք· են որք թէ՛ դրականաց, թէ զգայականաց և թէ իմացականաց իսկ ենթակայ են· որպէս բանական կեանքը և նորա հարազատ կցորդ մարդը, և են որք միայն իմացական պաշտամանց ենթակայ են, որպէս հրեշտակք։ Պաշտամունքը արարչագործութեան տեսակէտով երկուք է, բանական և դիպուածոյ։ Բանական պաշտամունքը այն է, որ որդեգիր կեանքը գերագոյն բարւոյն ենթարկելու համար, բանաւոր օրէնքներով կը սահմանադրուի։ Դիպուածոյ պաշտամունքը այն է, որ մասնաւոր նպատակաւ մը չի մատակարարուիր, և բանաւոր հեղինակութեամբ մը չի սահմանադրուիր, այլ բնական օրինաց ներածութեան սահմանովը, ըստ դիպաց, ըստ

պատեհութեան կը կարգադրուի։ Բանական պաշտամունքը երկուք է, ուղղափառ և մոլար։ Ուղղափառը այն է, որ որդեգիր կեանքը արդարեւ գերագոյն բարւոյն ժառանգ հանդիսացնելու հնարաւորութեամբ, ըստ նախասահմանութեան կը մատակարարուի։ Մոլարն այն է, որ թէեւ գերագոյն բարւոյն ժառանգութեան նպատակակէտով, բանաւոր տնօրէնութեամբ կը սահմանադրուի, այլ թէ նախասահմանութեան համաձայն չըլլալով, չը զօրեր ժառանգել զայն։ Ուղղափառ պաշտամունքը դրախտի անմեղ մարդոյն մէջ, արդէն իսկ Արարչէն սերմանեալ էր, որ նոյն իսկ մարդոյն հետ ունէր զարթնուլ, և կենաց քայլողին զարգանալով, պահապան հրեշտակ հանդիսանալ նմա։ Աչխարհի մարդը՝ մեղօք, իւր նախասահմանութենէն աղաւաղելով, դրախտի ուղղափառ պաշտամունքն եւս մոլորեցաւ իւր հետ, և որով մարդկութիւնը դիպուածոյ չարաց մատակարարութեանը մատնուեցաւ։ Մարդ նախ ուսաւ և ապա սկսաւ ուսուցանել։ Մարդոյն անտիական ուսուցիչք և գիտութեան առաջնորդք, Արարչէն կարգեալ հաւատարիմ հրեշտակութիւններ էին որք իւր ճշմարիտ նախասահմանութիւններն ինքնովին յայտնուելու, ինքնովին մշակելու համար սպասաւորութիւններ կը մատուցանէին, և Արարչին պատգամատուներն էին։ Զմարդ իւր անտիական կեցութենէն, իւր հարազատ պաշտամունքէն վրիպող չարը, այլով միջոցաւ չը զօրեց պատրել զնա, բայց եթէ նորա ուղղափառ հրեշտակաց ծառայութիւնը խափանելով, որով փոխանակ Արարչին պատգամաց, չարինը հաղորդիլ բռնադատուեցան։ Մարդոյն պաշտամունքն է ուսել զնիւթ, զգալ զսպաւորութիւն, և իմանալ զճշմարտութիւն, և այս ամէնը՝ բանը երկնելու և զարգացնելու համար, որ նա միայն է հարազատ և ճշմարիտ մարդոյն դէմքը։ Նախասահմանեալ է մարդ, որ մեքենական կեանքը, իւր բանին խարիսխ հանդիսացնելու համար ուսէ, և ոչ նորա կրաւոր գոյութեանը· զգայական կեանքը, իւր բանին պատուանդան հանդիսացնելու համար զգայ, և ոչ նորա վայրի հեչտութեանը. և իմացական

կեանքը, իւր բանը երկնելու և կատարելագործելու և որով Արարիչը ճանչնալու և յայտնելու համար հաղորդ լինի ճըշմարտութեանց, որ միայն է գերագոյն բարւոյն ճանապարհը, և ոչ պատրանաց, որ յաւիտենական կորըստեան ծիրն է։ Որպէս զի մարդոյն պաշտամունքը ուղղափառ լինի, հարկ է բանական հոգւոյն ազատ զարգացումը միայն նպատակակէտ ունեցուի, և այլ մարմնաւոր ձգտումնք միայն բանին ստորադաս ծառայութեանցը նախասահմանեալ համարուին։ Զի բանը միայն է մարդոյն ճշմարիտ դէմքը։ Նիւթական մարմինը կրնայ ինքնուրոյն տեսակէտով այնպիսի անուններու հաղորդ լինիլ, որք իրեն չվերաբերով հանդերձ, թէ զգայական և թէ իմացական կենաց աղաւաղիչ լինի. զգայականը կրնայ այնպիսի տպաւորութեանց հաղորդ լիննել, որք իւր դրութեանը չվերաբերով հանդերձ, թէ մեքենականին և թէ բանականին նուաղում պատճառեն, և իմացական մարդը կրնայ այնպիսի ծայրայեղ պաշտամանց տեղի տալ, որ իւր բացարձակ ինքնուրոյն զօրութեան չվերաբերով հանդերձ, համեմատութեան հպատակ զգայական և դրական կենաց նուաղում և խորտակում պատճառէ։ Այն ամէն պաշտամունք հեռի են ուղղափառ լինելէ, և յաւէտ Արարչէն արգիլեալ պտուղներ են, որք բանին ազատ գոյութեանը տեսակէտով, երեք կենաց ներդաշն տնտեսութեամբն իսկ չեն մատակարարուիր։ Ուղղափառ չէ այն պաշտամունքը, որ հանգոյն մեքենայի, լոկ դրական կեանքը կամ հանգոյն անբան կենդանւոյ լոկ զգայականը, և հանգոյն հրեշտակի կամ դիւաց, լոկ իմացականը ի նկատի առնելով կը մատակարարի։ Ուղղափառ պաշտամունքն այն է որ Արարչին լրիւ դրական, զգայական և իմացական նախասահմանութիւնը տեսակէտ առնելով, ի դիմաց միոյն բանին կեցութեան կը սահմանադրուի։ Դրախտի պաշտամանց հրեշտակք պահապաններ էին, մարդոյն հաղորդութեան նախասահմանութիւնը չը մոլորելու համար։ Դրախտի անաղաւաղ ճաշակը թոյլ չէր տար մարդոյն այնպիսի սնունդներ առնուլ, որք եղծէին զմարդ, մինչդեռ աշխարհի սոյն պաշտօնեայն կերպ կերպ համեմնե-

րու, ոգիներու, թմրեցուցիչներու, գօսացուցիչ չարեաց բռնադատումն մոլորելով, կը թիւրի այնպիսի հաղորդութեանց թոյլ տալ, որ կրնան զգացմունքը և հոգին խանգարել։ Ի զուր փորձեց Աստանէղ երից մանկանց ուղղափառ պաշտամունքը իւրեանց մոլար մատակարարութեան համակերպել, և ոսպի և լուբիայի փոխան արգիլեալ սնունդներ առնել տալ։ Դրախտի աղնիւ զգացմանց համախմբութիւնք նախասահմանեալ էին թոյլ չի տալ զգայական մարդոյն հաղորդիլ այնպէս որ թէ դրական և թէ իմացական կեանքը խանգարեն, մինչ աշխարհի խորթ զգացմունք մոլորութեամբ իսկ հրմուին։ Ոչ յօրանջում ոչ ձանձրոյթ, ոչ յոգնութիւն ոչ ցաւ, ոչ ծիծաղ ոչ խախտուք, և դեռ բազում գոսացեալ զգացմունք վայրապար կարգուած չեն Արարչէն, բայց եթէ արտայայտելու այն ծայրահեղութիւնք, որք կենաց ներդաշնակութիւնը կը խանգարեն։ Դրախտի խիղճը, հրեշտակաց այս գերագոյնը պաշտօն ունի թոյլ չի տալ մարդոյն պաշտել այնպիսի հաղորդութիւններ, որք պատրանք կը ներկայեն, և պատիր բարիք կը պարգեւեն մարդոյն։ Մարդ՝ յետ դրախտի վիջավայրի փակման, հնար չունէր իւր ուղղափառ պաշտամունքը աշխարհի մատակարարութեամբ իւր կենաց հետ զարթուցանել. զի աղաւաղեալ էր մեղօք, և երկնից գերագոյն բանին այցելութեամբն միայն հնար ունէր յայտնուիլ նմա։

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

ՄԱՐԴԵՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԱԾՈՐԴՈՑՆ

Իւր ուղղափառ պաշտամունքէն ի մոլարն անկեալ մարդոյն փրկութիւնը, այնպիսի զօրութեանց կը կարօտէր, որ մարդկային կարողութենէ գեր ի վեր էր։ Արարիչը փրկութեան ակնկալու խորհուրդը, սրբազան սերնդեան մը և միանգամայն մեղաց սկզբնապատճառ նախահօրէն սկսաւ յայտնել, որ մեծաւ ապաշաւանօք իւր կորուսեալ փառքը,

և իւր իսկ զանգուածովին, մահաբոյր մեղօք խմորեալ մարդկութեան թշուառութիւնը կ'ողբար։ Ի սկզբան, փրկութեան յայտնութիւնը, որ Ադամէն սկսեալ սրբազան սերնդեան մը կտակեցաւ, ի խորհուրդս միայն էր։ Այլ է խորհուրդ, այլ է նուիրագործում։ Են խորհուրդք, որ առօրեայ իրագործելի են, են որք սերնդեան մը, և են որք բազում սերնդոց ժամանակամիջոցաւն միայն իրագործելի կամ նուիրագործելի են։ Մարդկութեան ամենամեծ անիւներն դարաւոր խորհրդոց անաղմուկ զօրութեամբն կը շրջին։ Անաղաւաղ մարդը յաւիտենականութեան հարազատ ծնունդն է, և Արարչին միջնորդութեամբն կրնայ այնպիսի խորհուրդներու յայտնուիլ, որոց իրագործում անհուն ժամանակամիջոցաւ միայն կրնան տեղի ունենալ։ Յաւիտենականութեան ծնունդ մարդը, հաղորդութեամբն Արարչին, կը զօրէ քան զժամանակն վեր հանդիսանալ, անցեալն և ապագայն պատուանդան առնելով ժամանակի մեծամեծ հատուածներ՝ տեսութեան, ներկայութեան, տնտեսագործութեան խորհրդոցը տակ ձգել, և ըստ այնմ բարեաց գերագոյնը՝ ուղղափառը՝ միջնորդն և անպատիրը յայտնել։ Փրկագործութեան խորհուրդը իւր յայտնութեամբն, տնօրէնութեամբն, և հանդերձեալովն, կամ իւր գործովն և արդեամբն, հարիւրաւոր դարերով միայն իրագործուելու մեծութիւնը ունէր, այսու ամենայնիւ, իւր յայտնութեան պահուն իսկ, իւր լրիւ ժամանակամիջոցի ընդարձակութեամբն իսկ, անմոռայլ կերպիւ կը պարզուէր յաչս այնոցիկ, որք յառաջ քան զկատարումն փրկութեան, հոգեւոր բացարձակ զօրութեամբ, ժամանակը պատուանդան առնելով, կանխած էին որդեգրիլ նմա։ Յայտնութեան սրբազան հոգիք, արդէն իսկ աշխարհի մեղաց տարրէն չէզոքացեալ, փրկութեան կանխեալ սեղաններով՝ տապաններով, խորաններով, տաճարներով, կղզիացեալ, իրենց ժամանակի, իրենց դարու պանդուխտներն, փրկանքին հատուցեալ աշխարհի գերիներն էին։ Մեծ էր փրկութեան խորհուրդը, մարդկութիւնն էր, որ իւր լրիւ կենօքը, իւր անցեալովը, ներկայովը, իւր ապագայովը և

հանդերձեալովը, իւր նախասահմանութեամբն և մոլորութեամբն, իւր փրկութեամբն և կորստեամբն խնդրոյ տակ դրուած էր, և յաւիտենակեաց Արարիչն, մշտնջենաւոր «Է»ն էր որ կը նախագահէր, դարերու սրբազան ընթերալք էին որ այս յաւիտենական խորհրդոյն կ'անդամակցէին, անընդհատ սերնդեան գիծ մ'էր, որ նուաճեալ՝ ժամանակի խարխոյն վրայ հաստատեալ դիւան կը հանդիսանար ի յերկնից յատնեալ պատգամք արձանագրելով, և այս յաւիտենական խնդիր ամփոփելով, մարդկութեան հաղորդելու համար։ Խնդրոյ տակ էր դրախտի խափանեալ պաշտամանց վերայայտնութիւնը, զայն անհատին հաղորդելու և նուաւ կազապարելու միջոցը, անհատը առ այս տնտեսութիւն որդեգրելու տնօրէնութիւնը՝ աշխարհի չարին բռնադատէն ազատ կացուցանելու միջոցը, չարն ի հիմանց բառնալով աշխարհի կատարածը հանդերձելու միջոցը, և այն յաղթական հզօրութիւնը որ ամենակալ հօր ամենահնար տնտեսութեամբն, փրկութեան գործակիցներն և որդեգիրներն, ի կեանս անմահականս, և փրկութեան խափանարկու բանսարկուներն ի դատապարտութիւն յարուցանելու համար Բանն Աստուած իւր փառաւոր վերայայտնութեամբն ի հանդէս սիրտ ածէր։ Հնար էր մարդոյն այս ամէն տնօրէնութիւնք, աստուածակոյս յայտնութեամբ, ի խորհուրդս ըմբռնել, այլ թէ յայտնի եւս էր որ սոցա իրագործութիւն, մարդկային կարողութենէ վեր, և Աստուածութեան բանին գերագոյն իմաստութեանը և զօրութեանը կարօտ էր։ Արարիչը բանաւոր հաղորդութեամբ, արդէն իսկ խոստացած էր մարդոյն, մարմին առնուլ ի մարդ, և մատչելով մարդկութեան, փրկութեան գերագոյն խորհուրդը անձամբ անձին մարմնացնել և աւանդել նմա ի կատարեալ գործութիւն։ Աստուածորդւոյն յայտնութիւնը յայնժամ պարտէր տեղի ունենալ, որ աշխարհի մարդը բանաւոր տնտեսութեամբ, զօրէր երկնել կոյս մը անմեղ, որով հնարէր անաղարտ մարմին զգենուլ, և մարդկութիւն ներկայէր այնպիսի կատարելութիւն մը, որ զօրէր երկնային տնտեսութեան սերմանեօքն արգասա-

ւորիլ։ Հնար չէր Աստուածորդւոյն մարմնանալ, եթէ Աբելի սեղանէն սկսեալ՝ աշխարհածին մօր մը սրբագործութեան խորհուրդը դրապէս չիրագործուէր, և մեղաց մէն յաւէտ կոյս Աստուածածին մը, երկնային բանին ընդունելութեան արժանի անբիծ տաճար մը չ'երկնուէր, որ մեղուցեալ մարդոյն և Աստուծոյ միջեւ հաղորդ ճանապարհ մը հանդիսանար, և հնար չէր նաև մարդկութեան փրկուիլ, եթէ ղմարմնացեալ Բանն Աստուած վկայելու կատարելութեան հասած չը լինէր։ Փրկագործութիւնը ընդ երկար դարերու գործ էր և սերնդական կտակի և ուխտի կարօտ։ Փրկութեան կտակընկալք կամ գործադրութեան ուխտաւորք, անդէն իսկ սկսան սերունդ մը սրբագործել, և ազգ մը բանաւոր տընտեսութեան ենթարկել, թէ զբանն Աստուած ընդունելու և թէ զայն՝ բովանդակ մարդկութեան վկայելու համար։ Այս օրի մարդկութիւն արդէն իսկ ընդունած է Աստուածորդւոյն մարդեղութեան մեծ աւետիքը, և փրկութեան գերագոյն սերմանեօքն արգասաւորած, հանդերձեալ է երկնել այն մեծ մարդկութիւն, որ երկնային գերագոյն Բանին բացարձակ թագաւորութեամբն, ունի ժառանգել յաւիտեան զԱստուած տեսանելու և նովաւ յաւիտենական լինելու գերագոյն բարին։

ԳԼՈՒԽ Ի.

ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ

Մարդ իւր մեղօք երկու բռնութեան դիւաց, երկու գերութեան դժոխոց մատնուած էր, որ էր ներքին և արտաքին. մին յանձին կրիցն իւրում, միսն յանձին քմահաճոյիցն ընկերին։ Հոգին՝ որ մարդոյն նախասահմանեալ դէմքն է, այս կրկին լուծին տակ կաշկանդեալ, մարդ իւր մարմնաւոր դիմաց միայն մնացած էր։ Այս իսկ էր մարդոյն մեծ նախասահմանութեան լքանումն։ Հոգին կը նուաղի ի գերութեան, մարմինն կ'այլասեռի ի դիպուածապարտ տընտեսութեան, և մարդը կը վրիպի իւր հարազատ ճակատագրէն։ Այս իսկ էր մարդեղութեան խորհուրդն, որ Աստուածորդին զմարդ գգենլով, մարդոյն անիծից դատապարտութիւնը յանձին կրէր, և խորտակէր զհոգին կաշկանդող կրկին կապանքներն, աւերէր զմարդ գերող կրից և քմահաճոյից մահաբոյր վաւաշաններն, և զմարդ այս դժոխքներէն փրկելով վերստին իւր նախասահմանեալ ազատութեան, իւր անդիմակ դրախտին վերադարձնէր, ուր միայն հնարին է անմահութիւն ժառանգել։ Մայր մարդկութիւն իւր անմահութիւնը ժառանգել, մտը անիծիւք կը ծնէր. անհատը մեղաց դատապարտութիւնն էր որ կը ժառանգէր։ Մեղաց ժառանգ մարդոյն մարմինն չէ այլ ինչ, բայց եթէ անբան կրից ամբոխում մը, ուր բանն կապեալ կաշկանդեալ, առիթ կը լինի չարին մուտ գտնել։ Մեղաց մարմնոյն ենթակայ մարդը կրից վայրի յոյզերոյն պաշարեալ, չունի զօրել բանաւոր և ճշմարիտ բարին վկայել, և առ այն միայն ճգտի, ինչ որ պատրանաց չարին պաշտամունքն արարչագործեալ վայրի շարժութիւնք կը թելադրեն։ Ըլլայ որ մարդ՝ ինչպէս անդր քան զփրկութեան սրբազան հոգիք, իւր հոգւոյն հզօրութեամբն յայտնուի իրաց այս դժնդակ կացութեան, և զօրէ վանել չարն, փարատել պատրանքն, և հոգւով զօրութեամբ որդեգիր հանդիսանալով Արարչին բանին, փրկէ զանձն իւր ներքին դժոխքէն այլ թէ քանի որ ընկերին քմահաճոյքը, մարդկութեան միեւնոյն պատրանքը միեւնոյն չարը միեւնոյն դժոխքը իւր շուրջը անխորտակելի չղթաներ գծած է, փրկութիւնը կատարեալ չըլլար, և հոգին չի զօրեր իւր անձնական ծիրոյն անմահութեան արտասահմանը սաւառնիլ։ Մարդկութիւնն է որ երկնից դուռն անհատին պիտի բանայ. անմահ ճշմարտութիւնը, որ մշտակենդան Աստուծոյէն կը ծագի, յանձին զգենուլով։ Անդրփրկչեան սուրբ հոգիք, եթէ աստուածորդւոյն գալստեանը կը ցանկային, անոր համար էր որ առանց մարդկութիւնը փրկուելու, իրենց հոգիք չունէին մահու ճիրանէն ազատիլ և անմահութիւն ժառանգել։ Աստուածորդին փրկութեան համար ինչ տնօրինութիւն որ պիտի ընէր

արդէն ի Հօրէ նախասահմանեալ էր։ Հնար չէ յաւիտենական նախասահմանութեան վրայ կէտ մը յաւելուլ և պակասել, և միանգամայն ճշմարտութիւն ներկայել։ Փրկիչը անոր համար աստուածորդի էր որ Հօրը ճշմարիտ նախասահմանութիւնները յանձին մարմնացնելով պիտի ներկայէր։ Մեղք և անէծք, դժոխք և կապանք, աղատութիւն և գերութիւն դրական զեղծումներ էին, որ իրապէս կ'աւերէին զմարդ, և հնար չէր վերացեալ դարմաններով փրկել զնա, բայց եթէ նոյն իսկ դրական տնտեսութեամբ։ Փրկիչը չուներ ուրիշ բան առնել՝ բայց եթէ մարդոյն և մարդկութեան ըրիւ ըրիւ հաղորդութիւններն իր բանաւոր և ուղղափառ սահմանադրութեամբ տնտեսել, այս իսկ էր խորհուրդը։ Սակայն այս հոյակապ խորհուրդ ի գործ դնելու հզօրութիւնն էր որ գեր ի վեր է քան զմարդկայինն, և աստուածային զօրութեան մը գործ էր։ Դժոխքը չարին պետութեամբն կը կառուցուի, և հարկ է նախ չարը խափանել և ապա զօրել զդժոխս աւերելու և ի նմա դրախտը կառուցանելու։ Յայտնութեան սրբազան հոգիք՝ հաղորդ էին փրկութեան խորհրդոյն, այլ թէ ի գլուխ հանելու միջոցին նկատմամբ էր որ կը տարաձայնին, և աստուածորդւոյն զօրութեան կարօտ լինելը բազմօք կը կանխէին խոստովանիլ։ Այն չարերն որ թէ զմարդ և թէ զմարդկութիւն կը պատրէին, և կը մատնէին զնա յանրան բարիս, հնար չէր այլով իւիք հալածել, այլով զօրութեամբ վանել, բայց եթէ Հօրը յաւիտենական ճշմարտութեանց համակերպելով։ Զի ճշմարտութեան անստուեր լոյսն է որ մարդոյն զօրել կու տայ չարին ամէն պատրանքներն ի յայտ բերել և ամօթապարտ հալածել զնա։ Մեք որ Արարչին, այսինքն յաւիտենական տիեզերաց ճշմարիտ տիրուն ձեռակերտն եմք, ի ներքուստ զգեցած ունիմք այն զօրութիւնը որ պատրանաց չարը չի զօրէ մատչիլ ի մեզ, և մեր կամքէն կախեալ է, կամ ընդ յետկոյս հալածել զնա, և կամ նորա ապականութեանը բուն և օթեւան հանդիսանալ, միեւնոյն չաւղօք, միեւնոյն դրական տնտեսութեամբ, կամ հակակերպելով Արարչին պաշտամանցը,

կամ տեղի տալով չարին պատրանացն։ Այս մեծ ճշմարտութիւնն էր որ առաջին անգամ ի յայտ պիտի գար, մարդոյն կենաց ուղղափառ նախասահմանութիւնն էր որ յանձին աստուածորդւոյն առաջին անգամ պիտի հրապարակէր, առաջին անգամն էր որ Ադամին ձախող փորձութիւնը կրկնուելով, չարը պատուանդան պիտի առնուէր, և մարդոյն պաշտամունքն պիտի վերուղղուէր առ այն, որ Արարիչն է։ Պահք և խաչ միեւնոյն պաշտամունքն են, միեւնոյն միջնորդ տնտեսութիւնն են որ մին՝ մարդոյն, միսն՝ մարդկութեան կրից քմահաճոյից ամբոխումներն խաղաղելով, նուաճելով, համակերպելով պիտի զօրէին այս մայր և երկունք մարմիններն մեղաց այլասեռութենէն ի նախասահմանութիւն գոյափոխել։ Պահքով և խաչիւ ունէին հնար մարդկային հոգւոց այս դժոխքներ ի դրախտի փոխել։ Պահքը ունի խաղաղել մարդոյն յոյզերն և փարատել կրից մռայլն, խաչն ունի նուաճել մարդկութեան քմահաճոյքն, և համակերպել զնա ի ճշմարտութիւն։ Մարդ և մարդկութիւն օրն ի բուն մեռանին և նորոգելով յառնեն և հոգւով միայն մչտնջենաւոր են։ Զոր ինչ սերմանի ի մարդ՝ նա յառնէ, և զոր ինչ դադարի ի սերմանելոյ՝ նա մեռանի։ Պահքը պիտի զօրէր մարդոյն իւր մեղուցեալ մարմինը մեռուցանել, և ուղղափառ պաշտամամբ սերմանեալն յարուցանել։ Խաչը պիտի զօրէր մարդկութեան հաղորդել այն ճշմարտութիւնքն, որք միայն էին կենսական, և խաչին զօրութեամբն հաղորդեալ ճշմարտութիւնք յառնելով՝ պիտի մեռանէին այնոքիկ որ պատրանաց չարն սերմանած էր։ Պահքը այն չէ որ միայն սնունդ իմանամք, այլ այնոքիկ որք մարդոյն ըրիւ հաղորդութիւնները կը բարեփոխեն։ Խաչն այն չէ որ միայն մահ իմանամք, այլ այն ամէն զոհողութիւնք և զրկանք, նեղութիւնք և հալածանք, որ յանուն ճշմարտին կը կրուի։ Պահք և խաչ նոյն են բնութեամբ, և երկուքն ալ վայրի ձգտմանց անբան թելադրութեանց տեղի չտալու զոհողութիւններն են, և մարդոյն ու մարդկութեան տեսակէտով է որ կը զանազանին։ Աստուածորդին պահու և խաչի տանելով զօրացաւ, հոգին

ազատել այն չարերէն՝ որոց մին զմարդ, միւսն զմարդկութիւն կը գերէր կը վարձէր կը կաշառէր նոցա պաշտամունքն ընդունելու համար։ Միեւնոյն արարուածներն էին ինչ որ յանապատի պահիւք, և ի գողգոթա խաչիւն Աստուածորդւոյն՝ ի հանդէս բերուեցան, միով՝ մարդոյն չարն էր որ պիտի հալածուէր, և անհատին հոգւոյն ազատութիւնը որ և է հատուցմամբ անվաճառելի լինելն պիտի ճշմարտուէր, միւսովն՝ մարդկութեան իշխանը, ոչ թէ պատրանաց քմահաճոյքը, այլ նոյն ինքն ճշմարիտն Աստուած լինելը պիտի հրեշակուէր, և երկոքեան թեկնածուք օտարոտիք ամօթապարտ տեղի պիտի տային բանին, որ միայն է տէր և իշխան մարդկային կենաց։ Այսպէս անհատ և մարդկութիւն պաշտամամբ միոյն ճշմարտին Աստուծոյ, պիտի փրկուէին չարին տիրապետութիւններէն և պիտի ենթարկէին բանաւոր իշխանութեան որ Աստուածորդւոյնն է։ Խաչիւն աստուածորդւոյն՝ ազատ է այսօրի մարդն դրապէս ենթարկիլ այն տիրապետութեան որ Արարիչը կը վարէ, որ միջավայր ճշմարիտ դրախտն է, և ուր բանն Աստուած միայն կը թագաւորէ և ամուր պարապաւ զերծ է հանրութեան չարին լրիւ բռնադատէն։ Այսօրի մարդ փրկուած է չարին դժոխքէն, եթէ զայն իւրով մոլորութեամբ յանձին կրից իւրում չի կրեր։

ԳԼՈՒԽ ԽԵ.

ԵԿԵՂԵՑԻ

Արարիչը, ճշմարտին յայտնութիւնը մարդոյն մէջը արդէն սերմանած ունի։ Յայտնութեան նուիրագործումը նոյն իսկ մարդոյն զարգացմամբն տեղի կ'ունենայ։ Մարդկութեան ամէն հատուած ինչ միջավայրի և ինչ կայանքի մէջ ալ ենթարկուած լինի, քանի որ բանական հոգւոյ մը չողը կը կրէ, ժառանգած կ'ըլլայ յայտնութեան զօրութիւն մը, որ դէպ ի ճշմարտութիւնը, դէպ ի նախասահմանութիւնը, դէպ ի

արարիչը ճգելու բնութիւնն ունի։ Մարդ՝ կենաց ինչ ատիճանի մէջ ալ գտնուի, նուազ կամ առաւել ուղղափառութեամբ կը վկայուի, որ աշխարհի մարդոյն կեցութիւնը հեռի է ուղղափառը, արարչականը և նախասահմանեալը լինելէ։ Մարդ այս ընդարձոյս յայտնութեանը հանդէպ անտարբեր չի մնար։ Որչափ որ գինքը պաշարող չարին խափանարկութենէն կը զօրէ ազատ մնալ, նոյնչափ չնորհօք՝ նուազ կամ առաւել ուղղափառութեամբ կը հանդերձի նախասահմանեալ մարդը սահմանել, և առ այն համակերպելու միջոցը սահմանադրել։ Որովհետեւ ամեն մարդ յայտնութեան մի եւ նոյն աստիճանի չնորհն չունի, և չի զօրեր միեւնոյն ուղղափառութեամբ տիպար մարդը, արարչին հարազատ մարդը սահմանել, ի դէպ եկած է, որ ամենէն բանացին ամենէն ուղղափառն որն որ համարուի, զայն ի պաշտամունս հասարակաց տրուի, առ ի համակերպութիւն նմին։ Մարդկութեան ամեն ազգեր և ազինքներ ամեն հատուածներ և ժողովուրդներ ինքնաբերաբար, Արարչին անդիսական սերմանեաց արգասեօքն, ի խնդիր հարազատ և ուղղափառ մարդոյն են, և զայն ճշմարտիւ սահմանելու հետամուտ։ Իւրաքանչիւր ազգ և ազինք իւրեանց ուրոյն յայտնութիւնը, ուրոյն ուրոյն նախասահմանեալ մարդը և առ այն գոյափոխելու սահմանադրութիւնը, պաշտամունքը և անտեսութիւնը տնօրինած ունին։ Սոցա լրութիւնը, որչափ ալ առաւել կամ նուազ կերպիւ ուղղափառութենէ հեռի լինին, վկայութիւն մ'են սակայն թէ, արդարեւ աշխարհի մարդոյն կեցութիւնը հեռի է այն լինելէ՝ որ Արարիչը մարդոյն համար սահմանած է։ Ամէն նուիրական խրճիթներ, հասարակաց վրաններ, սրբազան խորաններ, ժողովրդոց տաճարներ, ուղղափառաց եկեղեցիներ, չեն այլ ինչ բայց եթէ նախասահմանեալ մարդոյն տիպար անձնաւորութիւններն, ուր մարդկութեան ամէն անհատ կը միաբանին այնու սահմանադրութեամբ պաշտել, առ այն կերպաւորիլ և զայն ներկայել։ Մարդկութեան այս միահամուռ ձգտումն, թէ աշխարհի կենաց մոլորութեան և թէ մարդկային բնութեան մէջ յիւր ուղղափա-

ռութիւն միտելու զօրութեանը՝ ընդարձակ գոյութեանը մասին, քաջ վկայութիւն մ՚ըլլալով հանդերձ, անուրանալի ճշմարտութիւն մ՚է սակայն թէ՝ հակառակ բազմապիսի սահմանաց, մի միայն է ուղղափառ և Արարչին օրինաց հարազատ մարդոյն սահմանն, և մի միայն է նախասահմանեալ մարդոյն անձնաւորութեան պայմաններն, կեցութեան պաշտամունքներն։ Մարդիկ իրենց յատնութիւնք, մեղուցեալ մարմնոյ մը վառարանին ենթարկեալ հոգիներէ ճառագայթելով, չունէին ըստ ամենայնի զօրելու ուղղափառ մարդոյն սահմանը ճչգրտիւ ի հանդէս ածել, և յաւէտ ենթակայ էին՝ մարդոյն նախասահմանեալ կատարելութենէն նուազ կամ առաւել կերպիւ հեռի լինել։ Աստուածորդին անոր համար մարդացաւ, որ դրախտի հարազատ մարդը իւր կատարելութեամբն ի հանդէս բերելով ի հաղորդութիւն հասարակաց դնէ, համայն մարդկութիւն առ այն գոյափոխելով, աշխարհի դիպուածապարտ չարին օտարոտի արարչութենէն զերծ մնալու համար։ Մի միայն է ուղղափառ եկեղեցին որ մարդոյն հարազատ նախասահմանութիւնը կը ներկայէ, և այն իսկ է Աստուածորդոյնը որ իւր անբիծ և անմեղ կենաց տիպովն սահմանադրելով ի հաղորդութիւն և ի պաշտամունս դրաւ։ Եկեղեցւոյն սահմանադրութիւնը, իւր տիպար կենաց և պաշտամունս ուղղափառութեան, հասարակաց ուխտիւն և դաւանութեամբն նուիրագործեալ գոլով, ճշմարիտ տապան մ՚է ամէն վտանգաւոր ալեկոծութեան, ամուր պարիսպ մը ամէն բռնադատութեանց, դրախտ մը ամէն դժոխոց և պատսպարան մը ամէն հալածանաց հանդէպ, ուր արդարն Աստուած կը բնակի, անառաջ Բանը կը տիրապետէ և անմահութեան Հոգին կեանք և զօրութիւն կը բաշխէ, ուր ամէն ոք անխտիր անհատոյց կրնայ որդեգրուիլ և գերագոյն կենաց չնորհն ժառանգել, երբ մարդկային ժառանգ մ՚է և նորա հոգին կը կրէ։

ԳԼՈՒԽ ԽԶ.

ՊԱՇՏՕՆԷՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Եկեղեցին լեզուի մը անձնաւորութիւնն է, որ Աստուածորդւոյն կենաց տնտեսութիւնը նորա մարդեղութիւնը կը հաղորդէ։ Եկեղեցին անոր համար կառուցաւ, որ մարդեղութեան խորհուրդը մեզի մատչելի և հաղորդելի լինի։ Մարդացեալոյն աստուածութիւնը որ յաւէտ անհպելի է մեզ, ամենուրեք է, և նորա Եկեղեցին վերացապէս նոյն իսկ լրիւ տիեզերքն է, և Աստուածորդւոյն մարդը, որ մեզի մատչելի և հաղորդելի է, անդ միայն է, ուր իւր ուղղափառ եկեղեցին կը ներկայէ։ Եկեղեցին յայնժամ ուղղափառ է, երբ իւր հաղորդութեան լեզուն, մարդեղութեան խորհուրդը դրապէս մեզի մատչելի կ՚առնէ, երբ կատարելապէս ի նա գոյափոխելու պատեհութիւնը կը չնորհէ։ Հաղորդութեան այս լեզուն թէ բանիւ, թէ աւանդութեամբ և թէ արարողութեամբ սահմանադրեալ է, մարմնոյ դիմաք պատրեալ աշխարհի մարդոյն դրապէս հաղորդելի լինելու համար։ Եկեղեցւոյն որդեգիրն երկու պարագայի մէջ անհաղորդ կը մնայ կենաց այս մատակարարութենէ, մին յայնժամ՝ երբ եկեղեցւոյ լեզուն մեր դրական կենաց ուղղափառ տնտեսութեամբն չի մեկնուիր, և միւսն յայնժամ, երբ հաղորդելի որդեգիրն իւր ժառանգած մարդկային բանը, որ պէնտէկոստէի լեզուին մի միայն ընկալուչն է, մեղաց կապանքներէն, չարին բռնադատէն ազատած արձակած չըլլար։ Երկու պաշտօնէութիւն նախասահմանուած է, որպէս զի ոչ որդեգրին զեղծմամբն եկեղեցին խափանի և ոչ եկեղեցւոյն զեղծմամբն որդեգիրն խափանի, և այսպէսով մարդոյն կամ բանական կենաց փրկութիւնը ապահով խարսխի վրայ հաստատեալ լինի։ Պաշտօնէութեան մին պայմանական կամ սահմանադրական, յաջորդական և առ ժամանակեայ է, և այն իսկ է ահարոնեան կարգը, միւսն է՝ բացարձակ, բարձրեալ, անպայման և յաւիտենական, և այն իսկ է մեր

քիսեդէկեան կարգը։ Պայմանական կամ յաջորդական կարգը կը ծագի յաւիտենական և բացարձակէն, սա է նախահամանականն և ուղղափառն, նա է ի սմանէ մեզի հաղորդելի լեզուաւ թարգմանեալն։

ԳԼՈՒԽ ԽԷ.

ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿԵԱՆ ԵՒ ԱՀԱՐՕՆԵԱՆ ԿԱՐԳԵ

Անհատը՝ նախասահմանապէս ոչ թէ մարդկութեան, այլ ուղղափառ տիեզերաց բանական բացարձակ կենաց ժառանգ մ'է։ Ուղղափառ յայտնութիւնը այն է որ մարդոյն այս նախասահմանեալ կենդանութենէն կը բղխի։ Կենդանութիւն մը յայնժամ նախասահմանեալ է, երբ մարդ օտար թելադրութեամբ իւր անձին վրայ որեւէ հաղորդութեամբ չի ներգործեր, այլ կրաւորաբար կը թողու, որ Արարչին հարազատ կազմակերպութեամբն ի չարժ և ի խորհուրդ գայ։ Դրախտը ամէն օտար թելադրութենէ զերծ էր, ուր Ադամ միայն կը տիրապետէր։ Դրախտի մարդը՝ կրնար իւր կենդանութիւնը հանապազ հարազատ նախասահմանութեանը մէջ պահել, և իւր լրիւ բանը խորհը և խորհուրդը ուղղափառութեամբ բղխել։ Այլ է սակայն աշխարհ, ուր դրախտի կեցութիւնը ի մասնաւորի ի հանդէս բերելու համար, հարկ է Նոյեան տապանով մը, Սինայի բարձունքով մը, Սրբազան տաճարով մը չեզոքանալ, և չարին տիրող տարրներէն զերծ ընել, և այնպէս զօրել զչմարտութիւնն յայտնելու։ Եկեղեցին նախասահմանութիւն ունի դրախտի մարդը ներկայել։ Եկեղեցին որ զմարդկութիւն որդեգրելու կոչումն ունի, չէր կրնար այլապէս ներկայել, բայց եթէ՝ յանձին իւր անհատին սերունդ առ սերունդ մշտնջենաւորող մարդկութեան հետ յարակից յարատեւելովն։ Յանձին Աստուածորդւոյն կառուցեալ եկեղեցւոյն հարկ էր մինչ ցկատարած աշխարհի մշտնջենաւորելու սահմանադրութիւնը ունենալ։ Եկեղեցին չէր

կրնար նաեւ առանց պաշտօնէից անձնաւորման, տեսականապէս ներկայիլ և միանգամայն մարդկանց մատչելի և հաղորդելի հանդիսանալ։ Հարկ էր պաշտօնէութեան մը՝ ձեռնադրական և յաջորդական, որ յաւէտ զեկեղեցին յանձինս կենդանութեան իւրեանց մարմնացնէր, որպէս զի հնար լինէր մարդկանց դրապէս ի նա գոյափոխիլ։ Իրաց այս կացութեան հանդէպ՝ ի դէպ էր խնդիր մը ծագել սակայն թէ կարելի՞ էր, որ եկեղեցին յանձին աշխարհի մարդոյն յաւէտ անմոռար մշտնջենաւորել։ Մի՞թէ դրախտ ուղղափառ եկեղեցի մը չէ՞ր, և Ադամ նորա պաշտօնեայն չէ՞ր։ Եթէ անմեղութեան որդին Ադամ իւր պաշտամանցը մէջ մոլորեցաւ, ո՞րչափ եւս առաւել աշխարհի մեղաց որդին։ Եւ եթէ եկեղեցին յանձին պաշտօնէին մոլորի, կարելի՞ է այլ եւս փրկութեան տապան հանդիսանալ։ Եկեղեցին մեր երկրագնդէն ծագումն չառնուր, նա ի յաւիտենից ծագեալ է, նա մշտակենդան տիեզերաց ճշմարիտ երկունքն է, ուր Արարչին հոգին բացարձակ տիրաբար կը բնակի։ Նիւթական տիեզերքըն է, մարմին տաճարն Աստուծոյ և եկեղեցին յաւիտենական, ուր Երրորդութեան գերագոյն խորհուրդը, ճշմարտութեամբ, բանիւ և կենդանութեամբ մշտնջենապէս կը պաշտօնավարէ։ Դրախտի եկեղեցին, այս տիեզերականին մի հարազատ ծնունդն է, ուր Երրորդութեան մասունք և պատկեր հոգին, յանձին մարդոյն, Ադամայ՝ պաշտամամբ ճշմարտին, հաղորդութեամբ բանին և կենդանութեամբ հոգւոյն կը պաշտօնավարէ։ Տիեզերածնունդ ուղղափառ եկեղեցիէն դուրս՝ անխոստովանելի է, որ դեռիր կեանք մը, որ կորստեան ժառանգ չըլլայ։ Աշխարհի միջավայր եկեղեցի մը է մոլորութեան, ուր չարին օտար պաշտօնեան, հակառակ տիեզերական անտեսութեան կը վարէ, և որ որդեգիրք յաւէտ ժառանգն են կորստեան։ Ի սկզբանէ անտի, փրկութեան խորհուրդը, աշխարհի մոլորեալ եկեղեցւոյն որդեգիրներն, որ ժառանգն էին դրախտի, իւրեանց ուղղափառ մօրը վերադարձնելն էր։ Երբ յայտնութեամբ, աշխարհի միջնորդ և փրկարար եկեղեցին հա-

ռուցուիլ սկսաւ, այնպիսի էական պայմանով մը վերահաստատեցաւ, որ արդէն հայրն ի յաւիտենից նախասահմանած էր, այս միջնորդ եկեղեցւոյն կրկնամեղորութիւններն վերափրկելու համար։ Փրկութեան ենթակայ կեանքը երկուք է ներկայ և հանդերձեալ։ Հանդերձեալը ուղղակի Աստուածորդւոյն բանաւոր միջնորդութեամբն տնօրինիլ ունի։ Ամէն անհատ սակայն չնորհ ունի ներկայապէս փրկիլ, որպէս անդր-փրկչեան սրբազան հոգիք։ Ներկայապէս փրկութիւնն այն է, որ մարդ կենաց սրբութեամբ կը չեզոքէ զանձն մեղաց ժառանգութենէն, այն տնտեսութեամբ, որ Աստուածորդին սահմանադրեց։ Ներկայապէս փրկեալ մարդը կը զօրէ դրախտի աստուածատուր հոգին անմահացուկրել, նորա բանը անխափան երկնել, նորա կենդանութիւնը անայլայլ ի հանդէս բերել, և այսպէսով կենդանի Աստուծոյ ճշմարիտ օթեան տաճար հանդիսանալ։ Շնորհաց այս ընդունելութիւն բացարձակապէս Աստուածորդին միայն ներկայեց, և երրորդութեան գերագոյն խորհուրդն իւր կատարելութեամբն լրապէս յանձին կրեց։ Աշխարհի սուրբեր վերաբերական աստիճանաւ միայն ընդունեցին չնորհն, Աստուծոյ կենդանի տաճար լինելու, և հանգոյն Ադամայ նմա պաշտօնեայ հանդիսանալու։ Միջնորդ եկեղեցւոյն կառուցման սկզբնաւորութեանը հետ հաստատեալ էական պայմանն այն էր, որ երկու պաշտօնէութեամբ կառավարէր։ Պաշտօնէութեան մին այն էր, որ եկեղեցին չնորհընկալ անհատին յայտնութեամբն սահմանադրուէր, նովաւ վերուղղուէր, և ի նա կատարելագործուէր. իսկ միւսն այն էր որ մկկին պայմաններով չնորհաց պաշտօնէին յայտնութեանը համակերպելով պաշտօնավարէր։ Առաջին կարգն էր բացարձակ՝ բարձրեալ և անպայման, և միմիայն տիեզերաց յաւիտենական եկեղեցւոյն բացարձակ պաշտօնէին կարգէն բղխելի։ Երկրորդն էր, այս յաւիտենական կարգին չնորհընկալ պաշտօնէին ձեռներէցութեամբն ձեռնադրութեամբն վերընծայելին։ Մին էր Մելքիսեդեկեանը, որ որեւէ կարգաց ազգահամարէ ապատ և անկախ՝ ուղղակի Բանն Աստուածէն ժառանգելի էր։

Միւսն էր Ղեւտականը կամ Ահարոնեանը, որ յաւէտ Մելքիսեդեկեանէն ծագելի էր։ Ադամ զանձն ապաշխարութեամբ փրկելով զօրեց վերստին աստուածութեան տաճար հանդիսանալ, և դրախտի Մելքիսեդեկեան կարգը յանձին ունել։ Աբէլ և Կայէն Ադամի ձեռնադրութեամբն յայտնութեան սեղանին պաշտօնեայ հանդիսացան, որ յաւէտ ընդպայմանաւ էին։ Ամէն անգամ որ պայմանական կարգը ուղղափառութենէ խափանէր, մոլորէր և կատարելագործուելէ դադրէր, նախասահմանեալ էր ի Հօրէ Մելքիսեդեկեան կարգը հանգոյն նախախնամութեան, յանձին չնորհընկալ մարդոյն հասնիլ՝ զեկեղեցին վերայայտնել վերուղղել և ըստ ժամանակին ընդ մարդկութեան կատարելագործել։ Եթէ եկեղեցին այս բարձրեալ պաշտօնէութիւնը ի Հօրէ նախասահմանեալ չունենար, ոչ աշխարհի Ադամ պիտի զօրէր ուղղափառ կարգի ծագումն տալ, և ոչ Աբէլի և Կայէնի եկեղեցիներն արդի կատարելութեան և ուղղափառութեան հասնիլ։ Այս Մելքիսեդեկեան կարգով յաւելալ եկեղեցւոյն ստուերեալ խորհուրդն գործնապէս ի հանդէս ածիլ, և չնորհընկալ բանիւ զօրութեամբ, մարդկութեան աշխարհի արհաւիրքն փրկիլ։ Մելքիսեդեկ՝ յաւիտենական և բարձրեալ կարգով, Նոյին ձեռնադրական կարգէն խափանեալ եկեղեցին վերայայտնեց և Աբրահամիներ որդեգրեց։ Մովսէս Մելքիսեդեկեան միեւնոյն կարգով յաւելալ, Աբրահամին նահապետական եկեղեցին ազգային տեսակէտով կատարելագործել, և զայն անապատ աշխարհի մարդոյն պաշտօնէութեան աւանդել։ Աստուածորդին Մելքիսեդեկեան կարգով աշխարհի պաշտօնէից, ձեռնադրական կարգաւորաց մոլորութիւններէն, եհովային եկեղեցին փրկելով, զայն բովանդակ մարդկութեան տեսակէտովն կատարելագործելով Ահարոնեան առաքելութեանց աւանդեց։ Կենդանի Աստուծոյ եկեղեցիին պաշտօնէութիւնը Մելքիսեդեկեան բարձրեալ կարգէն բղխելու, նովաւ յայտնուելու, վերուղղուելու, նովաւ կատարելագործուելու նախասահմանութիւնը ունի, և Ահարոնեանը ընդմիշտ նորա կրաւոր պաշտօնեան

հանդիսանալու։ Ազգահամարով ձեռնադրեալ կարգը յայնժամ վաւերական է, երբ առանց ազգահամարի՝ բանին պաշտօնէին յայտնութեանը կը համակերպի։ Եկեղեցւոյն ուղղափառութիւնը Մելքիսեդեկեան բարձրեալ կարգէն կախեալ է, և Ահարօնեանին մոլորութիւններէն յաւէտ անբռնաբարելի։ Սինահ Մելքիսեդեկ Մովսէսը քաջ հեղինակութիւն ունի, անապատի մոլորեալ Ահարօնը յուղղափառութիւն ածելու։ Երուսաղէմի Մելքիսեդեկ Աստուածորդին՝ բարձրեալ Հօրէն ժառանգած, քաջ իշխանութիւն ունի, Սինահ տաճարին անհատատարիմ յաջորդներն գանիւ խստութեամբ հալածելու, և Նովայի եկեղեցին զգայական դիմաց մատնող պաշտօնէութենէն ազատելով՝ բանաւոր պաշտօնէութեան յանձնելու։ Մելքիսեդեկեան կարգը ազատ է ժառանգական ազգական և ձեռնադրական կապանքներէ, որք լեզուի մը բանաձեւներն կը ներկայեն, և առանց բանի ունին յաւէտ իւրեանց ճշմարիտ իմաստէն վրիպիլ։ Սա յանձին մարդոյն գերագոյն ժառանգութեան՝ Բանին Աստուծոյ բացարձակութենէն կը բղխի։

ԳԼՈՒԽ ԽԸ.

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

Աշխարհի մարդ դրախտինէն այնու տարբեր է, որ իւր նախասահմանեալ մկրտութիւնը խափանած և դիպուածին բազմադիմի մկրտութեանց մատնուած ունի։ Դրախտի մկրտութիւնը՝ հոգեւոր մարդը մարմնաւորին, բանականը զգայականին յաջորդել տալու համար, երկնային Աստուածութեան հոգւոյն մասնակցելու մեծ արարողութիւնն է։ Չորացին մարմին մարդը, մկրտութեամբ, երկնային տնտեսութեան որդեգրելով, կենաց երկնային պաշտամամբ, Աստուածութեան չնորհեալ հոգին ի զարթ և ի կատարելութիւն բերելու նախասահմանութիւնը ունի։ Մկրտութեան նախա-

սահմանութիւնն է վայրենին նուաճելով բանաւորն հանդիսացնել, մեզաց արատը լուալով, անմեղ կենաց սրբութեանը տեղի տալ, մարմնոյ ձգտումներն խափանելով հոգւոյն կենդանութիւնը մշակել, կիրքերն մարելով առաքինութիւնք ի վառ ի յարծարծ բերել, զգայմունքը պատուանդան առնելով բանին թագաւորութեանը երկնից արքայութեանը հպատակիլ։ Մկրտութիւնն է խորհուրդ մը տնտեսութեան, բանաձեւ մը պաշտաման, դաւանութիւն մը ճշմարտութեան, կամ լեզու մը հաղորդութեան, որոց դրական ենթարկութեամբ, մարդ, կատարելապէս կը պատեհի ի տեսականս ի խորհուրդս անձնաւորեալ կենաց ճշմարիտ գոյափոխել։ Եկեղեցին է ուրուագիծն տիպար կենաց, մկրտութիւնն է ի նա գոյափոխելու դրական ճանապարհը։ Ամէն եկեղեցի իւր նուազ կամ առաւել ուղղափառութեանը համաձայն, իւր ուրոյն մկրտութիւնը ունի, զի առանց մկրտութեան հնար չէ ուրուք կենաց ի կեանս ի կորստենէ ի փրկութիւն ենթարկիլ։ Եկեղեցին երկուք է՝ բանաւոր և դիպուածապարտ։ Բանաւոր եկեղեցին այն կենաց տիպարն է՝ առ որ մարդ բանիւ գիտութեամբ կը հետեւի, և երկուք է ուղղափառ և մոլար։ Դիպուածապարտ եկեղեցին այն կենաց տիպարն է, որ դիպուածին անհուն դէմքովն կը սահմանի, և նուազ կամ առաւել կերպիւ չարին ենթակայ է, և առ որ՝ մարդ, առանց գիտութեան, առանց բանի՝ դիպուածին բերմամբն դիպուածին ներգործութեամբն միայն կը հետեւի։ Եկեղեցին է հետեւելի կեանքը, մկրտութիւնն է հետեւողութեան ճանապարհը։ Թէ բանաւոր և թէ դիպուածապարտ եկեղեցիք իւրեանց համեմատ ուրոյն մկրտութիւններ նախասահմանեալ ունին։ Դրախտ բանաւոր եկեղեցի մ'է ուղղափառ, և ի նմա կեցութեան աստուածային պատուէր, մկրտութիւն մ'է բանաւոր։ Աշխարհ եկեղեցի մ'է թէ մոլորութեան և թէ դիպուածին, և աշխարհի կեցութեան՝ բանաւոր մոլար պատուիրանք, և դիպուածոյ ձգտմունք մկրտութիւն մ'են աղաւաղութեան և կորստեան։ Աստուածորդւոյն եկեղեցին բանաւոր դրախտ մ'է յաշխարհի, որ

աւազանն է դրախտի բանաւոր պատուէրին մկրտութիւնը, և որուն որդեգիրք միայն են որդիքն փրկութեան։ Այն որ կեանք մը կը ներկայէ, որդեգրուած է մի որ և է մկրտութեան, կամ ուղղափառ բանին կամ մոլորելոյն, և կամ չարուոյն և դիպուածին, կամ լուսոյ կամ խաւարին, և կամ գիտութեան և նախապաշարման. վասն զի կենաց գոյութիւնը այլով իւիք տեղի չունենար բայց եթէ մկրտութեամբ, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ կեցութեամբ որ և է մտապատկերի կենսատիպարի հետեւիլ։ Մարդ նախասահմանութիւն ունի ճշդիւ այն կենաց գոյափոխիլ, և անայլայլ զայն ներկայել, ինչ մկրտութեան ուրուագծի որ կը հետեւի։ Մկրտութիւնն չէ այլ ինչ բայց եթէ կաղապարիլ մի ընտրեալ մի հաւանեալ մի առաջնորդ կենաց։ Մկրտութիւնն չէ այլ ինչ բայց եթէ գգենուլ այն մարդը՝ որ կեցութեանը մեծութեանը նախասահմանականութեանն հաւանութիւն կ'ընծայուի։ Մարդկային սաղմը զանգուած մ'է անդէմ, զանգուած մը բանիւ խմորեալ, հողակոյտ մը հոգեւոր սերմանեաց, և ենթակայ կատարելապէս արտատպելի այնու, կաղապարելի այնու, և կատարելագործելի այնու, որով տիպով որով դրոշմով որով պատկերով որ կը մկրտուի և դրապէս կը հետեւի նոցա։ Կենաց զանգուածը նախասահմանութեան մը հետեւելու ձգտումն ունենալով հանդերձ այնքան դիւրամած է որ, որ և է օտարոտի կերպարանաց ենթարկելու փորձութիւն եւս իւր նախասահմանութեան հետ անձնաւորած ունի, որուն համար յաշխարհի աստ բանաւոր առաջնորդութեան, ուղղափառ մկրտութեան կարօտութիւնն ունի։ Մկրտութեամբ գոյափոխութիւնն այնչափ անողոքութեամբ տեղի կ'ունենայ, որ հնար չէ ի մարդ գտանել չամանդաղ մը, որ իւր հետեւած մկրտութեանը ծնունդն չ'ըլլայ։ Մկրտութիւնն այն չէ որ մարդ յատուկս խորհրդոյ ի ձեւս արարողութեան կ'ենթարկի, այլ այն է առ որ մարդ դրապէս գործնական կենաց կը հետեւի։ Չի կայ յարկ մը խորան մը տաճար մը օթեւան մը տապան մը անդունդ մը բարձունք մը վիրապ մը, չի կայ դրախտ մը դժոխք մը ան-

տառ մը ծործոր մը հովիտ մը և որջ մը, չի կայ որ և է միջավայր մը որ մի եկեղեցի չը ներկայէ և իւր տնտեսութեանը յատուկ մկրտութեան աւազանը, համակերպութեան պաշտամունքը, որդեգրութեան դաւանութիւնը չ'ունենայ երբ բանաւոր արարածի մը կայանքն է։

ԳԼՈՒԽ ԽԹ.

ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դաւանութիւնն է մկրտութեան մը տնտեսութեան և պաշտամանն բանաձեւն կամ սահմանն, որ որդեգրին հաւատոյն և ենթարկութեանը կ'ընծայուի։ Հաւատքն է միակ զօրութիւնը որ կենաց լրութեանը կը հրամայէ։ Չնար չէ որ և է կենաց՝ առանց հաւատոյ, որ և է մկրտութեան որդեգրիլ, որ և է ներգործութեան մատչելի լինիլ, որ և է տնտեսութեան համակերպիլ, կամ որ և է պաշտաման տեղի տալ։ Կենաց հաղորդութեան միակ դուռն, հպատրման միակ ճանապարհն, մատչելիութեան միակ մուտքն, բացման միակ բանալին հաւատքն է, և հաւատքով կը զօրէ մարդ զանձն ըստ կամի վարել։ Կամքը որչափ ալ հզօր և ներգործիչ լինի յաւէտ հաւատոյ կրաւոր գործակատարն լինելու նախասահմանութիւնը ունի, և կենաց բացառիկ զեղծումներու մէջ միայն կամքը իւր այս նախասահմանութենէն կը վրիպի· փոխանակ հաւատոյ, այլում ներգործութեան հպատակելով։ Դաւանութիւնը եկեղեցւոյն այն բանաձեւն է, որով իւր անձնաւորած մարդոյն համակերպութեանը հնարաւոր պաշտամունքը, տնտեսութիւնը և հաղորդութիւնը կը սահմանէ։ Մկրտութիւնն է կենսական այս սահմանադրութեան, հաւատով համակերպելու, և կրաւորապէս ի նա ենթարկելու յանձնառութեան ուխտ մը։ Անձնիւր մարդ որևէ եկեղեցւոյ որդեգիր հանդիսանալու համար, կը պարտի նորա դաւանութեանը հաւատալ, և մկրտութեանը հաւատարիմ մը-

նալ։ Որևէ դաւանութեան մը հաւատալն և ուրուրեան մը հաւատարիմ մնալն յայնժամ միայն տեղի կունենայ, յորժամ որդեգիրն իր կենաց պաշտամունքը դրապէս առ այն կը համակերպէ։ Խոստովանեալ դաւանութեան և ենթարկեալ ուրուրեան ճշմարիտ նուիրագործումն յայնժամ տեղի կունենայ երբ որդեգիրն զայնս գործնապէս ի հանդէս կածէ։ Մարդիկ երկու կերպ բաժանմանց երկու կերպ ազգութեանց, երկու կերպ հաւատակցութեանց ենթակայ են, տեսական և գործնական, կամ պաշտօնական և հաւատական։ Տեսականը և պաշտօնականը այն է որ մարդ իր խոստովանութեամբն կորդեգրուի դաւանութեան մը, առ որ գործնապէս կրնայ չի հետեւիլ, որպէս է Քրիստոնեայք, Հրեայք և այլք։ Գործնականը կամ հաւատականը այն է որ մարդ կը հաւատայ կեցութեան մը, ուրուրեան մը և դրապէս կը հետեւի նոցա՝ որ ի պաշտօնէ և ի տեսապէս չի խոստովանիր։ Ճշմարիտ նախասահմանութիւնը հեռի է սակայն երկակենցաղոյ այս հակասութեան տեղի տալէ, և յաւէտ կոչուի ունի մարդ, ճշդիւ տեղի տալ և համակերպիլ այն դաւանութեանը որ հաւատով կը խոստովանի, և խոստովանել զայն, որ ճշմարիտ բանացի է, և հեռի է որևէ օտարոտի ներգործութենէ ի դէպ եկած լինելէ։

ԳԼՈՒԽ Ծ.

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻԻՆ ԵՒ ՄԵՂԱՑ ԹՈՂՈՒԹԻԻՆ

Կեցութիւնն է հաղորդութիւնը։ Ամէն կեանք իրեն արարչութեանը համաձայն, ուղղափառ հաղորդութեան սահման մը ունի, և անդր քան զայն՝ հաղորդութիւնք յաւէտ մոլար են և մեղանչականք որ գկեանս աւերեն և աղաւաղեն։ Կեցութիւնը իւր ուղղափառ հաղորդութեամբն, իւր անմեղութեամբն երանութիւն մ'է, մինչ մեղաց սահմանին մէջ, բեռ մը թշուառութեան, որ զմարդ չարէ ի չար, փոր-

ձութենէ ի փորձութիւն և հուսկ ապա ի կորուստ կը մատնէ։ Մարդ մեղաց չարին երկու ճանապարհօք կը մատնուի, մին յանձին մարդկութեան, միւսն յանձին իւրում անհատին։ Մարդկութիւն հանգոյն անհատին ունի կեանք մը, կեցութիւն մը, ունի իւր ուղղափառութիւնը, իւր մոլորութիւնը։ Սա յանձին նախահօր, անմեղութեան սահմանէն չեղելով մեղաց արտաստահմանին մատնուեցաւ, և որով իւր մեծ կենաց մէջ ընդհանուր աւերում մը, աղաւաղում մ'ի դէպ բերաւ։ Այլ եւս անհատը՝ փոխանակ դրախտի անմեղ մարդոյն, այս աւերեալ մարդկութիւնն էր, որ կը ժառանգէր, և այս ճանապարհով կրաւորաբար մեղաց ժահրը յանձին կը փոխանցէր։ Մարդ մարմին զրահ մը զգեցած գոլով, մեղաց մահաղոյն աւերմանն և կորստեան անընդմիջական կանխմանն դիմակալելու նախասահմանութիւնը ունէր։ Անհատը այս փրկարար նախասահմանութեամբ չնորհ ունէր, զօրել, մեղաց տարրին աճումը յառաջացումը արգելելու, և մինչ իսկ նորա ապականարար ժահրը չեզոքելով սրբելով յաչխարհի աստ իսկ դրախտի ժառանգ և որդեգիր հանդիսանալու։ Փոխադարձաբար անհատը ենթակայ էր, առաւել քան զաւերեալ մարդկութիւն, մեղաց տարրն՝ անհատական առաւել եւս մոլար հաղորդութեամբ ամեցնելով, ի կորուստն գահավիժելու։ Անհատը այսպէս մեղաց ապականութեան թէ՛ ժառանգապէս և թէ վերստացաբար ենթակայ էր։ Մեղքը աւերածութեան ժահր մը, թշուառութեան սերմանիք մը, և անիծից դատապարտութիւն մ'է, զոր անհատը ախտացեալ մարդկութենէն ժառանգելով, միեւնոյն զանգուածին կցորդ կ'ըլլայ։ Իր գոյացութենէն դատելով, մեղքն մոլար կամաց անբանացի բռնադատով կեանքը, արարչագիր սահմանէն վրիպելով օտարին մահաւեր թունալից և ապականարար հաղորդութեանց ենթարկելն է։ Մարդ՝ դրական, զգայական և հոգեւոր եռակի կենաց իսկ ենթական գոլով, եռակի դիմօք իսկ մեղանչական է։ Մեղանչել է, մարմինն արտաստահման ճնշման, հարուածի, ցրտութեան, ջերմի, սննդեան, և այլ խորտակիչ և մահացու հաղորդութեանց

ենթարկելն։ Մեղանչել է՝ զգայութիւնքը այնպիսի արտաքսահման ապաւորութեանց ենթարկելն որք զմարդ գոսացընելու, ծիւրելու, աւերելու բնութիւնը ունին։ Մեղանչել է հոգին այնպիսի իմացական հաղորդութեանց ենթարկելն, որ նորա երկնային տնտեսութիւնը խանգարելու, Աստուածահաղորդ զօրութիւնը նուաղելու, և գերագոյն բանին ծննդեանն զարգացմանն և որով գիտութեան չնորհաց ընկալմանն խափանարար լինելու բնութիւնն ունին։ Այս եռակի կենաց իւրաքանչիւրին մեղքն իսկ, թէ՛ առանձինն և թէ հաւաքաբար, մարդոյն լրութեանը վրայ կը ներգործեն։ Դրական կենաց մեղանչումը, բաց ի իւրմէ, զգայական և հոգեւոր կեանքերն եւս ունին աւերիլ, այսպէս և փոխադարձաբար իւրաքանչիւր կենաց թէ՛ առանձին և թէ հաւաքական մեղօք, երեքեան կեանքերն իսկ ենթակայ են աղաւաղիլ, և մեղաց դժնդակ դրոշմը կրել։ Ապաչխարութեան նախասահմանութիւնն է, մարդոյն մեղանչական հաղորդութիւններն խափանել, միջնորդ վերանորոգիչ հաղորդութիւններ սահմանել, և որով զմարդ վերստին յանմեղութիւն վերադարձնել։ Ապաչխարութիւնը երկուք է, ընդհանրական և անհատական։ Աշխարհի փրկագործական կեցութիւնն է ընդհանրական ապաչխարութիւն մը, որով մարդկութիւնը ունի սրբուիլ, բուժել ի մեղաց աւերմանց, և հանդերձեալ դրախտի անապական և երանաւէտ կենաց վերադառնալ, և փոխանակ մահու և կորստեան, կեանք և անմահութիւն ժառանգել։ Անհատական ապաչխարութիւնը այն միջնորդ տնտեսութիւնն է, որ մեղաց ժառանգութիւնը՝ փոխանակ փրկագործական ապաչխարութեամբ խափանելու, եկեղեցական սահմանադրութեամբ արգելեալ հաղորդութիւններով առաւել եւս աճելով, զանձն գահավէժ աւերման մատնող անհատին վերադարձին վերափրկութեանը համար, եկեղեցւոյն պաշտօնէին բանաւոր տնօրէնութեամբն, առժամապէս կը սահմանուի, և մեղուցեալ որդեգրին կը յանձնարարուի ի նա ենթարկիլ։ Աստուածորդւոյն եկեղեցին նախասահմանութիւն ունի, մարդոյն եռակի լրիւ կեանքն իսկ

ինք միայն որդեգրել։ Ուղղափառութենէ չեղումմը և մոլորութիւն մ՚է, եկեղեցւոյն պաշտօնէին հեղինակութիւնը լոկ հոգեւոր տնտեսութեան սահմանափակովը ըմբռնել։ Փրկութեան որդեգիրք, իւրեանց լրիւ հաղորդութեանց տնտեսութիւնքը, եկեղեցական սահմանադրութեան համակերպելու նախասահմանութիւնն ունին։ Բժիշկը բնաւին նախասահմանութիւն չունի յանուն մի այլ դիմաց, մարդոյն ֆիզիքական կեցութիւնը, մարդոյն մարմնաւոր ապաչխարութիւնը, մարդոյն հաղորդութիւնը սահմանել սահմանադրել։ Բժշկին նախասահմանութիւնն է՝ քահանային կատարելութիւնը ամբողջացնելու օժանդակ լինել, կամ թէ քահանային նախասահմանութիւնն է, ընդ միշտ մարմնաւոր բժիշկը կամ յանձին իւրում և կամայլոց, իւր պաշտօնին հետ միացնելով, մարդոյն լրիւ կենաց փրկութեանը միջնորդ, ապաչխարութեանը սահմանադիր, մեղաց քաւութեանը և թողութեանը ձեռնհաս իշխան հանդիսանալ։ Ապաչխարութիւնն է այն տընտեսութիւնը որ թէ՛ դրական, թէ՛ զգայական և թէ հոգեւոր կեանքը մեղաց աւերմունքէն, հիւանդութենէն բուժելու՝ բժշկելու համար, միջնորդ հաղորդութիւններ, պահեցողութիւններ և մոլար հաղորդութեանց խափանումներ տնօրինող պատուէրներէ կը ծրագրուի, մեղուցելոյն բացառիկ ենթարկութեանը համար։ Որպէս զի բժշկուողը բանական մարդը լինի, և ոչ միմիայն անբան մարմինը, ի չօրէ նախասահմանեալ է, որ ապաչխարութեան պաշտօնեայն միայն այն լինի, զոր Բանն Աստուած կը ձեռնադրէ, և այր գիտութեան չնորհ երկնային հոգւով կը տրուի, և այր կարգ Աստուածորդւոյն եկեղեցւոյն ուղղափառութենէն կը հաղորդուի։

ԳԼՈՒԽ ԾԱ.

ԹԱՂՈՒՄՆ ԿԱՄ ՄԱՀ

Նիւթական կեանքը մի բացարձակ բունէ ծագած ունի։ Եղած չէ և յաւիտեան չլինիր, որ կենաց չամանդաղ մ'իակ, առանց այս բացարձակ և միակ բունէն սերելու, պատահաբար կամ ինքնաբերաբար ի գոյ լինի։ Կեանքը միակ բունէն զարթելով յաւիտեանս դէպ ի կատարելութիւն ուղղեւորելու նախասահմանութիւնն ունի։ Կենաց այս բացարձակ ծառը նախասահմանութիւն ունի, անհուն տիեզերքն կենդանութեան ճիւղերովն լեցնել, և ամենահնար տնտեսութեան որդեգրութեամբ անմահութիւն պողպատել։ Այս նախասահմանութիւն ենթակայ է այնպիսի փորձութեան, որով օտարին տնտեսութեան տեղի տալով, կեանքը անմահութեան ուղիէն վրիպի, և այլասեռելով վաղաժամ անհետի։ Այն չառաւիղներն միայն ունին անմահութիւն ժառանգել, որք կենաց բունին յաւիտենական և ուղղափառ տնտեսութեանը հաւատարիմ մնալ կը դիպին, և չեղման փորձութեան չեն մատնուիր։ Այսու սկզբամբ կենաց ծառը ուղղափառ և մոլար ճիւղերով իակ անձնաւորած ունի։ Մոլար կեանքը նախասահմանաբար ծագում չունի, այլ ծագեալ ուղղափառի մը վրիպանքն է։

Ուղղափառ կեանքը այնու տարրերի ի մոլորելոյն, որ տնտեսութեան ամենահնար լրութեանն իակ որդեգիրն է, մինչ վերջինը նորա մի սահմանափակ հատուածին միայն։ Ուղղափառը՝ իւր բունին կատարելութեան բովանդակ ծիրովն ունի ուղղեւորիլ, որ յաւիտեան երկարի, մինչդեռ մոլորեալը անբաւական և սահմանափակ տնտեսութեամբ, նուաղման և անհետութեան ուղին իյնալով ունի ի կորուստ մատնիլ։ Այսու սկզբամբ կեանք ընտրելով մշտնջենաւորականը կամ ուղղափառը միայն կ'իմանամք։ Կենաց Բունը յաւիտենականութենէ ի վեր միակ սկզբնական բացարձակ սերմէ մը զարթած և յանհունս ճիւղաւորած է, և յաւիտեանս մի եւ նոյն բունովն ունի զարթնուլ և տիեզերքն կենդանութեամբ վառ

պահել։ Են կեանք որք ի սկզբանէ զարթելով մշտնջենաւորած են, և յաւիտեանս ունին յարատեւել։ Են որք ի զարթման են և նախասահմանութիւն ունին մշտնջենաւորել, և են որք յետ անմատչելի ժամանակաց ունին զարթնուլ, և դարձեալ միեւնոյն յաւիտենական անվախճանութեան որդեգիր հանդիսանալ։ Ժամանակն անվախճան է, միջոցն անհուն և տնտեսութիւնն ամենակարող։ Կեանքը այս եռակի անսահմանութեանց ասպարէզին մէջ, ինքն եւս անսահմանութեան նախասահմանութիւնն ունի։ Ուղղափառ կեանքը իւր զարթման ծագէն սկսեալ յաւիտենականութեան կ'որդեգրուի, որ կեցութեան կատարածն անսահմանելի է։ Կեցութեան այս անծայր ուղղին որ յաւէտ կատարելութեան ծիր մ'է, երկու ժամանակամիջոցի կը բաժնուի, արարչագործական և կատարելագործական։ Արարչականն այն է՝ յորս կեանքը ծագելով կատարելագործելով կը հասնի այն բարձրութեան, ուր կը զօրէ ամենակարող տնտեսութեան բովանդակը իւր տրամադրութեան տակ առնուլ, և իւր մշտնջենակեցութեանը ծառայեցնել զայն։ Կատարելագործականը այն ժամանակամիջոցն է՝ յորս կեանքը իւր այս հզօր պատեհութեամբն անմահութիւն զգենուլով, առ յաւէտ մեծանալու կեցութեան, փառաց ի փառս բարձրացման կ'ենթարկի։ Արարչագործական կեանքը 4 դասակարգի կը բաժնուի, ծագողականի, աճողականի, զգայականի և հոգեւորականի։ Ծագողականը՝ կենաց բացարձակ բունէն սերեալ մի սերմանիքէն զարթելով կեանդանանալն է։ Երկիր սերմանիք մ'էր սերեալ այն արեգակէն, որ բացարձակ կենաց ծառին մի չառաւիղն է։ Աճողականն այն է որ կեանքը երկրի մայր սերմանիքէն զարթելով բուսական ինքնակրաւոր տնտեսութեան կ'ենթարկի։ Զգայականն այն է, որ կեանքը աճողականէն զարթելով կենդանական ինքնազգեցիկ տնտեսութեան կ'ենթարկի։ Հոգեւորականն այն է՝ որ կեանքը զգայականին կատարելագործութեան պատուանդանին վրայ զարթելով բանաւոր ինքնավարական տնտեսութեան կ'ենթարկի։ Կենաց սերմանիքը թէեւ յանձին տարերց կ'անձնաւորի, այլ թէ կեանքը տարերքէն

չէ որ կ'արտադրի, այլ ի նա ծրարեալ այն տնտեսութենէն, որ կենսական զօրութեամբ համր տարերքներն կերտուելով նախասահմանեալ տիպերու, ձեւերու կը համակերպին։ Առանց մարդկային սերմանեաց մը, երկրի լրիւ տարերք, երկնից լրիւ հոգիք, միահաղոյն միանալով, նախասահմանութիւն չ'ունին մարդ մը երկնել։ Մարդը այն սերմանեօք կը գոյանայ, որ մարդկութիւնը իւր հոյակապ անցեալով ջան ի քիրտ մշակած կատարելագործած է։ Անհուն է կենաց խնդիրն, և մէն մի տեսակէտի առջեւ, անսահմանութիւններ են, որ կը պարզուին։ Կեանքը հնար չունի միջանկեալ դադար մուտ գտանել։ Առանց ծագողութեան ենթարկելու՝ բուսական կեանք ժառանգել, առանց բուսականին ուղիէն անցնելու, չզգայականն մտանել, և առանց զգայական կատարելութեան, հոգեւոր կենաց գարթին պատուանդան լինել, և առանց արարչագործական կենաց չորս դասակարգն իսկ ուղեւորելու, երկնային անմահ կենաց ժառանգ հանդիսանալ երբէք նախասահմանեալ չէ։ Մարդ՝ մարդկութեան, և մարդկութիւն կենաց բացարձակ ծառին հարազատ մանրանկարն է։ Սահմանելով հասանելի մարդը, սահմանելի է մարդկութիւնը, և որով կենաց բացարձակութիւնը։ Առանց կենաց՝ սաղմը, առանց սաղմի՝ երախան, առանց մանկան՝ երիտասարդը, կատարեալ մարդը ի հանդէս բերել անհնարին է։ Նոյն է և մարդկութիւն, որ առանց հողոյ՝ չունչ կենդանի չեղաւ, առանց շնչոյ կենդանւոյ՝ հոգի կենդանի չեղաւ։ Արարչութիւնը և կատարելութիւնը ի յաւիտենից հաստատեալ մի անողոք նախասահմանութեամբ տեղի կունենայ, որ է յարակցութիւն կամ ժառանգական մշտնջենաւորութիւն։ Կեանքը անձնաւորող հոգին՝ է անմահ և յաւիտենական և անապական. այլ թէ կենաց անձնաւորութիւնը մարմնացնող տարերք նիւթն, ապականացու գոլով, հոգւոյն հետ անապականապէս մշտնջենաւորելու համար, կեանքը այնպիսի տնտեսագիտական հնարքի մը ենթարկուած է, որով ապականացու նիւթն նորոգելով մշտնջենապէս կը լծակցի հոգւոյն։ Կենաց ապականացու նիւթը մա-

հու թաղմամբ, տնտեսագործելով, կը չէզոքի իւր տարրալուծութենէն, և ի միեւնոյն հոգի մշտնջենապէս վարի։ Վերանորոգող այս մահն երկուք է, անզգալի կամ անընդմիջական, զգալի կամ ընդմիջական։ Սոցա զանազանութիւնք, ի գիմաց անհատին և մարդկութեան կ'որոշին։ Որ ինչ է զգալի մահը մարդկութեան համար, այն է անզգալին անհատին համար, կամ ինչ որ անհատին անզգալի է, նոյն է և զգալին մարդկութեան համար։ Անզգալի մահն է հասակի գոյափոխումը, և զգալին կենաց գոյափոխումն։ Անզգալիով անհատը կը նորոգի, զգալիով մարդկութիւնը. մին յանձին մեռեալ թաղեալ և նորոգեալ հասակաց կը մշտնջենաւորէ, միւսն յանձին մեռեալ թաղեալ անհատից վերանորոգութեամբն։ Այսպէս նիւթն յանձին մարդոյն և յանձին մարդկութեան մշտնջենապէս նորոգելով կը զօրէ հոգւոյն պատուանդան հանդիսանալ, որով նա կը զօրէ անմահութեան կատարը բարձրանալ։ Անհատը՝ մարդկութեան կատարելութիւնը միայն կը ժառանգէ։ Ի ժամանակի արարչութեան անհատին ժառանգած կատարելութիւնն չի զօրեր հասակի մահով նիւթոյ ապականութիւնը մշտնջենապէս չեզոքել, այլ թէ ի ժամանակի կատարելութեան, անհատը անմահութեամբ պատրաստեալ մարդկութենէն այնպիսի կատարելութիւն ունի ժառանգել, որ նիւթոյ ապականութիւնը իսպառ խափանող տնտեսութեան մը որդեգրուելով, ունի ընդ անմահ հոգւոյն կենդանութեան, մշտնջենակեաց լինել։ Այսու սկզբամբ՝ թէ՛ հասակի, թէ՛ կենաց, թէ՛ զգալի և թէ անզգալի մահը առժամանակեայ է, և անմահութեան ժառանգին իւրացուցման հարկ մը հատուցում մը միայն։ Աստուածորդին յանձնէ ոչինչ ունէր, զոր ինչ յայտնեց և ի հանդէս բերաւ, իւր աւետեալ Հօրը նախասահմանութենէն ընկալեալն էր։ Թաղման և մահու տիեզերաչխնութեան, անմահութեան այս վառարանին հոյակապ խորհուրդը որ յանձին գերագոյն կենաց իւրում ամենայն ուղղափառութեամբ ի հանդէս ածեց, չէ այլ ինչ, բայց եթէ դէպ ի անապականութիւն դէպ ի անմահութիւն երկարող կե-

ցութեան այն կայանքներն, ուր հոգին իւր նիւթական լծակիցը նորոգելով կը միջնջենաւորէ։ Գերեզմանն է վերանորոգող արգանդ մը, ուր արարչագործութեան անկատար կեանց մարմինն, հանգոյն սերման, տարրալուծուելով կը վերակազմի, և նորոգեալ մարմնով կորզեգրէ միւնոյն հոգին, որ անցեալն մեծացուցած, կատարելագործած էր։ Մանկութեան մարմինն թաղելով, պատանւոյնը կը զարթնու, անհատ սերնդեան մարմինն թաղելով վերանորոգեալ սերունդը կը զարթնու, երկու պարագային մէջ իսկ՝ մարդոյն և մարդկութեան միևնոյն հոգին, անմահութեամբ՝ յանձին նորոգող մարմնոց կը միջնջենաւորեն։ Ի մի բան, մահու, թաղման և գերեզմանի նախասահմանութիւնն է, անմահութիւն և կատարելութիւն միջակել։ Նախասահմանեալ չէր ի գրաիտի, անհատական մահը զգալի լինիլ, այնպէս, որ մարդկութիւնը ուներ՝ հանգոյն հասակի կատարելագործութեան, յանձին անհատից անզգալապէս արարչագործիլ։ Մարմնաւոր տըն-տեսութեան ինքնօրինութեան զեղծումէն ի դէպ եկաւ, համարել՝ որ կեանքը յանձին մարմնոյ կ'անձնաւորի, և նորա անհետում, կենաց կորուստ է։ Ճշմարիտ է սակայն, որ հանդերձեալ անմահութեան հանդերձեալ մեծութեան և հանդերձեալ բանաւոր մեծ տնօրինութեանը՝ անակնկալ մարդը ենթակայ է այն տնտեսութեան, որ սահմանափակը՝ դրական հնարքով միայն կ'եզրի, և որ կենաց հորիզոնն անդրքան զմարմինն, անդր քան զգերեզմանն չի ճառագայթեր։ Իւր բանաւոր կենաց հաւատարիմ որդեգիր մարդը, կը զօրէ անդր քան զանհատին հորիզոնն չառաւիղ արձակել, և մահու անձնուէր հատուցմամբ որդեգիր հանդիսանալ այն կենաց, զոր Բանն Աստուած հանդերձեալին մէջ՝ հօրը ամենակարող տնտեսութեամբն յանձին մարդկային կատարելութեան ի հանդէս բերելով պիտի բաշխէ վերանորոգման արժանացելոց։

ԳԼՈՒԽ ԾԲ.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Յարութիւնը մահու թաղեալ կենաց վերազարթումն է. և յարուցեալն նոր իմն արարչագործեալ չէ, այլ արդէն արարեալի մը յաջորդեալն։ Դրապէս վկայելի է, որ պատանեկութեան մէջ երախային մի նիւթական չամանդաղն իսկ անգտանելի է, այլ սակայն պատանին, նոր իմն արարչագործեալն չէ, բայց եթէ երախայէն յարուցեալն։ Յարութիւնն է անընդմիջական և ընդմիջական։ Մարդն է մարդկութեան մանրակերտ տիպար մը, և հասակներն են նորա խաւ ի խաւ սերունդներն։ Մարդը հասակներու թաղումէն առաւել եւս յարութիւն կ'առնէ արդեամբ։ Փոխադարձաբար մարդկութիւնը եւս մարդոյն ընդարձակեալ տիպարն է։ Սերունդներն են մարդկութեան խաւ ի խաւ հասակներն։ Սերունդներու թաղմամբն է, որ մարդկութիւնը արդեամբ կը յառնու։ Անհատին տեսակէտով մարդոյն կատարելագործութիւնն է՝ անընդմիջական յարութիւնը և մարդկութեանն է՝ ընդմիջականն, մին արդիւնք և զարթ անզգալի մահու միւսն զգալոյ։ Արարչագործական կեանքը՝ որ ծագէ ցանմահութիւն աստիճանաւորի, նախասահմանութիւն չունի առանց թաղմանի մահու և յարութեան միջնջենաւորել, և զօրել իւր նախածագային պատեանէն իսկ դուրս զարթել։ Յարութեամբ միայն կը զօրէ՝ կեանքը՝ նախածագէ ցկատարելութիւն բարձրանալ, այս է յաւիտենական տիեզերաց տիրող նախասահմանութիւնը։ Արարչագործական ժամանակամիջոցի արարածք երկու ընդհանուր տնտեսութեան ենթակայ են, բնականի և բանականի։ Բնական տնտեսութիւնը այն է որ ընդհանուր տիեզերաց անբան արարածոց կառավարութեանը համար, առանց մասնաւորի նկատման սահմանադրեալ է։ Բանականը այն է որ մասնաւոր խնամոց ենթարկեալ բանական արարածոց համար սահմանադրեալ է։ Առաջին տնտեսութեան որդեգիրք բաղդի՝ բերմանց՝ դիպուածոց՝ տրամադրու-

թեանցն ենթակայ են, և միայն նախախնամական երկու ընդհանուր ուղղութեամբ պաշտպանեալ, որոց միովն հնար չունին հրէշագործիլ, և միւսովն ընդհանրական հոսանքով մը տիրող յաղթական զօրութեամբ մը, առանց սակայն մասնաւոր նկատառութեան, առաւել քան զբաղդն դիպուածն բերմունքն, ուղղափառ կեցուածեան ծիրով մ'ի կատարելութիւն ձգտած են: Վերջին տնտեսութեան որդեգիրք իւրեանց բանին զօրութեամբն արարչէն չնորհ ընկալած ունին զանձնիւր կեանքեր բաղդի բերմանց և դիպուածոց անդէպ և մոլար առաջնորդութիւններէն փրկելով, ինքնուրոյն հեղինակութեամբ մը, բանական և ուղղափառ ծիրին, բարւոյն և մեծութեան ուղղոյն, գեղոյն և վսեմին հետիցն, երջանկութեան և երանութեան շաւղին, և արարչին գիտութեան և հաւորդութեան ճանապարհին առաջնորդել: Այս երկու որդեգրաց գնացք դէպ ի ուղղափառն դէպ ի բարձրեալն, Թաղման, մահու և յարութեան գերախորհուրդ նախասահմանութեամբն տեղի ունին: Այս մեծ և յաղթական նախասահմանութիւնք տիեզերաց բացարձակ հեղինակէն յաւիտենապէս կարգեալ ոստիկաններ են, որ ապականարար չարն կը խափանեն, հրէշագործութիւնը կ'արգելուն, և ուղղափառաց կեանքը և կենսական պաշտամունքը և յառաջացումը կ'ապահովեն: Թաղման իշխանութեամբ կեանքը կը տարրալուծի, և կենաց մէջ մեռեալ ապականութեան և անապականութեան ոգիներն ի միմեանց կը տարանջատին, մահու իշխանութեամբ ապականութիւնը կամ թէ արարչին տնտեսութեանը հակառակ կենագործմամբ մուտ գտած չարը յաւիտենական կորստեան կը դատապարտուի և վերաշարժելէ, սերունդ կազմելէ կարգիլուի, զի նախածագն են հրէշութեանց, իսկ յարութեան իշխանութեամբն կենաց անապական հոգին, իւր կատարելութեան անպակաս աստիճանումն նոյնութեամբն և առաւելութեամբ իսկ զերծ ի չարէն, վերստին կը կենագործի, կը վերազարթնու: Յարութիւնը կենաց տնտեսութեան դասակարգին համաճայն երկուք է, բնական և բանական: Բնական յարութիւնը տակաւ առ տակաւ կը զօրէ ի չարէն, ի մոլորութենէ, յապականութենէ զերծանիլ և յուղղափառութիւն և յանապականութիւն վերազարթնուլ: Բանական յարութիւնը երկուք է՝ անուղղակի և ուղղակի: Անուղղակին այն է, որ կեանքն իւր արարչագործական ժամանակամիջոցին, բանաւոր պաշտամամբ, գիտական հնարիւք ուղղափառ սերմանեօք կը մշակէ զանձն, և յարութեան սրբարար խորհուրդովն ապականութեան բոյսերն ի մահ ի կորուստ մատնելով, ուղղափառութեամբ միայն կը վերազարթնու: Մարդ՝ ուղղակի տիրական հեղինակութիւն չունի բնաւ իւր անձին մի չամանգաղն իսկ ըստ կամի գոյափոխել, այլ թէ ամենակալ հօր յաւիտենական և անսասան տնտեսութեամբն, քաջ պատեհութիւն ունի Թաղման, մահու և յարութեան գերագոյն խորհրդոյն ուղղափառ կիրարկութեամբն զանձն լրապէս ըստ կամի գոյափոխել, և մինչ իսկ ներելի է ասել, որ այսու ամենաբարի նախասահմանութեամբ մարդ՝ ինքզինք արարչագործող հեղինակն է, այն հոգւոյն միջնորդութեամբն որ ի հօրէ ծագեալ է, և մարդկային բանին ծնունդ տուեալ: Ուղղակի յարութիւնն այն է, որ հօրը բացարձակ և միածինն Բանն Աստուած, տիեզերաց ամենակարող տնտեսութեանը տիրելու հզօր և յաղթական ժառանգութեամբն, գեր քան զբնական և զարարչագործական տնտեսութիւն, կը զօրէ զարարածս բանաւոր նորոգութեամբ կամուին յարուցանել: Աստուածորդւոյն աշխարհի կեցութիւնն էր անուղղակի և ուղղակի յարութեանց գործնական յայտնութիւն մը, դրական վկայութիւն մը: Նա զգեցաւ միեւնոյն մարմինն, զոր ինչ մեր կենսական հոգին ինքնուրոյն դիմօք փորձութիւններու կը մատնէ, և անուղղակի յարութեան տնտեսութեամբն, կատարելապէս խափանեց զարթնուլ մեղաց տարրն, և միայն տեղի տուաւ անմեղ, սուրբ և նախասահմանեալ անաղարտ կենաց յառնել և ներկայել դրախտի աստուածահաղորդ մարդը: Նա իւր Աստուածային զօրութեամբն, իւր տիեզերական բացարձակ բանին յաղթանակութեամբն, ի հանդէս ածեց ուղղակի տիրա-

կան այն յարութիւնը, որուն մարդ, փրկագործական տընտեսութեամբ կատարելագործուելով, ունի արժանանալ, և որով վերազարթնել այն մարդն, որ ժառանգն է երկնային անմահ կեցութեան, զոր հայրն ի յաւիտենից նախասահմանած է, և Աստուածորդին յետ յարութեան ներկայեց յաշխարհս։ Այս օրի մարդոյն անհասանելի է, տիրական և ուղղակի յարութեան խորհուրդն, դեռ եւս հօրն ամենահնար տնտեսութեան գրական նախաձագային դիտութեամբն մշակուելու կատարելութեան ստոր աստիճանացը վրայ լինելուն համար։ Ի յերկնից չնորհեալ անսահման հոգին ունի նախասահմանութիւն, առաջնորդել մարդոյն արարչահաղորդ գիտութեան այնպիսի բարձունքները, ուր Աստուածորդւոյն գերագոյն յայտնութիւններն դրապէս ունին վկայուիլ, և նոցա պաշտամանց կենսականութիւնը ի ձայն փողոյ հռչակիլ։

ԳԼՈՒԽ ԾԳ.

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Բանական կեանքը երբ ուղղակի և տիրական յարութեամբ անմահ կեցութեան հանդերձի, նմա կը բացուի այնպիսի դարագլուխ մը, որ ամէն ինչ մեծաւ տարբերութեամբ կը փոխուի, երկիր՝ երկնից տեղի կը տայ, համր բնութիւն ըրապէս բանին տիրապետութեան կ'ենթարկի, և Աստուածորդւոյն յաղթական տիրապետութեամբն, ի կիրարկութիւն չնորհեալ ամենակարող տնտեսութեամբն կը լինի երկին նոր և երկիր նոր։ Այս նորոգ յաղթական տնտեսութեամբ և բանին Աստուծոյ տիրապետութեամբն ի կեանս յարուցեալ մարդկային ժառանգորդն, կը զօրէ գեր քան զբնութիւն ի բարձունս սաւառնել, և նորա անճուկ տնտեսութեան միջավայրը պատուանդան առնելով համբառնալ այն կայանքը, ուր երկինքն է, ուր հայրը յայտնապէս ի հաղորդս է, և որդին բացարձակապէս կը տիրապետէ, և հոգին հարազատ ժառանգաւորաց անվախման կենդանութիւն կը պարգեւէ, ուր չարին և ապականութեան յաւէտ անմատչելի է։ Աստուածորդին իւր մարդեղութեան գերագոյն տնօրէնութեամբն զոր ինչ թէ բանիւ թէ գործով ի յայտ բերաւ, մարդկութեան փրկութիւնը, կատարելագործութիւնը և հանդերձումը ուղղափառօրէն պատկերելու համար էր։ Մարդկութեան այն ամէն տնօրէնութիւններն յայտնեց զոր հայրը ի յաւիտենից նախասահմանուած է։ Համբարձման խորհուրդն՝ այն հանդերձեալն կը սահմանէ, որ մարդկային հաղորդութեանց հասանելի է։ Մարդկութեան ապագան համբարձման հորիզոնով չ'եզրիր, նա այն հորիզոնն միայն է, որուն արդի մարդոյն հասողութիւնը կը զօրէ չառաւելել։ Անդր քան զհամբարձումն, դեռ եւս վերապահեալ են մարդկութեան այնպիսի դարագլուխներ՝ զորս հայրը ի յաւիտենից պատրաստած է, և ակն ոչ ետես, ունկն ոչ լուաւ և ի սիրտ ոչ անկաւ այն մարդկանց, որ ի կեանս արարչագործականս, ընդ տիրապետութեամբ թաղման մահու և յարութեան են։

ԳԼՈՒԽ ԾԴ.

ՎԵՐԱԳԱԼՈՒՍՏՆ ԱՍՏՈՒԱԾՈՐԴՒՈՅՆ

Այլ է յայտնութիւն կամ ճշմարտութիւն, այլ է իրագործութիւն։ Աստուածորդին իւր մարդեղութեամբն զոր ինչ յայտնեց, եղանելիութեանց պատկեր մը, հանդերձմանց ուրուագիծ մը, ճակատագրական ծրագիր մը միայն էր։ Մարդկութեան հանդերձման այս ճշմարիտ և ուղղափառ պատկերներու իրագործումը զրապէս հնարին է տեղի ունենալ, և այնու ուղղափառ և ճշմարիտ է։ Բնաւ խոիր չ'էր կենար պատիր և ճշմարիտ նախասահմանութեանց մէջ, որ երկուքն ալ դեռ եւս ի խորհուրդս կ'ըլլան, երբ՝ եթէ ա-

առջինը յաւէտ ի խորհուրդս դատապարտեալ մնալու և վերջինը յաւէտ կրնալ իրականանալու յաւիտենական անողոքելի դատաստանը ի հօրէ նախասահմանեալ չըլլային։ Աստուածորդւոյն յայտնած նախասահմանութիւններն այնու կը տարբերին պատրանքներէ և մոլարներէ, որ կատարելապէս իրականանալու հնարաւորութեան դատաստանը ունին։ Ուղղափառ նախասահմանութեանց իրականացման դատաստանը, անողոքապէս ճշմարիտ է, իրողութիւնը տեղի ունենայ կամ ոչ։ Նախասահմանութեան ուղղափառութիւնը առ այն կը յանգի, որ կը հնարի իրականանալ, այլ է թէ չի պատեհիր։ Այլ է պատեհիլն և չը պատեհիլն, այլ է հնարիլն և չը հնարիլն, որչափ ալ որ անպատեհելոց և անհնարաւորից արդիւնքն միեւնոյն ամլութիւնն է։ այսու հանդերձ ի միմեանց մեծաւ կը տարբերին նախասահմանութեանց տեսակէտով։ Դրախտի անվրէպ կեանքը եթէ չիրականացաւ, պատճառն այն չէր, որ նորա նախասահմանութիւնը մոլար էր, այլ այն միայն էր, որ չարին փորձութեանց հանդէպ՝ դրախտի տնտեսութիւնը, դեռ եւս նորընծայ մարդոյն մատակարարութեանը յանձնուած գոլով տակաւին անխափան վարիլ։ Մարդկային տեսակէտով, անվրիպելի է այն նախասահմանութեանց իրականացումն, որ բանին Աստուծոյ առաջնորդութեամբն կը վարի։ Փրկագործութեամբ աշխարհի մէջ կառուցեալ վերանորոգեալ դրախտին բովանդակ նախասահմանութիւնը, Աստուածորդւոյն առաջնորդութեամբն ուղղակէս վարիլ ունելով, անվրիպելի է, և նորա լրութիւնը կէտ առ կէտ իրականալի և միմիայն անուղղակի վրիպման մը ենթակայ։ Այս անուղղակի վրիպումն, այն միջնորդ առաջնորդութենէն ունի ծագիլ՝ որ աշխարհի մարդը նախասահմանելոյն, Ահարոնը Մելքիսեդեկին կը յաջորդէ զմարդկութիւն վարել։ Այս աշխարհածնունդ պաշտօնեայք, Աստուածորդւոյն մշակած բանաւոր այգւոյն պտղաբերութեան ժամանակամիջոցն միայն վրիպելու առաւել կրնան լինել, և պտղաբերութիւնը գեր ի վեր է մարդկային քմահաճոյից ենթակայ լինելէ, և բարձր տնօ-

րէնութեամբ ապահովեալ։ Ժամանակամիջոցն միայն՝ անպատի պաշտօնէից՝ մերթ ընդ մերթ մոլորութեանցը հակերպելի է։ Զի Աստուածորդւոյն փրկագործական սահմանադրութիւններն, դրական չինութեամբ միայն իրագործելի են, և մոլորութեանց մէն-մի քայլ նոցա իրականացմանց կրնան յապաղում առթել։ Այս իսկ պատճառաւ էր որ գերլվեր էր քան զմարդկային հասողութիւն, գիտել այն ժամը ժամանակը, որ փրկագործութեան խորհուրդը ի գործս ելլելով, Աստուածորդին վերստին գալստեամբ պիտի հանդերձի իւր մշակութեան ենթարկեալ հարազատ որդեգիրք անմահութեամբ յաւերժացնել։ Աստուածորդւոյն վերագալուստն, բացարձակապէս ուղղակի և տիրական իշխանութեամբ, նախասահմանեալ է տեղի ունենալ։ Այս փառաւոր գալուստ, թէեւ աստուածային կամաց ամենայաղթ զօրութեամբն լինել ունի, այլ թէ միեւնոյն աստուածային արդարութեամբն, այս բանաւոր կամաւոր մեծ տնօրէնութիւն, մարդկութեան, փրկագործական շաւղին մէջ հարազատութեամբ յարատեւելուն, նախասահմանեալ կատարելութեան արժանանալուն, հետեւել ունի։ Աստուածորդին իւր փառաւքը և զօրութեամբն, անոր համար պիտի այցելէ դարձեալ յաշխարհ, որպէս զի իւր նախասահմանութեանը, իւր արարչութեանը, իւր փրկագործութեանը հաւատարիմ մարդկութիւնը անմահութեամբ հանդիսապէս պսակէ, և չարը վկին տնօրէնութեամբ խափանէ, և ոչ անոր համար, որ իւր փառքը ի հանդէս մարդկանց բերէ։ Աստուածորդւոյն անհուն փառքը վկայելու նկատմամբ, երկրագնտին երկունք կեանքը այն նշանակութիւնը միայն ունի, ինչն որ չամանդաղ մը անսահման մեծութեան հանդէպ։ Մարդկութիւն՝ ի տիեզերս, ուր բանն Աստուած իւր անհուն փառաւք յաւիտենապէս կը տիրէ, այս աննշմարելի նշանակութիւնը միայն ունենալով հանդերձ, աստուածային ամենարդար դատաստանին այնպիսի անողոքելիութեանը որդեգիրն է, որ իւր չամանդաղ կենաւքն իսկ, չի վրիպիր Ամենակալ Հօրը հարազատ միածինէն, իւր հաւատարմութեան պսակը, իւր

հարազատութեան նախասահմանութիւնը, իւր արարչագործական պաշտամանց վարձն հանդիսապէս ընդունիլ, և ժառանգել զայն կեցութիւն որ ի Հօրէ ի յաւիտենից նախասահմանեալ է։

ԳԼՈՒԽ ԾԵ.

ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆ

Կեանքը դրական ճգողութեան նախածագէ մը մինչ զԱստուած տեսանելու կատարելութիւն՝ լեզուի հաղորդութեան աստիճանով մը կը բարձրանայ։ Ճգողութիւնը, գացողութիւնը, իմացողութիւնը չեն այլ ինչ բայց եթէ լեզուներ, և որ ի միմեանց անընդմիջաբար կը բաժանին։ Նախածագ դրական լեզուի չառաւիղներն զգայականին արմատներուն, և սորա չառաւիղներ իմացականներուն հետ չղթայարելով լեզուի բովանդակ սանդուխը կը կազմեն, ոյց վրայէն ուղղափառ կեանքը ծագէ ցծագ ուղեւորելու նախասահմանութիւնն ունի։ Կենաց մեծութիւնը լեզուին աստիճանին հետ կը համեմատի։ Դրականին ենթակայ կեանքը իւր զանգուածին միայն հաղորդ է, իսկ զգայականինը գեր քան առաւել զայն չառաւիղով մը չրջապատելոց կը հաղորդի։ Առաջնոյն սահմանն է զանգուածին չառաւիղն. իսկ վերջնոյնն է զգալի տպաւորութեանց չառաւիղն։ Անհուն է տիեզերքն, բաղմաւ դիմօք անսահմանելի, ուր մեր երկիր հանգոյն մի փոչւոյ հատի, կը սուրայ։ Այս անհուներութեանց մէջ զգայական հաղորդութիւնը աննչմար կէտ մ'է։ Որպէս զի այս մեծ տիեզերք իրեն հաղորդ ժառանգն ունենայ, նախասահմանեալ է այն գերագոյն լեզուն եւս կենաց հաղորդութեան մատչելի հանդիսանալ, ոյր չառաւիղ անսահմանները կը ծածանէ, ոյր ճառագայթ աննիւթ իմացականութիւնն է։ Մարդ՝ ուղղափառ կենաց ժառանգ մը գոլով, լեզուի բովանդակ սանդուխին ուղեւորն է։ Արարած ի հոգւոյ ի չնչոյ

ի հոգւոյ, և ճանապարհորդն է այն չաւղին՝ ոյր ուղեւորն չնորհ ունի զարարիչը յայտնելու վկայելու և տեսանելու կատարելութեան հասանիլ։ Լեզուին լրութեան ժառանգ մարդը, ունի հասանել այն բարձրութեան, ուր բանաւոր անատուեր լոյսը անդունդներն կը չողայ, ուր Արարիչը ի տես ի հանդէս ի հաղորդութեան է։ Հաղորդութեանց կարի կենսականը և ուղղափառն այն է որ տիեզերաց որո՞վ հեղինակութեամբ որո՞վ ուղղութեամբ որո՞վ զօրութեամբ վարիչն կը վկայէ։ Բանը միայն նախասահմանութիւն ունի, ճչմարիտ վկայութիւնը ի յայտ բերել, և անդր քան զբանն՝ ստորին հաղորդութիւնք յաւէտ անզօր են մատչիլ ճչմարտութեանց որ անհունէին անսահմանէն կը բղխէ, և զամենայնն իւր իրական ճառագայթովն կը պարփակէ։ Անաղարտ հոգւոյ մը ծընունդ բանիւ կը վկայուիմք ճչմարտիւ, որ լրիւ տիեզերք մի բացարձակ տիրապետութեան ենթակայ է։ Այս միջավայրը որ լի է կենդանութեամբ՝ անհուն է, և ժամանակը որ լրիւ կենաց լրիւ նախասահմանութեանց հանդիսացման խարիսխն է, յաւիտենական է։ Համդիմօք անսահման այս տիեզերքը չունի մի չամանդաղ՝ որ դիպուածի մը արդիւնք, մի վայրկեան՝ որ դիպուածի մը տեղի տալու, մի միջոցակէտ՝ որ դիպուածի մը միջավայրը և տիրող բացարձակ միապետութեան արտասահմանը լինի։ Այս բացարձակ միահեծան և անեզ տիրապետութիւն յաւիտենական դատաստանով մը կը վկայուի, որ անողոքելի անաչառելի անայլայլելի անբռնաբարելի տրամադրութեանց միօրինակ միապետ սահմանադրութեամբն հաստատեալ և անսասան է և է։ Բանական լեզուն ճչմարտութիւնն է, ճչմարտութիւնը իրաց սահմանին յայտնութիւնն է, հետեւապէս իրերն են որ՝ կամ երկինք և երկիր են, որ իւրեանց սահմանումն իւրեանց յայտարարումն իւրեանց ենթակայ եղած յաւիտենական դատաստանումն կը վկայեն ճչմարիտ տիեզերքը, նորա ենթակայ վարչութիւնը, նորա յաւիտենական ճակատագիրը։ Զոր ինչ որ են ի տիեզերս, յաւիտենական դատաստանով մը՝ նախասահմանուած են, և յաւիտեան անփոխելի

են։ Իրերն՝ մտապատկերի մարմնացեալ ծնունդներ են։ Մտապատկերն անհուն անհունից կեանքեր կ'ստուերէ, թէ՛ բարի և թէ չար, թէ՛ ուղղափառ և թէ մոլար։ Ցաւիտենական դատաստանը այն է՝ որ մտապատկերաց այն անհունը՝ արտօնած է ի գոյ լինելու նախասահմանութեան դասակից, որք բարի են, իսկ այն անհունը արգելած է ի ըստուերս խորհրդոյ, ամուլ մնալ, որք չար են։ Բարին այն է, որ կը զօրէ հաղորդիլ՝ և համակերպիլ այն էութեանց, որք մեծութեան, միտնչենաւորութեան և ամբողջութեան տարերքն կը մարմնացնեն։ Չարն այն է՝ որ չի զօրեր հաղորդիլ, և համակերպիլ այն էութեանց, որք ժառանգն են միտնչենաւորութեան, և յաւէտ ապականութեան, տարրալուծութեան, աւերածութեան կը միտի, և որով դատապարտուած է ի կորուստ մատնել։ Ամենայն արարածք արտօնեալ դատաստանի զօրութենէն ձգուած դէպ ի գերագոյն բարին կառաջնորդուին։ Դատաստանի զօրութեամբ է, որ արտօնեալ կեանքը կը յարատեւէ, և արգելեալն ի կորուստ կը դատապարտուի, այս է երկնի և երկրի և ամենայն իրաց սահմանի յայտնութեանց անվիճելի վկայութիւնը։ Դատաստանը՝ ըզտիեզերքն երկու ուղղութեամբ կը վարէ, ընդհանուր և մասնաւոր։ Նա զընդհանուրը կը բռնադատէ իւր վճռոյն համակերպիլ, և զմասնաւորը կը չեզոքէ անդր քան զընդհանուրն չանցուցանել։ Որ եւ է իր՝ ամբողջ մը, ընդհանուր մ'է ստորադասելոց նկատմամբ՝ մասնաւոր մը՝ նախադասելոց նկատմամբ։ Մարդկութիւնը՝ մասունք մ'է տիեզերաց միահամուռ բանական կենաց նկատմամբ, և ընդհանուր մը ազգաց կամ անհատին նկատմամբ։ Դատաստանաց սահմաններն այս երկու դիմօք արտայայտին։ Մարդկութիւնը դատաստան ունի, անհատի տեսակէտով չարչն զերծ լինիլ, իսկ հանուրի տեսակէտով՝ նախասահմանութեամբ միայն պատուիրեալ է բարւոյն համակերպիլ։ Ցաւիտենական դատաստանը՝ այն միակ դուռն ունի, յորմէ չարը ի կեանս կրնայ մտանել, և այն իսկ է անհատին՝ մասունքին դուռն։ Այն սահմանափակը՝ ուր մասնաւորը ընդհանուրին համակերպու-

թեանը ենթարկիլ կը նախասահմանուի ենթակայ է դիպուածին և չարին եւս ծնունդ տալու։ Դատաստանը այս միջավայրը այն եղանակաւ կը վարէ, յորմէ ծնունդ առած չարիք՝ անդր քան զսահմանն ընդհանուրին՝ չեն զօրեր անցանել, և անողոքափէս ի կորուստ յապականութիւն, ի տարրալուծութիւն կը դատապարտին։ Դատաստանը կենաց տեսակէտով երկուք է, բնական և բանական։ Բնականը կը վարէ ընդհանուրը, և կը չեզոքէ մասնաւորը որեւէ սահմանափակով, յորս կեանքը ազատ կ'ըլլայ ըստ դիպուածի, ըստ բերմանց կազմակերպիլ։ Բնական դատաստանը երկուք է, նախասահմանական և դիպուածային։ Երկրագնդի կլորութիւն դիպուած մը չէ, այլ յաւիտենական դատաստանին անողոքելի համակերպութեան արդիւնքն, այլ թէ այս ընդհանուր տեսակէտով՝ երկրին լրութեանը վրայ չի կրցող ազդող լերանց և ծովուց մանրամասնութիւնք, դիպուածին տնօրէնութեանցն արդիւնքն են։ Դիպուածին այս միջանկեալ տիրապետութեանց մէջ ի դէպ մտած չարը՝ արգելեալ դատաստանաւ մը հնար չունի ընդհանուրին սահմանն անցնիլ։ Մասնաւոր լեռը կազմակերպող դիպուածը հնար չունի երկնել այնպիսի զանգուած մը որ երկրի կլորութեան դատաստանին խանգարում պատճառէ։ Ամենայն մասնաւորութիւնք, ի դիմաց ընդհանուրին միայն դիպուածին բաղդին ենթակայ են, մասնաւոր նկատողութեամբ իւրեանց մէն մի դատաստանն ունին, որոց սահմանը հնար չունին անցանել։ Բանական դատաստանը երկուք է, ուղղափառ և մոլար։ Բանական դատաստանը ուղղափառօրէն նախասահմանութիւն ունի, ընդհանուրը և մասնաւորը, արտօնեալ դատաստանին համակերպել և արգիլեալին յաւէտ տեղի չի տալ, այն է մասը և ընդհանուրը միահաղոյն ենթարկել այն տրամադրութեանց որ յաւիտենականութիւնը կը սահմանադրէ, և առիթ չտալ չարին որ և է կէտէ մուտ գտանել։ Բանական ուղղափառ դատաստանը երկուք է, բացարձակ և հետեւողական։ Բացարձակը ի միոյն Որդւոյն Աստուծոյ կը բղխէ, և ինք միայն է բանական դատաստանին ուղղափառ և անմոլար

դատաւորն, զի նա միայն է միածինն ամենաբարեյոյն Արարչին, որ յաւիտենապէս բարեաց միտնջենաւորութիւնը վըճռած է, և ժառանգն ամենագէտին որով կը զօրէ Հօրը լրիւ դատաստաններն յանձին մարմնացնել, և ուղղափառ բանիւն իւրով վարել։ Հետեւողական դատաստանն այն է որ արարածք անաղարտ հոգւոյ մը ծնունդ բանին ժառանգ հանդիսանալով կը զօրեն, միոյն բացարձակին անմոլար հետեւիլ։ Մոլար դատաստանն այն է որ զբացարձակ դատաւորն ճշմարտիւ վկայել չը զօրելով, մոլար մտապատկերի մը առաջնորդութեամբը կը սահմանուի, և որուն չեղ դատաստանին տեղի կը տրուի, որով փոխանակ չարը դիպուածին միջավայրերէն եւս հալածել զօրելու, ընդհանուրին սահմանափակին մէջ իսկ մուտ գտնելու առիթ կ'ընծայուի։ Բանական դատաստանը չէ այլ ինչ բայց եթէ Հօրը միեւնոյն դատաստանը ի յայտ բերելու, և զայն գիտաբար հեղինակաբար վարելու, և որով զօրութեամբ չարը հալածական և բարին մատչելի առնելու զօրութիւնը, որ ամենաբարին Աստուած՝ ամենայն անաչառութեամբ, միջնորդութեամբ իւր միածին Որդւոյն, բանական արարածոց ի հաղորդութիւն իւ ժառանգութիւն դրած է, գերագոյն բարւոյն հասնելու համար։ Աստուածորդին՝ Հօրը դատաստանը իւր առաջին գալստեամբ յայտնելով վկայեց, և միւսանգամ գալստեամբն ունի զայն ի գործադրութիւն դնել, և որով իւր ճշմարիտ վկայութեան հանդէպ կեանքերն՝ Հօրը փառացը ժառանգ, և չհամակերպեալներն դատապարտութեան ենթակայ առնել։

ԳԼՈՒԽ ԾԶ.

ԵՐԿՆԻՑ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Նախապաշարումը վարագուրելով զմարդ, յայտնեալ ճշմարտութեանց համակերպելու համարձակութիւնը կը խափանէ։ Ճշմարտութեան համակերպումը այնու կը խափանի, որ գիտութեան եղրակացութիւնը հաւատով չը նուիրագործուիր։ Գիտութիւնը՝ երկնի և երկրի այս գերագոյն բանալին, անցեալն և ապագան, անհունը և անսահմանը ի մի ներկայող ի մի ամփոփող այս համատարած հաղորդը, յաւէտ ամուլ յաւիտեանս վերացեալ և բնաւին անհպելի է, երբ նորա հաղորդած ճշմարտութիւնք, կենաց յանձնառութեան միակ դռնոյն, կենաց ընդունելութեան միակ չաւիղին, այն իսկ է հաւատով չի ներընկալուիր։ Այսօրի մարդը աւելի մեծ է, գիտութիւնն աւելի մշակեալ, մարդկութիւնն աւելի կատարելագործեալ, քան զայնս որ կը ներկայեն։ Այս խափանումներ այնու ի դէպ գայ, որ նախապաշարման չարեօք, հաւատքը իւր անհուն իմաստովն ի հանդէս գալէ կ'արգիլուի, և գիտութեան այն եղրակացութիւններն միայն մարդկութեան բարւոյն՝ պաշտման կ'ընծայուի, որք վկայութիւններ զգայական անձուկ մեդրով ապացուցանել հնարին կը լինի, որք հաւատով միայն վկայելի ճշմարտութեանց ովկիանին մէջ նշանակելի աւազան մ'իսկ չեն։ Արդի մեդոդը որ հաւատով վկայելի ճշմարտութիւններն կենաց պաշտամունքէ ի բաց առնելու անդադարին ուխտը կ'անձնաւորէ, եթէ դիպուածով մուտ գտած լինէր, արդէն բաղմիցս հաւանածուելով, յայտնութեան նախատահմանեալ մեթոտին տեղի տուած էր, այլ թէ նա թերակատարութեան մը արդիւնքը չէ, որ ի դէպ եկած է, այլ քանհաճոյից ծնունդը որ դրախտի ըմբոստ մարմնոյ դէմքէն բղխելով բռնապետաբար հաստատուած է։ Անցեալը չունի օրինակ՝ որքան մեթոտի այս բռնադատը, արդի հոգիներն ի գերութիւն ի մոլորութիւն կը մատնէ։ Բռնութեան այս դժնդակ չղթայն, նախապա-

չարման և եսին դաշնակցական զօրութեամբն է որ մարդկութեան վրայ կը ծանրանայ։ Նախապաշարումը, քաղաքակրթութեան պաշտօնական համազգեստով կը բռնանայ մկըրտել զմարդ այն դաւանութեամբ՝ որ կենաց պաշտամանց տրնտեսութեանց, հաւատոյ հետ ունեցած հաղորդութիւնը և վերաբերութիւնը իսպառ կ'ուրանայ, և միմիայն զգայական հաղորդութիւնը ուղղափառ տնտեսութեան ճշմարիտ յայտարարը լինիլ կը խոստովանի։ Այսօրի մարդը բազմից զօրած էր այս մոլար աւազան աւերել և հաւատով ճշմարտութեան անհուն ովկիանին որդեգրել, եթէ դաշնակից եսը ձեռք կարկառելով իր վայրի զօրութեամբ նախապաշարման դերիչ չղթայն չ'ամրակուռէր։ Այն գիտութեան վերապահեալ է, իր փայլատակովը համաստիւռը ծածանելով, չարը մատնանիշ ի յայտ բերել և հոգին փրկել նորա անդունդներէն, որ ապագոյց հաւատոյ անսահմանութեամբը կը վկայուի։ Կեանքը՝ առօրեայ մշակութեամբ, օրուան մը գիտութիւնը միայն կ'ունենայ։ Ամիսներն ու տարիները ընդերկար մշակմամբ կու գան յաւելուլ զնա։ Գիտութեան չամանդաղներ անցելոյն մշակութենէն կը բղխին։ Մարդ այլապէս գիտութիւն չի ժառանգեր, բայց եթէ անցեալը անպակաս զգեներ։ Գիտութիւնը՝ լուսոյ ճառագայթէ կամար մ'է որ կենաց ծագէն սկսեալ անցեալէն կը բղխէ, և չեւ եւս ժամանեալ ապագային վրայ կը չողայ։ Ապագային վրայ արձակեալ լոյսը, անցեալէն բղխեալ ճառագայթին հետ ուղիղ կը համեմատի։ Անհատ մարդը իր վաղ անցեալը չէ որ ունի զգենուլ, այլ նախասահմանութիւն ունի այն մարդկութեան անցեալը զգենուլ, և զայն լրապէս անձնաւորել, որ աւազանովն մկրտուած, որ յիշատակովն մշակուած է։ Այսօրի մարդը քայլ պատեհութիւն ունի զգենուլ այնպիսի անցեալ մը, որ ճառագայթներ կը զօրեն՝ զգայական հաղորդութեամբ յաւէտ անմատչելի ապագայներ լուսաւորել, և անհատին կղզեակ կենաց արտասահմաններն սուրալով հեռաւոր հանդերձեալներ ի յայտ բերել։ Գիտութիւնը կը վկայէ որ անտառի մարդկութիւնը բնաւ չէր մոռբերէր իր այն

ապագայն, որ արդի մեծ դարը կը ներկայէ, բնաւ չէր զօրեր իր նախապաշարման պատեանէն դուրս գիտութեան լոյս արձակելով այսօրի հանդերձեալին վրայ աղօտ գաղափար մը իսկ կազմել։ Գիտութիւնը կը վկայէ որ մարդ՝ իր դարու իր ժամանակի իր միջավայրի իր կայանքի կացութիւններէն բղխած ազդեցութեան նախապաշարումներէն մեծապէս կը կաշկանդի կ'այլասեռի, և որով ուղիղ բանը խափանելով, իրերը կը սահմանէ այնպէս, որպէս իւրեանց բացառիկ կացութիւններ կը պատրեն լինիլ, և ոչ այնպէս որպէս իրօք տեղի կ'ունենան։ Համազգային առաքինութեամբ երաչխաւորեալ դարուս ազատ սերունդը, այնպիսի նախապաշարմամբ մը վարագուրեալ է որ չի զօրեր անցելոյն բիւրապիսի խժդժութիւններն վկայելով, գեր ի վեր ազատ հանդերձեալներու եւս հաւատ ընծայել։ Նախապաշարման չարն այն է որ բացառութիւնները միջադէպերը ծագերը կատարները արարչութիւնները ժամանումներն ի բաց վանելով, այն բացարձակ հորիզոնը պարզել չի թողուր, ուր իրը իրողութիւնը իր մասամբն և լրութեամբն, իր բացառութեամբն և նախասահմանութեամբն, իր անցեալովն և ապագայովն, իր վրիպումովն և վերուղղումովն, իր մէն մի դիպուածոյ և նախատեսեալ երեւոյթներովն ի տես ի հանդէս կու գայ։ Այլ յաւէտ կը բռնադատէ մատնուած և փակուած մնալ այն հորիզոնին մէջ, ուր իրաց մի մասունքը, կենաց մի հատուածը, յաւիտենականութեան մի վայրկեանը, կենդանութեան հրդեհին մի կայծը, մշտնջենաւորութեան մի ընդհատը, խաղաղութեան մի ամպամածը և փոթորկին մի դադարը միայն ի հանդէս ի տես գայ։ Այս սահմանափակին մատնեալ հոգին, իրերն այնու մեդրով կը սահմանէ, այնու մեդրով կը չափէ։ Ինչ որ իւր պատեհած կայանք, իւր ենթարկած միջավայր, իւր ապրած ժամանակ կը զօրեն տալ իրեն, և չի զօրեր յաւիտենականութիւնը անհունութիւնը անսահմանութիւնը ի չափ և ի սահման, ի տեսութիւն և ի գիտութիւն բերող բանաւոր ուղղափառ մեդրը ի կիր առնուլ։ Մարդոյն նախասահմանութիւնը չէ այս, այլ արդիւնք

մղորման. մարդ նախասահմանութիւն ունի ամէն միջավայրի մէջ իսկ, այն բարձրութեամբ կեալ, որ տեսակէտ ամէն ստորներ, ամէն սահմանափակեր, պատուանդան առնելով բացարձակը ի տես կը բերէ, ուր կենաց պաշտամունքն բացարձակին տնտեսութեամբն կը ճչմարտուի, ուր հոգին որևէ կապանքէ զերծ բանիւ միայն կը հաղորդի, ուր ամենակալ Հայրը իւր բացարձակութեամբն կը հանդիսանայ, նորա միածինը կը միապետէ, նորա հոգին, կեանքը կը հրդեհէ, և իւր զգայական հաղորդութեամբ անմատչելի երկինքն է։ Երկինք անհուն աստիճաններով դրախտի կատարէն ի վեր բարձրացեալ Ամենակալին գահոյիցը կը հասնի, և է բացարձակ և վերաբերական։ Բացարձակ երկինքը այն գերիվեր բարձունքն է, ուր անեղ Արարիչը կը բազմի։ Վերաբերականը՝ բացարձակին պատուանդանէն սկսեալ անհուն աստիճանօք դրախտի կատարը կը վերջաւորի, ուր արարածք ըստ իւրեանց կենաց, նախասահմանութեանց, են և ունին դասակցիլ։ Բացարձակը մի է և միմիայն անեղին և համայնապատճառին յատուկեն անկապուտ օթեւանը։ Վերաբերական երկինքը երկուք է, արարչագործական և կատարելագործական։ Կեանքը միահաղոյն չի բղխեր, այլ տնտեսագիտական հնարքներով ընդերկար միկութեամբ կարարչագործուի։ Երկնային կենաց ժառանգութեան համար ծագեալ կեանքը կը պարտի ենթարկիլ ժամանակամիջոցի մը, յորս արարչագործապէս պատրաստուելով զօրէ երկնային մեծ կենաց հաղորդակցիլ։ Եթէ երկինք ստորին կենաց անմատչելի է, անոր համար չէ, որ չեն կոչուած, այլ անոր համար է, որ դեռ թերակատար գոլով չեն զօրեր երկնային հաղորդութեանց կցորդ լինիլ, և զերկնայինն վկայել։ Երկինց և երկրի անջրպետը ընդմիջեալ չէ, այլ տակաւ աստիճանօք բաժանեալ։ Ուղղափառ կեանքը իւր երկնային հոգւոյին, նախասահմանութիւն ունի արարչագործական ժամանակամիջոցին մէջ իսկ, տակաւ հաղորդակից լինել այն կենաց որ ի հանդերձեալն ի կատարածի ունի ժամանել։ Այս երկնային հաղորդութիւն այնչափ անկատար

է, որչափ արարչութիւնը նուազ միակեալ։ Արարիչը որ յաւէտ երկնային միջավայրը միայն մատչելի և հաղորդելի է, արարչագործական երկնայնոց այնչափ կը հաղորդի, որչափ արարչութիւնը կատարելագործեալ է, որչափ կեանքը ուղղափառութեամբ միակեալ։ Սինայի Մովսէսը և Եղիան այնչափ զօրեցին հաղորդիլ Աստուծոյ, որչափ իւրեանց արարչական կատարելութիւն չնորհ կը տար, որքան իւրեանց ուղղափառութիւն կը զօրէր։ Այլ է ուղղափառութիւն, այլ է կատարելութիւն։ Երկինք ուղղափառութեան այն անդունդն է, որուն լրութեան վրայէն, ուղղափառ կեանքը ունի ուղեւորիլ։ Կատարելութեան մերձերն իսկ մղորեալ կեանքը չի զօրեր աստուածահաղորդ լինել, մինչ բազմօք ստորադաս ուղղափառը կը զօրէ լինիլ։ Կեանքը ուղղափառութեամբ միայն արարչագործական երկնից որդեգիր, և ի նա ընդ միշտ ներկայ Արարչին հաղորդ հանդիսանալ կը զօրէ։ Կատարելագործական երկինքն այն է, ուր կեանքը երկրաւոր սահմանափակ տնտեսութենէ զերծ, իւր լրութեամբն երկնայնոյն կ'որդեգրի, և որով կը պատեհի Արարիչը մերկապարան տեսանել։ Այսօր, որ ի ժամանակի արարչագործութեան ենք, չեմք հասու այն կատարելութեան, որով մեր կենսական տնտեսութիւն տիրաբար վարելով բանաւոր և կամաւոր ուղղութեամբ վերանորոգել ունինք։ Ոչ միշտը այսօր է և ոչ այսօրը միշտ. այլ է երէկը, այլ է այսօրը և այլ է վաղը։ Երեկի անտառի մարդկութիւն, այսօր կը զօրէ երկնային կեանքը վկայել և առ այն որդեգրիլ և վաղը նախասահմանութիւն ունի ի նա ժամանել։ Երէկի երախան այսօր պատանի է՝ վաղը ունի ի կատարելութիւն ժամանել։ Վերաբերական երկինք արարածոց նախասահմանութեան համաձայն աստիճանաւորեալ է։ Մեր երկրի կենաց նախասահմանութիւնը ի՞նչ աստիճան ունի, անհասանելի է, զի կենաց բացարձակ հորիզոնն մեր արդի կատարէն աննկատելի է, այլ թէ վկայելի է, որ ենթակայ եղած նախասահմանութիւնն նիս քաջ պատեհութիւն ունի ընդ փոքր երկնային կենաց կատարելութեան հասցնել զմեզ, երբ ի մէնչ խափանումն

յետաչրջում տեղի չունենայ։ Երկնային կենաց մասին ինչն որ մարդկութեան յայտնուած է, Աստուածորդւոյն անուղղակի և ուղղակի յայտնելովն է։ Մարդկութեան ուղղափառ կեանքը մոլորութեամբ վտանգած էր երկնից ժամանման գծէն վրիպիլ, այլ թէ մկնորդութեամբ Բանին Աստուծոյ, որ ընդ երկար պաշտամամբ նորա փրկարար այցին արժանացաւ, ունեցաւ վերուղղիլ, և յոր կընթանամք, որն որ հայրը՝ մեր չինութեամբն, մեր պաշտամամբն, մեր կատարելութեամբն նախասահմանապէս պատրաստած ունի։ Շնորհը՝ երկինքը չէ, այլ կեանքն է, և երկինք կենաց մրցանակն է, որ չինութեան, մշակութեան, կատարելութեան վարձով ունիմք ստանալ։ Ինչ որ ճշմարիտ նախասահմանութեան կը վերաբերի, իւր դրական բացատրութիւնը ունի։ Այլ է իրաց տեղի ունենալը, այլ է նոցա հասու լինելն։ Երկնային կենաց գաղափարը սկզբամբ միայն հասանելի է մեզ, այլ թէ նա իւր դրական մանրամասն բացատրութիւններն լրապէս ունի։ Երկնային կեանքը այն է, որ Բանն Աստուած կենաց կեցութեանց լրիւ մասնաւորութեանց կը տիրէ և չարը առ յաւէտ խափանելով բարւոյն միայն տեղի կ'ուտայ։ Բանին տիրապետութիւն յայնժամ կատարեալ կըլլայ, երբ կեանքը երկրի սահմանափակ տնտեսութենէն ազատելով, Հօրը ամենահնար տնտեսութեան անսահման բարձանցը կորդեգրուի։ Կեանքը բանիւ տիրապետութեամբ, երբ հօրը ամենահնար տնտեսութեան ժառանգ հանդիսանայ, աներկեւան է անդէն իսկ տեղի ունենալ, որ մահը խափանի, և անմահութիւնը թագաւորէ։ Մեր այսօրը այնչափ հեռի չէ վաղուան այս մեծութենէն, որքան երէկնիս այսօրէն հեռի էր։ Եթէ ըլլայ իսկ, մեր ուղղափառ յառաջդիմութեան դէմ խափան կանգնող զգայական չարին հալածուելովն ի դէպ գալիք մեծութիւնը վկայել դժուարին չէ, երբ տնտեսութեան ամենահնարութեան միանգամ ընդ միշտ վկայութիւնք։ Կեանքը նիւթոյ և զօրութեան պատուանդանէն զարթելով երկնային հոգւոյն կարժանանայ։ Նիւթը յաւիտեանս անապական է, և տնտեսութիւնն է միայն ապականացուն, և զօրութիւնը

յաւիտեանս անսպառ է, զի նիւթոյ չարժութենէն կը բղխէ, և նիւթը յաւիտեանս նախասահմանութիւն ունի չարժիլ, և չ'ունի ակնթարթ մ'իսկ յանչարժութիւն մատնել։ Երկնային հոգին ամենալից է, և ուր որ նիւթը և զօրութիւնը նմա պատուանդան լինիլ կ'արժանանայ, անդէն իսկ է նորին պատուաստիլ ընդ նոսին, և ուղղափառ կեանքը ի ծագ բերել։ Երկիր՝ փորձութեան ենթակիր անդամ մը կամ անհատ մը չէ ի տիեզերս, ինչ որ հնարին էր· այլ ուղղափառ արտադրութեան մը ծնունդ – ժառանգը, և քաջ պատեհութիւն ունի իւր կենդանութիւնը երկնից գերագոյն բարւոյն որդեգրել։ Այն միայն պակասելի է մարդկութեան, որ խափանէ զգայական վրիպանքներէ ի դէպ ի ծնունդ եկած նախապաշարման չարը, և հոգին գերող այս դեւէն ազատելով ընծայէ իւր պաշտամունքն առ բարձրեալն առ բացառճակն միայն, և որով պատեհութիւն ունենայ ուղիղ բանին ծնունդ տալ, որ միայն է ճանապարհն կատարելութեան, և շաւիղն երկնային անմահ կեցութեան։ Մարդ երբ պատեհի իւր այս մեծ նախասահմանութեան հաւատարմաբար հետեւիլ, Աստուածորդին հանդերձեալ է իւր փառաւոր գալստեամբն միւսանգամ յայտնիլ, և բանալ մարդկութեան այն կենաց դուռն, ուր յանվախճանս կը թագաւորէ, և որդեգիրք յաւիտենական կենաց պսակն ունին ընդունել ուր է երկինք։

ՎԵՐՋ

معارف نظارت جليلەسنه ٤٠٤ نومرولى رخصتيله طبع اولندى

ՑԱՆԿ

երես

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ . . . . . ե

ԳԼՈՒԽ Ա. Սկզբունք ճշմարտութեան 9

» Բ. Նախապաշարում 10

» Գ. Անեզրութիւն 13

» Դ. Նախասահմանութիւն 16

» Ե. Ծագողութիւն կամ Հայր և Որդի պատճառ և արդիւնք 18

» Զ. Հաղորդութիւն 22

» Է. Դրական հաղորդութիւն 22

» Ը. Զգայական հաղորդութիւն 24

» Թ. Իմացական հաղորդութիւն 26

» Ժ. Հաւատք 28

» ԺԱ. Ճշմարտութիւն 31

» ԺԲ. Գիտութիւն 33

» ԺԳ. Ճանապարհ գիտութեան կամ մեթոդ 35

» ԺԴ. Դրական մեթոդ կամ պատճառաբանութիւն . 38

» ԺԵ. Ցայտնութիւն կամ արդիւնաբանութիւն . . . 40

» ԺԶ. Աստուածաշունչ գիրք 46

» ԺԷ. Կեանք 52

» ԺԸ. Կայանք կենաց 57

» ԺԹ. Կայանք երկրի 59

» Ի. Կայանք դրախտի 60

» ԻԱ. Կայանք աշխարհի 62

» ԻԲ. Կայանք փրկագործական 64

» ԻԳ. Կայանք երկնից 66

» ԻԴ. Արարչութիւն 68

» ԻԵ. Կատարելութիւն և հանդերձումն կենաց . . 70

» ԻԶ. Մարդ 71

» ԻԷ. Սեռական մարդ 74

» ԻԸ. Դրական մարդ 75

» ԻԹ. Զգայական մարդ 77

		Երես
ԳԼՈՒԽ Լ.	Հոգեւոր մարդ	79
» ԼԱ.	Բարոյական մարդ	81
» ԼԲ.	Ճշմարիտ մարդ	83
» ԼԳ.	Մարդկութիւն	84
» ԼԴ.	Անհատ	86
» ԼԵ.	Ազգութիւն	91
» ԼԶ.	Ընտանիք	93
» ԼԷ.	Ուղղափառ Հանապարհ կենաց	94
» ԼԸ.	Աստուած	97
» ԼԹ.	Հայր Աստուած	100
» Խ.	Որդին Աստուած	106
» ԽԱ.	Հոգին Աստուած	109
» ԽԲ.	Պաշտամունք	112
» ԽԳ.	Մարդեղութիւն Որդւոյն Աստուծոյ	115
» ԽԴ.	Փրկութիւն	118
» ԽԵ.	Եկեղեցի	122
» ԽԶ.	Պաշտօնէութիւն եկեղեցւոյ	125
» ԽԷ.	Մելքիսեդեկեան և Ահարօնեան կարգք	126
» ԽԸ.	Մկրտութիւն	130
» ԽԹ.	Դաւանութիւն	133
» Ծ.	Ապաչխարութիւն և ժեղաց թողութիւն	134
» ԾԱ.	Թաղումն կամ մահ	138
» ԾԲ.	Յարութիւն	143
» ԾԳ.	Համբարձումն	146
» ԾԴ.	Վերադալուստն Աստուածորդւոյն	147
» ԾԵ.	Յաւիտենական դատաստան	150
» ԾԶ.	Երկնից արքայութիւն և յաւիտենական կեանք	155

Գին 5 ղուրուշ